



UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
ODSJEK: SIGURNOSNE I MIROVNE STUDIJE

DRUŠTVENE IMPLIKACIJE PRESUDA HAŠKOG TRIBUNALA
NA IZGRADNJU MIRA U BOSNI I HERCEGOVINI

MASTER RAD

KANDIDAT:

Sinanbašić Harun

Broj indeksa: 653

MENTOR:

Prof.dr. Nerzuk Ćurak

Sarajevo, juli 2019.

SADRŽAJ

UVOD	4
1. TEORIJSKO-METODOLOŠKI DIO RADA	5
1.1. Problem istraživanja	5
1.2. Predmet istraživanja	5
1.3. Ciljevi istraživanja	6
1.3.1. Naučni ciljevi istraživanja.....	6
1.3.2. Društveni ciljevi istraživanja	7
1.4. Sistem hipoteza.....	7
1.4.1. Generalna hipoteza istraživanja	7
1.4.2. Posebne hipoteze istraživanja	7
1.5. Način istraživanja	8
1.6. Kategorijalno- pojmovni sistem	9
2. BOSNA I HERCEGOVINA OD 1992.-1995. GODINE	12
3. IZGRADNJA MIRA	14
4. TRANZICIJSKA PRAVDA	18
4.1. Krivična pravda	20
4.2. Kazivanje istine	21
4.3. Reparacije	22
4.4. Institucionalne reforme.....	23
4.5. Retributivna pravda	23
4.6. Distributivna pravda	25
4.7. Restorativna pravda	25
5. RESTORATIVNA PRAVDA U BIH	27
6. MEĐUNARODNI KRIVIČNI TRIBUNAL ZA BIVŠU JUGOSLAVIJU	29
6.1. SLUČAJ RATKO MLADIĆ	33
6.2. SLUČAJ RADOVAN KARADŽIĆ	37
6.3. SLUČAJ HRVATSKA ŠESTORKA	42
6.4. SLUČAJ DELALIĆ, MUCIĆ, DELIĆ, LANDŽO	52
6.5. SLUČAJ BILJANA PLAVŠIĆ	56
7. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA	61
8. LITERATURA	655

UVOD

Ratna dešavanja na prostoru bivše Jugoslavije završila su potpisivanjem Dejtonskog mirovnog sporazuma 21. novembra 1995. godine. Zločini počinjeni najprije u Hrvatskoj, a zatim i u Bosni i Hercegovini su doveli do akcije međunarodne zajednice koja je rezultirala usvajanjem Rezolucije 827. kada je formalno uspostavljen Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju. U osnivačkom aktu Haški tribunal navodi da je jedan od ciljeva doprinijeti ponovnom uspostavljanju mira i staviti težište na proces pomirenja na području bivše Jugoslavije. Zadaća suda je bila da počinioce ratnih zločina privede pravdi te da kroz sudske procese obznani istinu o dešavanjima u cijeloj Jugoslaviji, pa samim tim i Bosni i Hercegovini te ustanovi individualna odgovornost počinitelja, a ne cijelog naroda. Tog stava su bile sve strane koje su doprinijele uspostavi MKSJ-a, kao i veliki broj civilnog stanovništva u Bosni i Hercegovini, naglašavajući da je za zločine počinjene tokom rata potrebna odgovornost. Odgovornost, kao i put ka istini, pravdi i pomirenju sa sobom nosi izazov suočavanja sa nasilnom prošlošću u post-konfliktnom društvu te dolazi u dodir sa različitim aspektima pravde i ljudskih prava; kako da se kriminalci dovedu pred lice pravde, kako žrtvama rata i preživjelima dati pravdu, kako izgraditi ratom razoreno društvo i kako izgraditi povjerenje u javnosti (Majidzadeh, 2011). Okvir unutar kojeg se razmatraju ova pitanja naziva se tranzicijska pravda. Tranzicijska pravda može biti objašnjena kao skup procesa osmišljenih kako bi se odgovorilo na masovna kršenja ljudskih prava, koja su nastala kao posljedica političkih nemira, državne represije ili oružanog nasilnog konflikta (Olsen, Payne i Reiter, 2010). Iako tranzicijska pravda ima tri tipa, ona se u cjelosti odnosi na niz pravnih i nepravničkih mjera koje različite zemlje primjenjuju kako bi ispravile ostavštinu masovnog kršenja ljudskih prava (ICTJ, 2009), a tip tranzicijske pravde koji vodi ka miru i saradnji je restorativna pravda, koja je od strane Toni F. Maršala definisana kao: „proces pomoću koga strane, od kojih svaka učestvuje u dotičnom krivičnom djelu, dolaze zajedno da kolektivno riješe kako da savladaju posljedice zločina i njegove implikacije u budućnosti“ (Marshall, citiran u Kavanag, 1998). Tranzicijska pravda obuhvata konkretnije mehanizme kao što su ratni tribunali, komisije za istinu, finansijska kompenzacija i spomen obilježja za žrtve, ali i uspostavljanje demokratskih institucija kako bi se izbjegli budući sukobi” (UNDP, 2009:4). Mehanizam za bivšu Jugoslaviju jeste prethodno pomenuti, Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju, za koji je potrebno naglasiti da je nesumnjivo odigrao snažnu ulogu u unapređivanju pravičnosti tako što je procesuirao one koje je smatrao odgovornim za zločine, formirao službenu evidenciju o zločinima, doprinio jačanju vladavine prava te uspostavljanju

zakonskih procedura za međunarodno gonjenje (Verovšek, 2018). Za vrijeme postojanja MKSJ-a, brojni zločinci su uhapšeni i dovedeni pred Haški sud, kao rezultat zahtijevanja međunarodnih aktera za isporukom zločinaca. Subotić navodi da je “isporuka” osumnjičenika za ratne zločina postala valuta razmjene, pri čemu je kao nagrada za saradnju sa Haškim tribunalom, obećan ulazak u Europsku Uniju (Subotić, 2009). Negativna strana takvog procesa jeste nedostatak javnog diskursa o zločinima koji su počinjeni, zbog čega, ako uzmemo slučaj Karadžić, javnost ne prihvata činjenice Haškog suda, odbacuje presudu uz stvaranje antagonističkog odnosa prema MKSJ-u i solidariše se sa optuženikom. Sveukupna slika nam govori da su i neuspjesi MKSJ-a jednako očigledni kao i uspjesi. Uprkos činjenici da su tokom krivičnih gonjenja izneseni brojni dokazi, MKSJ nije uspio stvoriti autoritativnu povijest događaja u Bosni i Hercegovini, koju bi prihvatile sve strane sukoba (Verovšek, 2018). Kroz ovaj rad težište će biti na tome kako su presude Haškog tribunala uticale na razmišljanja i stavove građane ove zemlje, na žrtve zločina koji su počinjeni, na ulogu koju je Haški tribunal imao u oblikovanju tih narativa, jer sve prethodno nabrojano je sastavni dio procesa pomirenja i izgradnje društva, ali i države Bosne i Hercegovine. Presude su trebale doprinijeti utvrđivanju činjenica, hronologiji događanja te su trebale doprinijeti razjašnjenju ratnih okolnosti koje bi omogućilo da građani Bosne i Hercegovine, zajedničkim snagama naprave iskorak ka mirnoj budućnosti i prosperitetu uz političke zvaničnike koji će biti vodilja društva ka tome. Trenutno stanje u Bosni i Hercegovini i njenom društvu jeste da postoje tri istine, tri historije i tri interpretacije događaja u Bosni i Hercegovini u periodu od 1992-1995. godine, a društvo u svojim stavovima i razmišljanjima ostaje podijeljeno između tri konstitutivna naroda, što dovodi do toga da se svaki pokušaj napretka društva i izgradnje mira može uporediti sa (neo)realističkim modelom bilijarske kugle, koji objašnjava međunarodne odnose na način da države predstavljaju zatvorene jedinice čiji se odnosi na kraju svode na međusobno sudaranje i odbijanje pomoću bilijarskih kugli.

1. TEORIJSKO-METODOLOŠKI DIO RADA

1.1. Problem istraživanja

Da bi pristupili izgradnji mira moramo se suočiti sa nemilim dešavanjima prošlosti, što je za naše podneblje veoma težak zadatak. U teorijskom smislu sve je moguće postići, a kao način suočavanja sa prošlošću koje bi omogućilo zajednički napredak, javlja se tranzicijska pravda, koja ima mnogo mehanizama za ostvarivanje konačnog cilja, a to je izgradnja mira i pomirenje. Mehanizam stvoren za rasvjetljavanje prošlih dešavanja na prostoru cijele bivše Jugoslavije, pa i Bosne i Hercegovine jeste Haški tribunal čiji su ciljevi, prema riječima Nenada Dimitrijevića, „daleko nadilazili „standardni“ mandat krivičnog suda“ (Dimitrijević, 2018). Postavlja se pitanje da li je Haški tribunal uzeo preveliki zalogaj kada je u pitanju pomirenje i da li je vremenom shvatio da je taj cilj teško ostvariv, pa zbog toga imamo izjave tužioca Serge Brammerta za Tufts Univerzitet, gdje kaže da „pomirenje mora doći iz društva i ne može se postići samo pravdom ili nametnuto izvana“ (Brammert, citiran u Šarić i Irwin, 2014). Na ovu temu u intervjuu za Oslobođenje, Sonja Biserko, predsjednica Helsinškog komiteta za ljudska prava u Srbiji, navodi da se „Često spominje da Haški tribunal nije ispunio funkciju - nije doprinio pomirenju, samo je produbio tenzije i jaz među narodima. To su bila prevelika očekivanja. Sud je utvrdio činjenice, sakupio ogromnu dokumentaciju koja je vrlo važna za proces pomirenja. Pokazalo se da je to kompleksan, težak i bolan proces, a ishod zavisi od specifičnih okolnosti i postkonfliktne tranzicije, političkih izbora glavnih aktera i političke volje ili moći da se krene putem moralne i političke obnove društva“ (Biserko, za Oslobođenje, 2017). Nakon ovakvih izjava nemoguće je ne postaviti pitanje da li je Haški tribunal trebao navesti pomirenje kao jedan od svojih ciljeva koji bi u konačnici doveo do izgradnje mira? Problem istraživanja ovog magistarskog rada ukazuje na međuzavisnost presuda Haškog tribunala i izgradnje mira u Bosni i Hercegovini, a u središtu i jednog i drugog procesa je bosanskohercegovačko društvo. Ono što je potrebno istražiti jeste u kolikoj mjeri je Haški tribunal doprinio pomirenju i izgradnji mira u Bosni i Hercegovini, kako je uticao na društvo i da li je uložio dovoljno napora da ostvari jedan od svojih ključnih ciljeva?

1.2. Predmet istraživanja

Predmet istraživanja se odnosi na posljedice presuda Haškog tribunala po bosanskohercegovačko društvo kao cjelinu, kroz analiziranje ponašanja društva i interpretacija presuda te oblikovanja narativa posredstvom presuda, ali i cjelokupnih posljedica na izgradnju mira, čiji je glavni pokretač društvo. Iako je predmet istraživanja

zapravo društvo, nemoguće je u potpunosti ignorisati politiku i vladajuće elite, koje nesumnjivo imaju snažan uticaj na oblikovanje javnog mišljenja i direktan uticaj na društvenu sliku općenito. Kada je u pitanju Bosna i Hercegovina, situacija je još kompleksnija jer se tu javlja još jedan vid uticaja u obliku regionalnih aktera, kao što su Republika Hrvatska i Republika Srbija. Kako kaže Dimitrijević, „Vlade u post-jugoslovenskom regionu (Srbija, Hrvatska i Republika Srpska) uporno su odbijale da u potpunosti sarađuju sa Tribunalom. Većina stanovništva u tim entitetima smatra da je Tribunal nelegitimno tijelo. Istraživanja javnog mnjenja o stavovima prema MKSJ-u i sveukupnoj političkoj i kulturnoj situaciji u regionu pokazuju neuspjeh izgradnje mira i pomirenja“ (Dimitrijević, 2018). Presude Haškog tribunala su ostavile posljedice po sve strane i aktere ovog regiona, a one su se posebno odrazile na Bosnu i Hercegovinu i njeno društvo. Predmetom ovog istraživanja će biti obuhvaćene upravo te posljedice, ne samo po društvo nego i po izgradnju mira. Da bih naglasio vezu između društva i izgradnje mira, citirat ću Paffenholza, koji kaže: „Smatra se da je društvo važan čimbenik u izgradnji mira te je stavljen snažan naglasak na izgradnju i jačanje društva, posebno u zemljama koje doživljavaju ili izlaze iz situacija oružanog sukoba“ (Paffenholz, 2009:2).

Vremensko određenje predmeta istraživanja:

Obuhvatiti će period od aprila do jula 2019. godine.

Prostorno određenje predmeta istraživanja:

Ovo istraživanje će biti provedeno na teritoriji Bosne i Hercegovine.

Disciplinarno određenje predmeta istraživanja:

Istraživanje je intradisciplinarnog karaktera jer se odvija u okviru sigurnosnih i mirovnih studija s osloncem na druge nauke, kao što su pravo, sociologija, komunikologija, povijest. Uvidom u navedene naučne discipline možemo istražiti implikacije presuda Haškog tribunala na izgradnju mira u Bosni i Hercegovini.

1.3. Ciljevi istraživanja

U okviru određivanja ciljeva istraživanja, razlikujemo dvije vrste ciljeva: naučni i društveni.

1.3.1. Naučni ciljevi istraživanja

Naučni ciljevi korišteni u ovom istraživanju će biti naučna deskripcija i naučna eksplikacija. Kada posmatramo pojmove sigurnost i mir, teško ih možemo posmatrati odvojeno. Zajedno

mir i sigurnost stvaraju okruženje u kojem individue ali i cjelokupno društvo može krenuti naprijed i napredovati. Sigurnost bez mira je nemoguće postići te su ove dvije pojave uzajamno povezane. Bosni i Hercegovini i njenom društvu je potreban mir (a znamo da mir ne znači prosto odsustvo rata) kako bi na snazi bila i sigurnost. Da bismo postigli taj mir društvena promišljanja o dešavanjima poslije rata u Bosni i Hercegovini moraju težiti ka univerzalnosti i uvažavanju svih strana. Ono što je nužno istražiti jeste da li društvo unutar Bosne i Hercegovine djeluje u smjeru izgradnje mira, kroz prihvatanje presuda Haškog tribunala, odnosno istražiti korelaciju između presuda, njihovog uticaja i izgradnje mira, kao i posljedice tih presuda na oblikovanje mišljenja, ponašanja, ali i djelovanja cjelokupnog društva.

1.3.2. Društveni ciljevi istraživanja

Društveni ciljevi istraživanja će biti usmjereni na kvalitetno predstavljanje značaja presuda po zadovoljavanje pravde i istine, kao i značaja rada Haškog tribunala. Društveni ciljevi će biti usmjereni i na predstavljanje uticaja presuda na bosanskohercegovačko društvo i procese izgradnje mira. Nakon što razjasnimo ključne elemente presuda i njihovog uticaja, potrebno je doći do zaključaka i rezultata istraživanja koji će budućim generacijama olakšati proces izgradnje mira, a isti ti rezultati trebaju poslužiti budućim istraživačima za nova istraživanja i pobuditi interes za izučavanje ovog fenomena.

1.4. Sistem hipoteza

1.4.1. Generalna hipoteza istraživanja

Iako su doprinijele podizanju društvene svijesti o posljedicama ratnih zločina, presude Haškog tribunala nisu ispunile očekivanja i težnje međunarodnih i domaćih aktera za pomirenjem i izgradnjom mira u Bosni i Hercegovini.

1.4.2. Posebne hipoteze istraživanja

Posebna hipoteza 1: Društveno osporavanje presuda Haškog tribunala i neprihvatanje činjenica iznesenih kroz njegov rad utiče na uspješnost procesa izgradnje mira u Bosni i Hercegovini.

Posebna hipoteza 2: Haški tribunal je svojim radom neposredno uticao na oblikovanje mišljenja i društvenih narativa, što je aktivnostima političkih struktura dodatno naglašeno, većinom u negativnom smislu.

Posebna hipoteza 3: Postizanje pravde, dolazak do istine i prihvatanje činjenica, uz naglašavanje individualne odgovornosti, a ne odgovornosti cijelog naroda je ključno za napredak društva i izgradnju mira u Bosni i Hercegovini.

Posebna hipoteza 4: Aktivnosti nevladinih organizacija usmjerenih na prevazilaženje suprotnosti društvenih stavova kada su u pitanju presude Haškog tribunala, zahtijevaju snažne napore na aktiviranju društva, uključivanje društva u konstruktivne rasprave kako bi se što bolje razumjela dešavanja prošlosti i približilo prihvatanju činjenica i presuda Haškog tribunala.

Posebna hipoteza 5: Važan segment društvenih prevazilaženja različitih stavova i usmjeravanja aktivnosti na izgradnju mira, jeste obrazovanost društva i informisanje o dešavanjima prošlosti i samim presudama Haškog tribunala.

Posebna hipoteza 6: Povećanje svijesti o posljedicama neprihvatanja činjenica, presuda, samog rada Haškog tribunala po društvo i izgradnju mira, dovest će do većeg angažiranja društva i zajedničkih napora usmjerenih na razumjevanje i usaglašavanje stavova i mišljenja u funkciji izgradnje mira u Bosni i Hercegovini.

1.5. Način istraživanja

Ovo istraživanje provesti ćemo uz primjenu sljedećih naučnih metoda :

Opštenaučne metode

Tri su opštenaučne metode koje će biti korištene u procesu istraživanja: hipotetičko-deduktivna metoda, analitičko-deduktivna te komparativna metoda.

Hipotetičko-deduktivna metoda

U istraživanju implikacija presuda Haškog tribunala na društvo i ulogu društva (pod uticajem presuda) u procesu izgradnje mira osloniti ćemo se na provjerene i potvrđene spoznaje o iskustvima i društvenim praksama kada je u pitanju ovaj problem. Osnova ove metode je ukupno društveno i naučno iskustvo.

Analitičko – deduktivna metoda

Ovu metodu primjenjujemo iz razloga što ćemo na osnovu empirijskih podataka i činjenica, formirati mišljenje i doći do zaključaka o uticaju presuda i njihovim društvenim implikacijama po izgradnju mira.

Komparativna metoda

Ovu metodu ćemo koristiti kako bi informacije do kojih budemo dolazili stavljali u kontekst radi ocjene i interpretacije, što je veoma važno kada dolazimo do novih informacija o već prethodno istraženom i prethodnim spoznajama sličnih istraživanja. Komparativnom metodom ćemo implikacije presuda Haškog tribunala staviti u kontekst izgradnje mira i doći do određenih zaključaka.

Metode prikupljanja podataka - U okviru ovog istraživanja, koristiti ćemo dvije metode prikupljanja podataka, metodu analize sadržaja dokumenata na kojoj će biti naglasak i metodu ispitivanja, u okviru koje ćemo koristiti jednu od tehnika, a to je intervju.

Analiza sadržaja

Kada govorimo o analizi sadržaja, ona će biti upotrebljena za analizu dokumenata Haškog tribunala, koji se trenutno nalaze u arhivu unutar Vijećnice u Sarajevu, tačnije u Informativnom centru Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, zatim za analizu podataka koji su dostupni kroz brojne radove i članke koji su izdani od strane Haškog tribunala, uključujući i dokumente i podatke sa zvaničnog sajta MKSJ-a. Dio dokumenata se nalazi u digitalnom obliku, što će također biti obuhvaćeno ovom metodom prikupljanja podataka, uključujući i brojne videozapise izjava političkih zvaničnika, pravnika, ali i video snimaka okupljanja društvenih skupina. U sklopu analize sadržaja koristiti ćemo dokumente, ali i naučne radove prethodnih istraživača o ovoj tematici.

Metoda ispitivanja

Jedna od metoda prikupljanja podataka u izradi ovog projekta će biti i metoda ispitivanja gdje ćemo primijeniti jednu od tehnika metode ispitivanja, a to je intervju sa osobama iz oblasti sigurnosnih i mirovnih studija, prava, komunikologije, a tema razgovora biti će društvo unutar Bosne i Hercegovine, aktivnosti Haškog tribunala te, kao što sam predmet ovog istraživanja diktira, posljedice presuda na društvo i izgradnju mira u Bosni i Hercegovini.

1.6. Kategorijalno- pojmovni sistem

Osnovni pojmovi koji proizlaze iz naslova teme i koji čine teorijsku osnovu istraživanja su :

1. DRUŠTVO

Kada govorimo o društvu, to je veoma kompleksan pojam i postoje mnogi teoretičari koji definiraju društvo na različit način unutar različitih nauka. „Društvo nije prost zbir individua. Ono je sistem formiran na osnovu njihovog udruživanja i predstavlja specifičnu realnost koja ima svoje sopstvene karakteristike” (Dirkem, 1963: 97). Tönnis, kada govori o društvu navodi da društvo predstavlja „agregat, shvaćen kao mnoštvo prirodnih i artificijelnih individua, čije se volje i sfere nalaze u brojnim odnosima jedne prema drugima i jedne sa drugima” (Tönnis, 1969: 192).

2. IZGRADNJA MIRA

Izgradnja mira kao postkonfliktna izgradnja mira je predstavljena u Ujedinjenim nacijama 1992. godine. Boutros-Ghali je u Agendi za mir, preventivnu diplomatiju, stvaranje mira i održavanje mira, predstavio koncept izgradnje mira te taj termin definiše kao: „akcija za identificiranje i podržavanje struktura, koje će težiti jačanju i učvršćivanju mira kako bi se izbjegao povratak u sukob“ (Boutros-Ghali, 1992). Termin izgradnja mira neki koriste kako bi opisali „aktivnosti koje slijede nakon rata, dok drugi njime opisuju nove pristupe razvoju s naglaskom na mir. Treći, pak, vide izgradnju mira prvenstveno kao međuljudski i psihološki proces ili taj termin koriste kao sinonim za transformaciju. Procesom izgradnje mira pokušava se spriječiti, smanjiti i transformirati konflikt te pomoći ljudima da se oporave od bilo kojeg oblika nasilja, čak i strukturalnog koje još uvijek nije dovelo do masovnih društvenih nemira. Istovremeno, ohrabruje ljude da njeguju međuljudske odnose što pomaže njima samima i njihovom okruženju“ (Schirch, 2004:15)

3. TRANZICIJSKA PRAVDA

“Princip tranzicijske pravde temelji se na procedurama koje se sprovode kada društvo ima za cilj da prevaziđe nedavnu nasilnu prošlost” (Kaminski i Nalepa, 2006:295). Tranzicijska pravda može biti objašnjena kao skup procesa osmišljenih kako bi se odgovorilo na masovna kršenja ljudskih prava, koja su nastala kao posljedica političkih nemira, državne represije ili oružanog nasilnog konflikta (Olsen, Payne i Reiter, 2010). Ona se odnosi na niz pravnih i nepravničkih mjera koje različite zemlje primjenjuju kako bi ispravile ostavštinu masovnog kršenja ljudskih prava (ICTJ, 2009).

4. HAŠKI TRIBUNAL

Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) je „sud Ujedinjenih nacija koji se bavi zločinima počinjenim tokom sukoba na Balkanu devedesetih godina XX stoljeća. Od svog osnivanja u maju 1993. godine nepovratno je promijenio sliku međunarodnog humanitarnog prava i pružio mogućnost žrtvama da iskažu strahote koje su vidjele i doživjele. Svojim odlukama bez presedana koje se tiču genocida, ratnih zločina i zločina protiv čovječnosti, MKSJ je pokazao da visoki položaj nekog pojedinca više ne može biti zaštita od krivičnog gonjenja. Sud je pokazao da lica osumnjičena da snose najveću odgovornost za počinjena zvjerstva mogu biti pozvana na odgovornost, kao i da krivica treba da bude individualizovana, štiteći čitave zajednice od toga da budu prozване kolektivno odgovornim“ (ICTY).

5. DRUŠTVENE IMPLIKACIJE

Pojam društvenih implikacija je veoma kompleksan i sastoji se iz dva pojma koji čine jednu cjelinu. To su pojam društvo i pojam implikacije. Jedna od malobrojnih definicija ovog pojma glasi da su društvene implikacije „neto učinak aktivnosti na zajednicu i dobrobit pojedinaca i obitelji“ (Centre for social impact). Društvene implikacije se odnose na „opipljive i neopipljive učinke na ljude i njihove odnose sa zajednicom u kojoj žive, koji proizilaze iz određene akcije ili odluke“ (Oregon's Statewide Planning Goals & Guidelines: Definitions)

Pored centralnih pojmova koji su sadržani u naslovu teme, potrebno je definisati i druge bitne pojmove za ovo istraživanje i njegov predmet:

1. SIGURNOST

“Sigurnost, općenito podrazumijeva stepen zaštićenosti ljudi od različitih oblika ugrožavanja, zaštitu materijalnih i kulturnih dobara u ličnoj i društvenoj svojini, zaštitu društva i njegovih vrijednosti, cjelovitu zaštitu naroda, nacije, države, svjetske zajednice, od svih vidova ugrožavanja, a naposljetku, sigurnost podrazumijeva stepen zaštićenosti od ugrožavanja na kozmičkom i planetarnom nivou života općenito, ljudskog roda u cjelini” (Beridan, 2008:26).

2. MIR

„U političkom smislu, stanje suprotno ratu, obratno od ratnog stanja, stanje koje prethodi ratu i koje slijedi iza njega. Normalno i uobičajeno, ustaljeno funkcioniranje državnog i javnog poretka, stanje javne i privatne sigurnosti građana i javnog reda, u kojem se masovno ne koristi oružje i vojna sila u borbene svrhe“ (Beridan, Tomić, Kreso, 2001:214).

3. POLITIKA

“Politika je djelatnost u vezi sa državom, umijeće vođenja država. U općem smislu, moć posredovanja u nekim društvenim odnosima i moć uticaja na rješavanje tih društvenih odnosa” (Beridan, Tomić, Kreso, 2001:288).

2. BOSNA I HERCEGOVINA OD 1992.-1995. GODINE

Odvajanje Republike Slovenije i Republike Hrvatske iz Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, je dovelo Republiku Bosnu i Hercegovinu u tešku poziciju. Izbor sa kojim je suočena jeste ostanak u sklopu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) ili raspisivanje referenduma o nezavisnosti. Kao što znamo, izabran je referendum, koji je „proveden na zakonit način i pod međunarodnim nadzorom 29. februara i 1. marta 1992. godine. Na njemu se za nezavisnu, samostalnu, suverenu i jedinstvenu Republiku Bosnu i Hercegovinu u postojećim granicama izjasnilo 63,4% glasača. Na osnovu toga uslijedilo je međunarodno priznanje Republike (6. 4. 1992.), a onda i prijem u članstvo Ujedinjenih nacija (22. maja 1992.)“ (Kreso, 2013:467). Prema riječima bivšeg predsjednika Hrvatske demokratske zajednice BiH, Stjepana Kljujića „Bosni i Hercegovini je u vrijeme referenduma za nezavisnost već bila namijenjena ratna sudbina, jer Slobodanu Miloševiću i Franji Tuđmanu nije odgovarala nikakva nezavisna Bosna“ (Ključić za DW, 2019). „Bilo je to vrijeme burnih političkih previranja, ne samo u BiH nego i u ostalim jugoslavenskim republikama. Slobodan Milošević i Franjo Tuđman su svojim isključivim politikama onemogućili bilo kakav opstanak Jugoslavije. Hrvatskom je bjesnio ratni požar prijeteci da svakog časa zahvati i Bosnu i Hercegovinu. Miloševićevi sateliti u BiH već su 9. januara 1992. godine proglasili „Srpsku Republiku BiH“ – preteču RS-a, a bivša JNA završavala je pripreme za opsadu Sarajeva i drugih bh. gradova. Za nekadašnjeg predsjednika Skupštine Republike BiH Miru Lazovića referendum za nezavisnost bio je „logičan slijed“ tadašnjih procesa u bivšoj Jugoslaviji“ (Huseinović, 2019). Proglašenje nezavisnosti i prijem u članstvo Ujedinjenih nacija dovelo je do otvorenog sukoba u BiH, putem JNA kao vojne snage SFRJ, koja je bila nosilac vojnih operacija snaga koje su se protivile bosanskohercegovačkoj nezavisnosti (Kulenović, 1998), tačnije do napada na BiH od strane Srbije i Crne Gore, što je potvrđeno rezolucijom 752. Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija, kojom se traži od susjeda BiH da poštuju njen integritet te stavljanje pod kontrolu bh. vlade jedinica JNA i raspuštanje paravojnih jedinica te rezolucijom 757. kojom se nameću sankcije Srbiji i Crnoj gori zbog nepoštivanja rezolucije 752. Ratni sukob u BiH je prema mišljenju mnogih, počeo prije

zvaničnog početka rata, tačnije u novembru 1991. godine kada je napadnuto i uništeno selo Ravne, što se može smatrati predpočetkom rata u BiH, dok se kao zvanični početak navodi napad na Sarajevo 6. aprila 1992. godine (Kulenović, 1998). U maju 1992. godine Radovan Karadžić, politički vođa bosanskih Srba, najavio je stvaranje vojske bosanskih Srba, koja bi apsorbovala pripadnike jugoslovenske vojske, a kao komandant imenovan je general Ratko Mladić (Boghani, 2019). Sa druge strane jedinice TO, koje su prije proglašenja nezavisnosti predstavljale jaku vojnu formaciju, nisu mogle pružiti otpor jer je sveukupno naoružanje oduzeto od strane JNA (Kulenović, 1998), unutar koje su se većinom nalazili Srbi i koja je bila sredstvo Miloševića za ostvarivanje svoje zamisli (Stojić i Matić, 2014). Aktivnost JNA se ogledala kroz granatiranje gradova, vršenje etničkog čišćenja i pomaganje Srbima da zauzmu 70% Bosne i Hercegovine, dok su se protjerani Hrvati i Muslimani borili za kontrolu preostalih 30% teritorije BiH (Stojić i Matić, 2016). Rat se dešavao pred očima svijeta, a izvještaji i slike iz Bosne i Hercegovine su prenešene putem medija kao što su BBC, CNN, Washington Post i mnogih drugih koji su u „iz dana u dan, iz mjeseca u mjesec, iz godine u godinu pratili agoniju države Bosne i Hercegovine“ (Muratović, 2011:8) te podizali svijest o dešavanjima u BiH, o zločinima koji su se dešavali za vrijeme rata, kao i o „nemogućnosti UN-a da zaustavi nasilje u zemlji, posebno u sigurnim zonama uspostavljenim u muslimanskim enklavama kao što su Tuzla, Bihać, Srebrenica, Goražde ili Žepa“ (Giro, 2015:17). Padom i kasnijim masakrom Srebrenice u julu 1995. godine, Rusija i Srbija, koje su podržavale bosanske Srbe, odustale su od svoje podrške, a NATO je povukao svoje trupe i počeo bombardovati srpske položaje (Giro, 2015), što je naznačilo okončanje sukoba. Dana 21. novembra, šefovi država Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Savezne Republike Jugoslavije sastali su se u Dejtonu u Ohaju kako bi potpisali sporazum znan kao Dejtonski mirovni sporazum, pod pokroviteljstvom Sjedinjenih Američkih Država (Giro, 2015). Dejtonski mirovni sporazum je uspio zaustaviti nasilje, ali je zamrznuo etničke podjele unutar BiH. Danas se Srbi, Hrvati i Bošnjaci bore da žive zajedno u multietničkoj zemlji. Ove etno-religijske grupe (definisane kombinacijom etničkih i vjerskih identiteta) sve su više segregirane (Waller, 2015), dok naponi usmjereni ka suočavanju sa prošlošću još uvijek nisu urodili plodom. Unutar Bosne i Hercegovine društvo još uvijek nije spremno, a dijelom ni voljno, da se suoči sa ratnim dešavanjima unutar Bosne i Hercegovine, da spozna istinu i prihvati je kao takvu kako bi se okrenuli ka budućnosti. Dr. Nevenka Tromp je u intervjuu za Al Jazeera istakla da kada govorimo i suočavanju sa prošlošću, tu govorimo o „generacijama, mladim ljudima čiji roditelji su još uvijek istraumatizirani i mi kao društvo moramo se suočiti s tim“ (Tromp, za Al Jazeera, 2019), a način da se s tim suočimo jeste da „onaj koji je nešto

učinio će priznati, onaj ko je patio će prihvatiti i pokazati empatiju, odnosno razumijevanje za to. Međutim dok god su počinioci zacementirani u svom nekom herojstvu, da su radili najbolje što su mogli, dok žrtve sve više padaju u depresiju i neke čak u agresiju, ništa se neće desiti (Tromp, za Al Jazeera, 2019). Ono sa čime društvo i počinioci teških zločina, treba da se suoče jesu posljedice rata, u ovom slučaju u užem smislu, koje se odnose na dva miliona raseljenih, preko 100 000 ubijenih, prostore koji su etnički očišćeni, domove koji su porušeni i zemlju koja je razorena. Potrebno je da se suoče sa činjenicom da je proglašenje nezavisnosti Bosne i Hercegovine od Jugoslavije dovelo je do najgorih zločina u Evropi od kraja Drugog svjetskog rata, zločina prema civilima svih nacionalnosti - Muslimana, Srba i Hrvata (Boghani, 2019). Da se suoče sa činjenicom da je veliki broj civila deportovano u koncentracione logore, gdje su mučeni, silovani, ubijani, da je većina gradova bila pod opsadom i veliki broj njih pretvoren u jednu vrstu koncentracionih logora, dok je istovremeno vršeno „humano preseljenje naroda“ i „humana zamjena teritorija“ (Muratović, 2011). Prvi korak ka takvom suočavanju napravili su međunarodni akteri, ali i nevladine organizacije kroz vršenje pritiska na Ujedinjene nacije, sa ciljem da se zločini i njihovi počinioci, ma ko oni bili, privedu pred lice pravde. Ovaj pritisak je urodio plodom osnivanjem Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju 1993. godine. koji je imao zadatak da utvrdi činjenično stanje, dovede do istine, pravde i pomirenja, presudama koje će pomoći društvu da spozna istinu i krene naprijed. Da bi društvo krenulo naprijed veoma je važno suočavanje sa prošlošću u širem smislu, koje se u ovom slučaju odnosi na način na koji će društvo prihvatiti presude Haškog tribunala i napraviti iskorak ka ultimativnom cilju, a to je izgradnja mira i pomirenje.

3. IZGRADNJA MIRA

Pitanje izgradnje mira u Bosni i Hercegovini nije nimalo jednostavno. Izgradnja mira sama po sebi je sveobuhvatan proces koji ima veliki značaj za budućnost Bosne i Hercegovine i njenog društva. U ovom radu dovodi se u pitanje izgradnja mira pod uticajem presuda Haškog tribunala. Da bi uopšte mogli govoriti o implikacijama presuda po izgradnju mira i društvo, potrebno je da najprije napravimo uvod u sam pojam, viđenja i procese izgradnje mira, sa kratkim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu. Pojam izgradnje mira je istovremeno kompleksan i elastičan, tako da nema univerzalnosti razumjevanja na jedan jedinstven način. Definisana je od strane mnogih autora, pa tako za Galtunga, izgradnja mira uključuje adresiranje i uklanjanje uzroka nasilja - strukturalnog i kulturnog nasilja - koje hrani i omogućava direktno nasilje. Cilj izgradnje mira je pozitivan, održiv mir. Potrebno je pronaći strukture koje

uklanjaju uzroke ratova i nude alternative ratu u situacijama u kojima se mogu dogoditi ratovi (Galtung, 1976). Lederach izgradnju mira shvata kao sveobuhvatan koncept koji obuhvata, generiše i održava čitav niz procesa, pristupa i faza potrebnih za transformaciju konflikta ka održivijim, mirnim odnosima. Termin tako uključuje širok spektar aktivnosti koje prethode i slijede formalne mirovne sporazume. Metaforički, mir se ne vidi samo kao faza u vremenu ili kao stanje, već je to dinamičan društveni konstrukt (Lederach, 1997). Roland Paris izgradnju mira naziva globalnim eksperimentom u postkonfliktnoj izgradnji mira, koji traje još od hladnog rata (Paris, 2012). Sama evolucija izgradnje mira traje i danas te je izgradnja mira još uvijek nedovoljno istražena oblast. Potkrepljenje ovoga možemo pronaći u nepotpunom razumijevanju samog pojma, a naročito u debatama o učincima i praksama izgradnje mira te njihovim dobrim i lošim stranama. Različitost u definisanju i poimanju je sastavni dio njene evolucije, koja nas je vremenom dovela do dva, trenutno, ključna načina za njeno razumijevanje. Prema dokumentu Ujedinjenih nacija (UN) pod nazivom „Agenda za mir“ izgradnja mira se sastoji od širokog spektra aktivnosti povezanih sa izgradnjom kapaciteta, pomirenjem i društvenom transformacijom (Boutros, 1995). Proces izgradnje mira je dugoročan i započinje nakon što je sukob okončan. Drugi način razumjevanja izgradnje mira, možemo pronaći u radu NVO, koje izgradnju mira prepoznaju kao „krovni koncept“ koji prema riječima Lise Schirch adresira „konflikt, nasilje i mir“ (Schirch, 2005:2). NVO smatraju da se taj koncept odnosi, ne samo dugoročne transformativne napore i probleme sukoba, već i na veće ciljeve mira i sigurnosti (Schirch, 2005). Različita razumjevanja vode ka različitim viđenjima izgradnje mira, kao što su liberalno, transformatorsko i realističko viđenje. Karakteristike liberalnog viđenja izgradnje mira jeste da je ono povezano sa globalizacijom, koja ukazuje državama kako trebaju da izgledaju i kako da djeluju, međutim, liberalno viđenje u potpunosti ignoriše lokalni kontekst, koji je iznimno važan u izgradnji mira i pomirenja u podijeljenim zajednicama (Francis, 2012) Kada govorimo o drugom viđenju, transformatorskom, ono „naglašava rješavanje konflikta, koje može uključivati rješavanje temeljnih izvora nasilja. Ovaj pristup polazi od pretpostavke da trajni mir i stabilnost počivaju na postizanju pozitivnog mira i slobodnom izražavanju lokalnih glasova, želja i oblika politike“ (Newman, 2009:47). John Paul Lederach vidi ovo viđenje kao „fenomen koji je istovremeno dinamičan, prilagodljiv i promjenljiv“ (Lederach, 2003:3). Posljednje, realističko viđenje „podrazumijeva obuzdavanje ili potiskivanje sukoba u interesu međunarodnog mira i stabilnosti općenito ili posebnih hegemonijskih interesa“ (Newman, 2009:48) Od tri pristupa koja smo naveli, kada je u pitanju Bosna i Hercegovina, primjenjen je liberalni pristup. Ključni problemi liberalnog pristupa, koji su prethodno navedeni, su se

odrazili i na Bosnu i Hercegovinu te ukazuju na neuspjeh izgradnje mira u Bosni i Hercegovini. Nedostaci ili ograničenja su, prema mišljenju Marka Sedre, da liberalni pristup ima tendenciju da bude pretjerano tehnokratski, oslabljujući lokalne glasove i interese; zatim, ima tendenciju da tretira ne-zapadne države kao prazan list, zanemarujući njihove domaće institucije i složene strukture vlasti, namećući pristup odozgo prema dolje te na kraju, ovaj zapadni pristup izgradnji mira, izbjegava dinamiku lokalne vlasti i institucija (Sedra, 2017). Pristup, koji bi imao najviše smisla, kada je u pitanju kompleksnost Bosne i Hercegovine bio bi kombinacija liberalnog i transformatorskog, uz uključivanje lokalne zajednice i društva. Međunarodna zajednica je možemo slobodno reći, pogrešno procijenila i zanemarila stanje društva u Bosni i Hercegovini i njegovog funkcionisanja, na način da su međunarodni akteri izgradnju mira shvatili kao tehnički zadatak raspodjele resursa i dostave usluga, bez stavljanja naglaska na prevazilaženje postratne fragmentacije društva. Samim tim je doprinos društva izgradnji mira bio limitiran bez uvažavanja lokalnih inicijativa za izgradnjom mira i pomirenjem između tri etničke grupe (Belloni, 2001). Koliko je društvo važan faktor, govori nam i Charles David, koji kaže da je izgradnja mira „elastičan koncept koji može biti široko ili usko definiran, ali se općenito smatra da obuhvata tri osnovna elementa, a to su:

1. Rehabilitaciju, rekonstrukciju i pomirenje društava koja su pretrpjela razaranja oružanog sukoba;
2. Stvaranje sigurnosnih, političkih i / ili socijalno-ekonomskih mehanizama potrebnih za izgradnju povjerenja između stranaka i sprječavanje nastavka nasilja;
3. Vanjska (strana) intervencija (nacionalna, multilateralna ili UN) kako bi se stvorili uslovi za mir“ (David, citiran u Waller, 2015:12). Sva tri elementa su prisutna u Bosni i Hercegovini, ali težište ovog rada jeste na prvom elementu: rehabilitaciji, rekonstrukciji i pomirenju društva, gdje poseban naglasak stavljam na pomirenje. Pomirenje, kao aktivnost izgradnje mira za društvenu rekonstrukciju, dobilo je priznanje u akademskim i političkim krugovima za potencijalnu obnovu odnosa koji su prekinuti tokom izbijanja rata, za uspostavljanje institucionalnih mehanizama koji se bave kršenjima ljudskih prava, fokusirajući se na prava žrtava na istinu i pravdu, kao i na put za dugoročne strategije razvoja podijeljenih društava (Santander, 2016), ali pored priznanja, pomirenje se i dalje smatra izuzetno komplikovanim i izrazito osporavanim terminom, koji jedni vide, jednostavno, kao suživot, drugi kao poštovanje drugih, a treći kao uzajamni oproštaj (Brahm, 2003). Pomirenje je zapravo prošireni koncept koji uključuje mjere tranzicijske pravde, procese odgovornosti i vladavinu

prava u podijeljenim društvima (Sriram, 2010). Ovdje je vrlo važno ponoviti, podijeljenim društvima, jer nakon okončanja rata u Bosni i Hercegovini, društvo je u velikoj mjeri ostalo podijeljeno, prestrašeno te je izgradnja mira trebala adresirati upravo taj problem, uzevši u obzir da je društvo ključno za izgradnju mira, koja je u praksi dugoročna, a u teoriji na kraju kulminira izvinjenjem, opraštanjem i pomirenjem. Kada je u pitanju Bosna i Hercegovina, izgradnja mira i pomirenje dobija jednu, potpuno novu, dimenziju s obzirom na rad Haškog tribunala, koji je kao mehanizam tranzicijske pravde imao ključni zadatak da doprinese utvrđivanju istine, postizanju pravde i pomirenja, odnosno izgradnji mira. Do sada smo dva puta naveli veoma važan pojam, a to je tranzicijska pravda, koja se javlja u funkciji izgradnje mira i pomirenja unutar društva. Tranzicijska pravda je neophodna kako bi ostvarili napredak u Davidovom prvom elementu izgradnje mira, a to je rehabilitacija, rekonstrukcija i pomirenje društava, pogotovo u državi kakva je Bosna i Hercegovina i njenom postratnom fragmentiranom društvu. Općenito, ključ za uspjeh tranzicijske pravde je u velikoj mjeri politička volja, pa tako i u Bosni i Hercegovini. Međutim, bosanskohercegovačko društvo ima nedovoljnu podršku od strane političkih elita u svom nastojanju da napravi korak naprijed. Ta podrška se ogleda u potpisivanju dokumenata koji su usmjereni ka kažnjavanju počinitelja ratnih zločina i masovnih kršenja ljudskih prava, ali kako to izgleda u praksi najbolje nam ilustruje slučaj iz jula 2018. godine kada je Bosna i Hercegovina potpisala zajedničku deklaraciju o ratnim zločinima na sastanku sa regionalnim i EU liderima na samitu za Zapadni Balkan u Londonu, obavezujući se da će pomoći u naporima da se počinioci zločina ljudskih prava privedu pravdi. Međutim, bosanska vlada, odnosno Vijeće ministara nije podržalo inicijativu civilnog društva da uspostavi regionalnu komisiju za istinu zaduženu za utvrđivanje činjenica, poznatu kao REKOM¹ (HRW, 2018). U intervjuu za Peščanik, Nataša

¹ Akromim REKOM označava Regionalnu komisiju zaduženu za utvrđivanje činjenica o svim žrtvama ratnih zločina i drugih teških kršenja ljudskih prava počinjenih na teritoriji bivše Jugoslavije od 1. januara 1991. do 31. decembra 2001. godine.

REKOM je zvanična, međuvladina komisija koju zajednički osnivaju nasljednici bivše SFRJ. Zadatak REKOM-a je da kao van-sudsko tijelo utvrdi činjenice o svim ratnim zločinima i drugim teškim kršenjima ljudskih prava povezanih s ratom; da popisuje sve žrtve rata i da utvrdi okolnosti njihove smrti; da prikuplja podatke o mjestima pritvora, o osobama koje su nezakonito pritvorene, podvrgnute mučenju i nečovječnom postupanju, te da sastave svoj sveobuhvatni popis; da prikupe podatke o sudbini nestalih, kao i da organiziraju javna saslušanja svjedočenja žrtava i svjedočenja drugih osoba o ratnim zločinima. Regionalna komisija je nezavisna od svojih osnivača i finansira se iz donacija.

Kandić, koordinatorka Koalicije za REKOM, navodi da je „REKOM političarima prihvatljivije rješenje nego krivična suđenja ili lustracija. Glavni zadatak Regionalne komisije da sačini poimenični registar 130.000 ratnih žrtava i utvrdi činjenice o okolnostima njihove smrti odnosno nestanka, svako iz svog ugla vidi kao šansu za priznanje svojih žrtava od strane „drugih“, što i nije sporno. Ako REKOM izgradi registar poimeničnih sudbina, onda se otklanja jedna od najvećih prepreka pomirenju, a to je etnička memorijalizacija. REKOM postaje prvi instrument koji omogućava regionalnu memorijalizaciju, a onda i javno priznanje svih žrtava“ (Kandić, za Peščanik, 2018). Međutim, nedovoljna podrška ka izgradnji mira je općepriputna i primjetna, pa tako Dinko Sijerčić, predstavnik nevladine organizacije za pomirenje usmjerenu na mlade u Bosni, rekao je kako „etničko-politička podjela rezultira nemogućnošću bosanskih političara da donose djelotvorne odluke, što postaje još teže kada se radi o pomirenju jer ga nikada ne podržavaju ni država ni lokalni političari (Sijerčić, citiran u Santander, 2016:20). Mevludin Rahmanović, osnivač nevladine organizacije Centar za izgradnju mira u Sanskom Mostu, identificira političke stranke kao prepreku zbog govora mržnje koji se razvija tokom izbornih kampanja i koje na kraju demoniziraju druge i identificiraju organizacije usmjerene na pomirenje kao neprijatelje društva (Santander, 2016). Iz Outreach programa MKSJ-a ističu da politička napetost i kultura poricanja utiču na pomirenje jer političari poriču epizode genocida u ratu u BiH i šalju pogrešnu poruku ljudima, spriječavajući promjene na terenu te šire strah i podjele u izborne svrhe (Santander, 2016). Sveukupna politička previranja imaju nesumnjivo snažan odraz na cjelokupno društvo u Bosni i Hercegovini i izgradnju mira. Političari su ti, koji trebaju da podrže aktivnosti izgradnje mira, budu vodilja ka pomirenju i napretku te da šalju poruke uvažavanja činjenica o dešavanjima u ratu U Bosni i Hercegovini, posebno prilikom iznošenja presuda Haškog tribunala i praćenja cjelokupnog procesa. Da bi shvatili važnost cjelokupne situacije, potrebno je konstantno imati na umu da su u Bosni i Hercegovini počinjeni stravični zločini te da procesi sankcioniranja samih počinitelja traju još uvijek i neprestano se ponavljaju. Okončanjem jednog sudskog procesa, fokus prenesemo na aktuelni ili budući i prisustvujemo konstantnom oživljavanju emocija i sjećanja na događaje prošlosti. U takvom ambijentu nemoguće je ne postaviti pitanje: Koje su posljedice presuda Haškog tribunala po cjelokupno društvo u Bosni i Hercegovini te izgradnju mira?

4. TRANZICIJSKA PRAVDA

Ratovi narušavaju socijalnu koheziju unutar zemlje i zajednice, uništavajući povjerenje između bivših susjeda i stvarajući razdor unutar društvenog tkiva (Douglas et al., 2000), što

otežava uspostavljanja funkcionalnog odnosa između individua, grupa koje su bile žrtve zločina i masovnih kršenja ljudskih prava. Tranzicijska pravda ima ključnu ulogu u rješavanju ovih pitanja u zemljama koje izlaze iz sukoba (Tolbert, 2018). Ta uloga se ogleda u različitim inicijativama koje su djelimično namijenjene promoviranju povjerenja između pojedinaca, grupa i institucija unutar društva. Krivična gonjenja mogu pomoći u stvaranju povjerenja među građanima i između građana i javnih institucija jačanjem ili ponovnim uspostavljanjem djelotvornosti vladavine prava (Duthie, 2005), jer zdravo i napredno društvo, društvo mira i dobrosusjedskih odnosa, društvo oslobođeno svih predrasuda, ne može biti izgrađeno na lažima i neodgovornosti za počinjena djela. „Od potpisivanja Daytonskog mirovnog sporazuma 1995. godine do danas pokrenuto je nekoliko inicijativa za rješavanje brojnih kršenja ljudskih prava počinjenih od 1992. do 1995. godina te omogućavanja pristupa pravdi žrtvama - građanima Bosne i Hercegovine, posebno s aspekta kaznenog procesuiranja počinilaca zločina, te ublažavanje zaostalih podjela među ljudima“ (MHRR). Suštinska premisa tranzicijske pravde glasi: da bi društvo krenulo od stanja u kojem su prava masovno kršena ka stanju gdje se prava generalno poštuju, zločini iz prošlosti i njihove posljedice moraju biti riješeni. To rješenje može proizaći iz niza mjera - uključujući, ali ne ograničavajući se na reforme, krivično pravosuđe, reparacije, istinu i memorijalizaciju. Na taj način društva nastoje izgraditi povjerenje i osigurati da se takva kršenja ne ponove (Tolbert, 2018). Sam koncept tranzicijske pravde proizilazi iz međunarodnog pokreta za ljudska prava. Isprva se pozivalo na sudski proces rješavanja kršenja ljudskih prava koje su počinili diktatorski ili represivni režimi u toku demokratske tranzicije. Kasnije se taj termin koristio i za procesuiranje ratnih zločina i masovnih kršenja ljudskih prava počinjenih u nasilnim sukobima (Kritz, Minow, Teitel, citirani u Simić i Fischer, 2016). Koncept je sve više dobijao na značaju te je bio predmet diskusije agencija za izgradnju mira u ratom razorenim društvima tokom protekle dvije decenije. Usput, tranzicijska pravda je postepeno proširila svoje značenje. Danas pokriva osnivanje tribunala, komisije za istinu, nagodbe o reparacijama, kao i političke i društvene inicijative posvećene utvrđivanju činjenica, pomirenju i kulturama sjećanja (Fisher, 2011). Ona nastoji da riješi destruktivno i bolno naslijeđe masovnog nasilja i kršenja ljudskih prava te uključuje različite procese i mehanizme, kao što su:

1. Krivična pravda;
2. Kazivanje istine;
4. Reparacije, i

4. Institucionalne reforme.

4.1. Krivična pravda

Mehanizam krivične pravde možemo posmatrati na dva nivoa. Prvi nivo je individualni gdje se provođenjem sudskog postupka i kažnjavanjem odgovornih, žrtvama pokazuje da je pravda dostižna te da krivci za njihovu patnju ne mogu proći nekažnjeno. Drugi nivo jeste kolektivni, gdje suđenja i kažnjavanje pokazuju javnosti da država funkcioniра, da je odlučna da sankcionira svako kršenje prava te da je činjenje zločina društveno neprihvatljivo ponašanje, čime se uspostavlja vladavina prava, povjerenje u institucije i sprječava činjenje zločina u budućnosti (Popović, 2008). Ključni aspekt mehanizma krivične pravde jeste osnivanje domaćih ili međunarodnih sudova, putem kojih se procesuiraju odgovorni za kršenje ljudskih prava i počinjenje ratnih zločina, a osnovni cilj mehanizma krivične pravde je „utvrđivanje individualne odgovornosti te utvrđivanje forenzičke / sudske istine, kako bi se dostigla pravda za žrtve i uspostavila kultura kažnjavanja svih onih koji su prekršili zakon“ (Popović, 2008:31) Ovo znači da domaći sudovi uzimaju u svoju nadležnost procesuiranje odgovornih osoba, što je prema tranzicijskoj pravdi najbolja opcija, jer se na taj način, kako navodi Popović, domaćoj javnosti pokazuje da država funkcioniра te da javnost može očekivati pravdu od domaćih institucija (Popović, 2008). No domaći sudovi u velikoj mjeri imaju nedostatke, koji se ogledaju u nedostatku političke volje u podržavanju procesuiranja odgovornih, uz istovremene političke pritiske na aktuelne sudske procese. Nedostaci se ogledaju i u nedovoljnim resursima, brzini rada i objektivnom pristupu. Ovi i slični nedostaci su doveli do osnivanja Međunarodnog krivičnog suda, donošenjem Rimskog statuta. Prema Rimskom statutu, međunarodni krivični sud je komplementaran domaćim pravosudnim institucijama te će uspostaviti nadležnost nad krivičnim djelima i slučajevima kada su države nevoljne ili nedovoljno spremne da preduzmu procesuiranje osoba koje su odgovorne za počinjenje zločina (Popović, 2008). Jedan od takvih sudova je i Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju, koji je imao nadležnost nad slučajevima počinjenja ratnih zločina i kršenja ljudskih prava na prostoru Jugoslavije, pa samim tim i Bosne i Hercegovine. Međutim i MKSJ ima svoje nedostatke u pogledu krivične pravde, a koji se odnose na pomirenje kao jedan od ciljeva MKSJ-a. Razlog zašto je to nedostatak objašnjava Dr. Nevenka Tromp u intervjuu za N1, gdje navodi da je „Pomirenje jedan vrlo kompliciran politički, društveni, pravni termin i ono nikad u nekakvoj praksi modernog čovječanstva nije bilo povezano sa krivičnom pravdom“ (Tromp, za N1, 2018).

4.2. Kazivanje istine

Utvrđivanje istine je najteži zadatak, koji se može postaviti pred bilo kojeg aktera u postkonfliktnoj fazi. Da bi došli do istine potrebno je sprovesti obimno istraživanje o događajima koji su se desili na određenom području i prikupiti činjenice, koje će putem istine voditi ka pomirenju. Ovu aktivnost uglavnom sprovodi Komisija za istinu, čiji je osnovni zadatak da „utvrdi činjenice, tj. istinu bez obzira da li se radi o istini koju „svi znaju“, pa je potrebna potvrda ili je to istina koja je do tada bila nepoznata“ (Popović, 2008:21). Komisija za istinu može stvoriti nekoliko koristi za društvo, a prva i najvažnija jeste da pomaže da se utvrdi istina. Konačan izvještaj je nezavisan, precizan, nepristrasan i zvaničan (Kramm, 2011) te „podiže javnu svijest o stvarnom razmjeru i uticaju nasilne prošlosti“ (Bloomfield, citiran u Kramm, 2011:8), što je posebno važno, jer oni koji su doživjeli oružani sukob, kao što je sukob u BiH su „ponovo podložni takvom nasilju“ (Hartzell, citiran u Kramm:2011:8) ako se ne pomire sa svojim, konfliktom opterećenim, zajedničkim historijama (Kramm, 2011). Kolika je važnost pomirenja sa konfliktom opterećenim zajedničkim historijama u BiH, govori nam izjava Dr. Nevenke Tromp u intervjuu za Al Jazeera, gdje kaže da je period nasilja „završio sa jednom kolektivnom traumom. Ako se s tom traumom na nivou pojedinca, društva i politike ne suočimo, nastaje period depresije i opet agresije“ (Tromp, za Al Jazeera, 2019), što potvrđuje tvrdnju Hartzella o mogućnosti ponovnog nasilja. Zbog toga je važno da se, nakon utvrđivanja zvanične istine pristupi kazivanju istine, koja će biti prihvaćena od strane društva i koja će dati svoj doprinos ostvarivanju retributivne pravde, kao tipu tranzicijske pravde, kreiranju pozitivnog javnog mnijenja, reparaciji i institucionalnim reformama. Cilj mehanizma kazivanja istine jeste utvrđivanje činjenica o zločinima; - saznavanje tačnog broja ubijenih i nestalih i personalizacija žrtava; saznavanje zvanične istine; prekid šutnje i poricanja kako bi se prevazišle posljedice zločina, uspostavila osnova za izgradnju povjerenja i dosegao potpuni osjećaj pravde (Popović, 2008). Međutim, ostvarivanje cilja ovog mehanizma, ali i prihvatanje zvanične istine ovisi od aktera konflikta ali i cjelokupnog društva. Ako napravimo osvrt na Bosnu i Hercegovinu situacija na prvi pogled potvrđuje izjavu prof. dr. Zarija Seizovića za Slobodnu Evropu, gdje kaže: „Mi u BiH ćemo još dugo živjeti tri istine i "crno-bijelu" podjelu svijeta po kojoj su oni "naši" dobri i čudoredni, a oni "njihovi" loši i nemoralni“ (Seizović, citiran u Halimović, 2017). U ovom kontekstu Dr. Nevenka Tromp u intrevjuu za N1 navodi da „postoji nekoliko različitih vrsta istine“, te da se tu najčešće govori o „pravnoj istini, političkoj istini, povijesnoj istini, forenzičkoj istini... Uvijek mora postojati više istina i ne može se očekivati od tranzicijskih procesa da će se stvoriti jedna istina“ (Tromp za N1, 2018). Zbog toga je vrlo teško ostvariti

cilj kazivanja istine, koja će biti univerzalno prihvaćena, jer ono što jedni smatraju istinom, drugi vrlo često osporavaju i pokušavaju predstaviti svoju interpretaciju događaja, kao istinu koja bi opet bila univerzalna.

4.3. Reparacije

Kao mehanizam tranzicijske pravde, reparacije žrtava pojavile su se posljednjih godina kao dinamično polje društvenog i akademskog istraživanja. Termin “reparacije žrtve” često se povezuje sa “pomirenjem” i / ili “novčanom kompenzacijom” (Garcia-Godos, 2008), a u širem smislu reparacije za žrtve kršenja ljudskih prava, imaju za cilj da prepoznaju i odgovore na pretrpljene štete i priznaju nepravilnosti (ICTJ). Pružanje reparacija može pomoći žrtvama na različite načine - na primjer, emocionalno, kroz programe koji pružaju psihološku podršku; ili finansijski, kroz pakete finansijske pomoći za djecu žrtava koje su preminule (TIMEP). Cilj mehanizma reparacije jeste „prevazilaženje posljedica zločina i vraćanje dostojanstva žrtvama, koje im je oduzeto nanošenjem povreda. Da bi se došlo do toga cilja, država je u obavezi da ustanovi, finansira i provodi programe reparacije, bilo zbog pravne bilo zbog moralne obaveze, jer je napravila propust u ispunjavanju svoje primarne obaveze, a to je da zaštititi prava svim svojim građanima“ (Popović, 2008:75). Tim povodom, „Osnovni principi i smjernice“, propisani od strane Generalne skupštine Ujedinjenih Nacija, rezolucijom 60/147, nude široku kategorizaciju mjera reparacija:

- 1) Restitucija, koja se odnosi na mjere koje vraćaju žrtvu u prvobitnu situaciju prije nego što je došlo do teških kršenja međunarodnog prava o ljudskim pravima i do ozbiljnih kršenja međunarodnog humanitarnog prava;
- 2) Nadoknada, koja treba da se obezbjedi za bilo kakvu ekonomski procijenjenu štetu, kako je prikladno i srazmjerno težini kršenja međunarodnog prava o ljudskim pravima i ozbiljnih kršenja međunarodnog humanitarnog prava;
- 3) Rehabilitacija, koja treba da uključuje medicinsku i psihološku zaštitu, kao i pravne i socijalne usluge;
- 4) Zadovoljstvo, kao široka kategorija mjera, koje imaju za cilj prestanak kršenja ljudskih prava, traženje istine, potragu za nestalim, oporavak i ponovno zakopavanje posmrtnih ostataka, javne isprike, sudske i administrativne sankcije, komemoraciju i memorijalizacija i obuku o ljudskim pravima; i

5) Garancije neponavljanja, još jedna široka kategorija koja uključuje institucionalne reforme koje teže ka civilnoj kontroli vojnih i sigurnosnih snaga, jačanju nezavisnosti pravosuđa, zaštiti radnika u oblasti ljudskih prava, obuke o ljudskim pravima, promovisanje međunarodnih standarda ljudskih prava u javnim službama, medijima, industriji, psihološkim i socijalnim uslugama (Generalna skupština UN, rezolucija 60/147).

4.4. Institucionalne reforme

„Cilj ovog mehanizma tranzicijske pravde najdirektnije se odnosi na sprječavanje kršenja ljudskih prava i činjenja zločina u budućnosti te, generalno, i na uspostavljanje vladavine prava. Da bi se taj cilj dosegao, potrebno je provesti određeni broj aktivnosti u pravcu reformisanja institucija, prvenstveno službi sigurnosti i pravosudnih organa. Ovaj cilj se može ostvariti putem provođenja procedure vettinga²; restrukturiranja ili ukidanja postojećih institucija koje su kršile ljudska prava u prošlosti; osnivanjem novih institucija; usvajanjem odgovarajućeg zakonodavstva“ (Popović, 2008:26,112). Reformom ili izgradnjom pravičnih i efikasnih javnih institucija, institucionalna reforma omogućava postkonfliktnim i tranzicijskim vladama da spriječe ponavljanje kršenja ljudskih prava u budućnosti. Provjera članova javne službe, posebno u sektoru sigurnosti i pravosuđa, od ključnog je značaja za olakšavanje ove transformacije, uklanjanjem sa dužnosti ili uzdržavanjem od zapošljavanja onih javnih službenika koji su osobno odgovorni za teška kršenja ljudskih prava (UN).

Svaki mehanizam tranzicijske pravde ima svoj cilj i nastoji ga ostvariti u potpunosti, dok primjena samih mehanizama ovisi od tipa tranzicijske pravde koji se primjenjuju u ovisnosti od slučaja do slučaja. Da bismo bolje razumjeli mehanizme, potrebno je da navedemo tri tipa tranzicijske pravde, a to su retributivna, distributivna i restorativna, s tim da je ključni tip ovog rada restorativna pravda, o kojoj će kroz rad biti mnogo više govora.

4.5. Retributivna pravda

Osnova retributivne pravde jeste da počinioci trebaju biti kažnjeni srazmjerno njihovim zaslugama. Centralna ideja je da je počinilac stekao nepravične prednosti kroz svoje ponašanje i da će kazna ispraviti neravnotežu ili nepravdu te na taj način vratiti i žrtvu i počinioca na odgovarajuće položaje u odnosu jedni na druge (Maiese, 2004). Koncept retributivne pravde se najbolje može shvatiti kao oblik pravde koji se zasniva na sljedeća tri načela: (1) da oni koji čine određene vrste nezakonitih radnji, paradigmatički teških zločina,

² Vetting se odnosi na aktivnosti provjere profesionalnog kapaciteta i moralnog integriteta sa fokusom na zaposlene u pravosudnim institucijama, sigurnosnim institucijama, kazneno-popravnim službama, ali i u javnoj administraciji općenito.

moralno zaslužuju da trpe proporcionalnu kaznu; (2) da je suštinski moralno dobro ako im neki legitimni kažnjivač daje kaznu koju zaslužuju; i (3) da je moralno nedopustivo namjerno kazniti nevine ili nanijeti neproporcionalno velike kazne zločincima (Walen, 2014). Iz ovoga možemo vidjeti da je retributivna pravda u velikoj mjeri povezana sa dubljim moralnim načelima, koji u osnovi zahtijevaju kaznu za odgovorne, dok oni koji nisu počinili bilo kakvo loše djelo, ne trebaju biti kažnjeni. Međutim i „nevini će se ponekad kazniti, jer nijedan ljudski sistem ne može da radi bez grešaka“ (Walen, 2014). Da bi se greške svele na minimum, retributivni pristup ima svoje instrumente, a glavni instrument su krivični sudovi formirani na nacionalnom ili međunarodnom nivou, gdje suđenja igraju ključnu ulogu u ostvarivanju pomirenja i to na pet različitih načina:

Prvo, krivičnim gonjenjem počinitelaca na suđenjima pod vladavinom prava, retributivna pravda osigurava da ne dođe do djela privatne osvete.

Drugo, procesuiranje služi za razbijanje kruga nekažnjavanja i obeshrabruje buduća kršenja te jasno stavlja do znanja da nijedan pojedinac nije iznad zakona (Kasapas, 2008). Štaviše, kako je Rigby istakao, “suđenja pokazuju da postoje drugi načini rješavanja sporova od pribjegavanja nasilju” (Rigsby, citiran u Kasapas, 2008).

Treće, suđenja ispunjavaju moralnu obavezu prema žrtvama. Prema tvrdnjama mnogih naučnika društvo ne može zaboraviti ono što ne može kazniti. Shodno tome, kaznena pravda držeći odgovornim one koji su počinili kažnjiva djela, priznavanjem patnje preživjelih i uspostavljanjem evidencije o prošlim nedjelima, može se smatrati prvim korakom u procesu ozdravljenja društvene i individualne traume.

Četvrto, obnavljanje funkcionalnih odnosa između bivših protivnika zahtijeva raspad percepcija i stereotipa koji stigmatiziraju čitavu zajednicu i koji mogu dovesti do novog kruga nasilja. Krivično pravosuđe individualizacijom krivice značajno doprinosi ovom pravcu.

Peto, retributivna pravda je garancija da oni koji su počinili ratne zločine neće zadržati svoje pozicije u vlasti u novoj demokratiji (Kasapas, 2008).

Ipak, kada je u pitanju pomirenje suđenja ne moraju uvijek biti najbolje rješenje. Kritičari retributivne pravde tvrde da se suđenja fokusiraju na kažnjavanje počinitelaca i ne mogu izliječiti traume žrtava; da su suđenja „borbeni susreti“ koji ne promovišu otkrivanje istine, što je suštinski element pomirenja; da ne prepoznaju opšte obrasce nasilja te stoga ne uspijevaju u namjeri da spriječe ponovne sukobe; ne prepoznaju da su mnogi počinioci

zlo djela u isto vrijeme „žrtve“ represivne strukture i na kraju mogu destabilizirati krhki mirovni sporazum (Kassapas, 2008).

4.6. Distributivna pravda

Chris Armstrong definira distributivnu pravdu kao način na koji se beneficije i opterećenja naših života dijele među članovima društva ili zajednice te ukazuje na principe distributivne pravde, koji nam govore kako te koristi i opterećenja treba dijeliti ili distribuirati (Armstrong, citiran u Maiese, 2013). Ova definicija se može prenijeti i na kršenja ljudskih prava i počinjenja ratnih zločina, tako što će se na „odgovarajući način podijeliti zadovoljstvo i bol između počinitelja i žrtve“ (Moore, citiran u Gruber, 2010:5). U tom kontekstu distributivna pravda podrazumjeva da se izvrši nadoknada žrtvama masovnih zločina i kršenja ljudskih prava, a ključni način za takvo ostvarivanje su reparacije. (Teitel, 2000). Reparacije podrazumijevaju širok spektar mjera koje imaju za cilj: a) ispravljanje pogrešaka iz prošlosti, b) vraćanje imovine ili prava, i c) osiguranje naknada, rehabilitaciju i zadovoljstvo žrtvama. One mogu nastati kao rezultat sudskog postupka ili kao implementacija preporuka koje je dala komisija za istinu i mogu se dodijeliti pojedinačno ili kolektivno. Reparacije mogu biti materijalne, u obliku pružanja dobara, usluga i novčane naknade ili "moralne" u obliku izvinjenja, priznavanja istine i komemoracije žrtava (Kasapas, 2008). Štaviše, reparacije pružaju: a) mehanizam za rješavanje praktičnih / finansijskih aspekata društvene nepravde, b) sredstva za novu vladu da službeno priznaju zločine počinjene u bivšem režimu i c) pružaju odvratajući učinak od budućeg nedoličnog ponašanja država, ali i pojedinaca (Kritz, 1995). Stoga se njihov doprinos procesu pomirenja u društvu ne smije potcjenjivati (Kasapas, 2008), pa samim tim ni distributivna pravda, koja teži da se "uhvati u koštac sa korjenima nemira" tako što će se pozabaviti strukturalnim faktorima koji su doveli do eskalacije sukoba u nasilje (Kassapas, 2008).

4.7. Restorativna pravda

Restorativna pravda se razvila u zapadnim društvima kao mehanizam posredovanja u konfliktima i / ili rješavanju konflikata, posebno u vezi sa krivičnim predmetima, gdje se podstiče učešće i žrtava i počinitelja uz naglašavanje krajnjeg cilja, a to je pomirenje (Godos, 2008) te obnavljanje društvenih veza i mira (Minow, citirana u Walker, 2006:377). Minow, dodatno navodi da restorativna pravda teži izgradnji veza i jačanja komunikacije između počinitelja i onih koje su žrtve, te uspostavljanje veza u zajednici, a slično navodi i Teitel kada kaže da se restorativna pravda hvata u koštac sa "dijalogom između žrtava i njihovih počinitelja", kao i sa pitanjima, „kako izliječiti čitavo društvo“ (Teitel, 2003:77,80). Potvrdu

možemo pronaći kod Brahma, koji navodi da restorativna pravda teži da se pozabavi pitanjem kršenja ljudskih prava počinjenih tokom perioda sukoba, kroz pomirenje i opraštanje, gdje je uključivanje i žrtava i počinitelaca jednako važno, odnosno kroz proces obnove koji zahtijeva aktivno učešće zajednice (Brahm, citiran u Kasapas, 2008), odnosno društva. Restorativna pravda zajednicu stavlja u centar pravde, za razliku od kažnjavanja, odgovornosti i odvracanja, koji čine centar retributivnog pristupa. Kao što Leebaw tvrdi, restorativni pristup definira tranzicijsku pravdu kao „napor da se riješe štete koje su pretrpjeli pojedinci i zajednica kao rezultat prošlih zločina" (Leebaw, 2003:27–28). Ovim se stavlja naglasak ne na kažnjavanje pojedinca, već na poboljšanje odnosa unutar zajednice (Millar, 2011). Da bi restorativna pravda, kao tip tranzicijske pravde, ostvarila svoj cilj, potrebno je pristupiti mehanizmima tranzicijske pravde, o kojima smo ranije govorili. Ključni mehanizmi restorativne pravde su reparacije i kazivanje istine. Restorativna pravda nastoji da popravi nepravdu koja je učinjena, zbog čega su reparacije žrtava obično povezane sa restorativnom pravdom na jeziku tranzicijske pravde. Žrtve mogu biti oštećene materijalno i moralno, zbog počinjenih grešaka prema njima, članovima njihove porodice, ali i prema široj zajednici. Kao takve, reparacije mogu biti materijalne, koje se ogledaju u vidu kompenzacije za načinjenu štetu ili počinjeni zločin i mogu biti reparacije koje imaju moralnu težinu. Za žrtve, koje su izgubile svoje voljene, svoje domove, koje još uvijek tragaju za istinom, materijalna kompenzacija je nedovoljna, jer ono za čime žrtve tragaju jeste zapravo istina i pravda, priznanje i odgovornost. Kada pojedinci, koji su prvenstveno odgovorni za nepravde i štete, nisu voljni da prihvate odgovornost i pokušaju da isprave svoje greške, nikakva materijalna reparacija ne može dovesti do pomirenja (Walker, 2006). Potreban je drugi vid reparacije, kroz istinsko priznanje za počinjena djela, prihvatanje odgovornosti i upućivanja isprike žrtvama. Da bi ovaj vid reparacije bio uspješan, ponovo se moramo okrenuti zajednici, što je i centar restorativne pravde, jer zajednice mogu da služe kao akteri ili kao garanti popravke i obnove odnosa. Međutim, reparacije žrtava predstavljaju samo jedan aspekt restorativne pravde, jer restorativna pravda naglašava humanost kako počinitelaca tako i žrtava, nastojeći popraviti društvene odnose i mir te ohrabriti praštanje i pomirenje (Godos, 2008). Drugi aspekt restorativne pravde jeste kazivanje istine, koje je postalo centralna tačka u pružanju pravde u restorativnom konceptu (Simon, 2017), putem komisije za istinu. Komisije za istinu su „zvanična tijela, općenito ovlaštena od strane vlada, koja dokumentiraju i izvještavaju o nizu nepravdi iz prošlosti koje su se dogodile u određenom vremenskom periodu“ (Teitel, 2003:78). Humphrey navodi da je komisija usredsređena na žrtve i njihova svjedočenja, sa ciljem institucionalizacije istine, kroz javno kazivanje istine sa društvenim ciljem ponovnog

povezivanja žrtava i društva (Humphrey, 2003). Komisija za istinu predstavlja formalizaciju ovog procesa, u kojem se sjećanja žrtava pretvaraju u javno znanje (Simon, 2017). Važnost ovog mehanizma je nemjerljiva, jer omogućuje žrtvama da iznesu svoja svjedočenja, da se suoče sa svojom prošlošću, ali također, omogućuje i počiniocima djela da prihvate odgovornost, jer „žrtve traže prepoznavanje istine“ (Simon, 2007) i priznanje počinjenja djela od strane počinilaca. „Zagovornici restorativne pravde tvrde da komisije za istinu mogu igrati konstruktivniju ulogu u promovisanju pomirenja nego suđenja koja bi umesto toga mogla produbiti podjelu između etničkih / rasnih / kulturnih grupa“ (Kasapas, 2008:65). Međutim, komisije za istinu nemaju autoritet da utvrde odgovornost počinitelja, niti da propišu zakonske kazne, a istina koju utvrde može biti ignorisana od strane društva ili dijela društva, ali i od strane političkih struktura. Zbog toga se javlja debata između zagovornika restorativne pravde i zagovornika retributivne pravde, kroz pitanje da li su mehanizmi restorativne pravde učinkoviti i koliko su učinkoviti u odnosu na mehanizme retributivne pravde. Odgovor je da su mehanizmi restorativne pravde u zadnjih 20 godina postali neizmjenno važan element strategija tranzicijske pravde, bilo samostalno ili kao dodatak mehanizmima retributivne pravde, kao što su sudski procesi (Kasapas, 2008). Alexander Boraine je dao važan doprinos ovoj diskusiji sugerišući da retributivnu pravdu treba dopuniti restorativnom pravdom. On se snažno zalaže za holističku interpretaciju zasnovanu na pet ključnih stubova, uključujući odgovornost, kazivanje istine, reparacije, institucionalnu reformu i pomirenje (Boraine 2006, 19-25). Svrha retributivne pravde je kažnjavanje zbog počinjenog krivičnog djela i odvraćanje od počinjenja zločina u budućnosti, dok je svrha restorativne pravde da:

- 1) osuđenik u potpunosti razumije i prihvata posljedice svojih djela i osjeća odgovornost;
- 2) osuđenik nedvosmisleno pokazuje spremnost da se ispravi šteta koja je počinjena i
- 3) osuđenik u potpunosti prihvata kaznu (Popović, 2008).

Kada uzmemo u obzir restorativnu i retributivnu pravdu, njihove mehanizme, ciljeve i efekte, mislim da je vrlo jednostavno složiti se sa tvrdnjama Alexandera o međusobnom dopunjavanju ova dva tipa tranzicijske pravde.

5. RESTORATIVNA PRAVDA U BIH

Društvo u Bosni i Hercegovini nastoji da se suoči sa dešavanjima iz prošlosti kroz inicijative restorativne pravde, koje se ostvaruju putem njenih mehanizama, a ključni mehanizam za BiH jeste kazivanje istine. Uspješnost ovog mehanizama u velikoj mjeri ovisi od participacije

društva u inicijativama i programima, ali i od podrške političkih struktura. Kazivanje istine je neophodan dio svake strategije tranzicijske pravde, ono zahtijeva planiranje i sveobuhvatno, holističko razumijevanje kako bismo pružili podršku žrtvama, otklonili kontradiktorne narative oko prošlosti i podržali nacionalno i regionalno pomirenje (Monroy-Santander, 2016). Kada je u pitanju BiH, naponi na pomirenju su u velikoj mjeri zapostavljeni od strane političkih elita, ali i međunarodnih aktera. Jedna od inicijativa koja nije dobila dovoljno snažnu podršku jeste inicijativa za REKOM, tačnije Regionalnu komisiju za utvrđivanje činjenica o svim žrtvama ratnih zločina i drugih teških kršenja ljudskih prava počinjenih na teritoriji bivše Jugoslavije. REKOM je pokrenuta 2008. godine od strane grupe nevladinih organizacija širom bivše Jugoslavije i fokusirana je na ratne zločine u BiH, između ostalog, i odličan je pokazatelj nevoljkosti izražene od strane vlasti i međunarodnih donatora da podrže alternativne postkonfliktne pravne mehanizme (Kurze, 2017). Pokrenuta je sa osnovnom pretpostavkom da je regionalni pristup kazivanju istine neophodan, imajući u vidu historijski kontekst u kojem su se zločini i kršenja prava dogodili, kao i važne regionalne dimenzije ovih zločina (Simpson, Hodžić, Bickford, 2013). Nataša Kandić, kao jedna od inicijatora ove komisije, navodi da je „legitimitet ove inicijative to što polazi od jednog, jedinog zajedničkog interesa koji niko ne može da spori, a to je da su nam zbog budućnosti, zbog prošlosti, zbog žrtava, zbog vraćanja povjerenja, obnove dostojanstva potrebne, prije svega, činjenice o svim žrtvama, nezavisno o vjeroispovijesti, nezavisno od nacionalnosti. I to je jedini izlaz iz ove prošlosti, a da budemo sigurni da ćemo dobiti garancije da se zločin više ne ponovi (Kandić, citirana u Đugum, 2010). Važnost REKOM-a je primjetna i kroz ogromnu podršku unutar Bosne i Hercegovine od strane mnogih nevladinih organizacija i udruženja koji ističu važnost REKOM-a za budućnost, ne samo Bosne i Hercegovine, već cijelog regiona. Čak 900 nevladinih organizacija i udruženja je pristupilo REKOM-u, što je veoma veliki broj, međutim taj broj nam ukazuje na probleme sa kojima se suočava restorativna pravda u Bosni i Hercegovini, a to je iscjepkanost društva i do određenog nivoa manjak jedinstva ne samo unutar društva nego i unutar NVO i udruženja žrtava i porodica žrtava. Vrlo je teško očekivat napredak u polju restorativne pravde ako nema jedinstva, tako da je veoma pozitivno što je REKOM uspio da okupi toliki broj sudionika, jer da bi se napravio korak naprijed potreban je jedinstven stav usmjeren prema utvrđivanju činjenica i kazivanju istine. Do sada je temeljni problem kazivanja istine u Bosni i Hercegovini ležao u nedostatku konzistentnih ciljeva, metoda i rezultata, dijelom usljed povećanog stepena nepovjerenja u državu i društvo. Uspješno kazivanje istine u podijeljenom društvu zahtijeva koordinirane inicijative kako unutar, tako i između nevladinih organizacija, udruženja žrtava i porodica žrtava (Simpson,

Hodžić, Bickford, 2013). Upravo je REKOM pružio nadu da se zajedničkim djelovanjem na regionalnom nivou može ostvariti napredak ka pomirenju, o čemu nam govori i Dženana Karup-Druško, koja kaže da je „inicijativa za formiranje regionalne komisije za prikupljanje činjenica o kršenjima ljudskih prava koja su se desila na prostoru bivše Jugoslavije u proteklim ratovima možda čak i jedini način da se dođe do istine, a to je jedan od sigurnih načina da krećemo ka budućnosti i pomirenju (Karup-Druško, citirana u Đugum, 2010). Na evidentan dokaz da idemo ka budućnosti i pomirenju, bar kada je u pitanju inicijativa za REKOM, čekati ćemo još neko vrijeme, obzirom da akcioni plan REKOM-a navodi 2022. godinu kao zvaničnu godinu početka rada komisije za istinu. Početak rada komisije je u velikoj mjeri otežan i zbog neprihvatanja Statuta REKOM-a od strane većih udruženja u BiH, ali i neodobravanja od strane žrtava. Kao primjer možemo navesti sumnju Kade Hotić, iz nevladine organizacije Majke Srebrenice i Žepe, koja je rekla da je već bilo toliko kompromisa od strane REKOM-a, da komisija možda neće moći utvrditi istinu (Džidić, 2013). Međutim, profesor Zdravko Grebo i dalje smatra da je, jedini način da dođemo do istine i pomirenja na području bivše Jugoslavije i unutar BiH, regionalna komisija za utvrđivanje istine (Đugum, 2010). Da će komisija ostvariti svoj cilj i dovesti do pomirenja kroz utvrđivanje činjenica i istine, sa sigurnošću ne možemo tvrditi, ali ono što je svakako ohrabrujuće jeste zajednički korak velikog dijela društva, kroz rad udruženja i NVO, ka pomirenju i izgradnji mira. Ostaje nam da vidimo kako će restorativna pravda, kroz svoje mehanizme, ostvariti cilj pomirenja cjelokupnog društva, osobito kada uzmemo u obzir retributivnu pravdu u BiH koja se odražava na restorativnu pravdu. Općenito retributivna pravda je prema mišljenju Janine Clark „ograničena i najefikasnija u kombinaciji sa restorativnom pravdom“ (Clark, 2009:1), a to se najbolje može primijetiti u slučaju Bosne i Hercegovine, gdje je prosto nemoguće razdvojiti restorativnu od retributivne pravde. Razlog za to je Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju, koji je svojim radom nastojao da utvrdi činjenice, da dovede do istine, do one istine koju Regionalna komisija za kazivanje istine također nastoji da utvrdi. Na ovaj način retributivna pravda, kroz rad Haškog tribunala, ima ogroman uticaj na restorativnu pravdu i cjelokupni proces pomirenja i izgradnje mira u Bosni i Hercegovini.

6. MEĐUNARODNI KRIVIČNI TRIBUNAL ZA BIVŠU JUGOSLAVIJU

Masovno nasilje u Bosni i Hercegovini, popraćeno slikama razorenih gradova i mršavih zatvorenika u logorima, stvorilo je međunarodni protest i navelo međunarodnu zajednicu da poduzme svojevrsni oblik eksperimenta u međunarodnom krivičnom pravosuđu (Levande

Historia). Taj eksperiment je rezultirao stvaranjem Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, čiji je zadatak krivično gonjenje osoba odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava (Cleobury, 2011). Osnovan je 25. maja 1993. godine Rezolucijom 827. Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija. Rezolucija je usvojena kao odgovor na prijetnju međunarodnom miru i sigurnosti koju predstavljaju masovna ubijanja, etničko čišćenje i druga ozbiljna kršenja međunarodnog humanitarnog prava koja su se događala u to vrijeme na teritoriji bivše Jugoslavije (UN). U vrijeme osnivanja MKSJ-a malo je bilo onih koji su vjerovali da će počinioci zločina biti izvedeni pred lice pravde te da će se kultura nekažnjivosti konačno okončati (Gupta, 2018). Vjerovatno iz razloga što je Haški tribunal bio jedinstvena institucija i pionir u međunarodnim pravnim postupcima, za koji je čak i Madeleine Albright izjavila da je bilo vrlo lako glasati da se stvori Haški tribunal, ali da niko nije vjerovao da će funkcionisati (Albright, 2002) te dodaje da je općeprisutno mišljenje bilo da nikada neće biti optuženih, da nikada neće biti nikakvih suđenja, a na kraju da neće biti ni konačnih presuda (Albright, 2002). Slično mišljenje je imao čak i Claude Jorda, glavni tužilac, a kasnije i predsjednik MKSJ-a od 1999-2003, koji je početak rada MKSJ dočekao uz rečenicu da će se vrlo brzo vratiti u Cour de Cassation³ jer Haški tribunal neće nikada početi sa radom (Jorda, za *Against all odds, First ten years of ICTY*, 2003). Međutim, MKSJ je svojim radom postavio temelje za savremenu krivičnu praksu. Veoma kontroverzna inovacija MKSJ-a bila je uvođenje međunarodne pravde čak i za vrijeme rata, za razliku od tradicionalnog pristupa gdje najprije imamo rat, zatim mir, a ponekad i pravdu (Hazan, 2018). Uspostavljanje koncepta “zajedničke krivične odgovornosti” na međunarodnom nivou također dolazi od MKSJ-a. Kasnije je ovaj koncept usvojen u domaćem krivičnom pravu, ali važno je naglasiti da u međunarodnom krivičnom pravu nije postojao prije MKSJ-a. MKSJ je također preduzeo korake u pravcu efikasnog procesuiranja seksualnog nasilja u ratu. To je bio prvi međunarodni krivični sud koji je silovanje klasifikovao kao oblik mučenja i seksualnog porobljavanja, odnosno kao zločin protiv čovječnosti (Gupta, 2018). Na ovaj način MKSJ je dao doprinos međunarodnoj pravdi, koji uveliko prelazi granice bivše Jugoslavije. Neki od najvećih problema sa kojima se MKSJ suočio bili su upravo unutar granica bivše Jugoslavije. Ti problemi su se ogledali kroz „nemogućnost pristupa lokacijama zločina, žrtvama i svjedocima, nesaradnjom vlada u regionu i generalnom nespremnošću međunarodne zajednice da pruži otvorenu podršku radu ovog suda, prvenstveno u prvom periodu njegovog funkcionisanja. Što se tiče nesaradnje država u regionu, takva situacija nastavila se sve dok

³ Cour de Cassation je jedan od četiri suda krajnje instance u Francuskoj, nadležan nad svim građanskim i krivičnim stvarima u pravosudnom sistemu i vrhovni je žalbeni sud u ovim predmetima.

međunarodna zajednica nije usloвила procese integracija i napredovanja država u regionu saradnjom sa MKSJ“ (Popović, 2008:31). Najveću podršku u rješavanju ovog problema, MKSJ je imao u Europskoj Uniji kao akteru koji je snažno zahtjevao od država u bivšoj Jugoslaviji, saradnju sa Haškim tribunalom ukoliko žele da ostvare napredak u polju Europskih integracija. Iz ovog razloga Subotić navodi da je “isporuka” osumnjičenika za ratne zločina postala valuta razmjene, pri čemu je kao nagrada za saradnju sa Haškim tribunalom, obećan ulazak u Europsku Uniju (Subotić, 2009). Na ovaj način je veliki broj osoba, osumnjičenih da su počinili zločine na prostoru bivše Jugoslavije, isporučeno MKSJ-u sa ciljem da se utvrdi „odgovornost zbog kršenja međunarodnog humanitarnog prava“, prilikom čega „Haško tužilaštvo tereti optužene za dvije vrste odgovornosti:

1. lično planiranje, podsticanje, nalaganje, izvršenje ili pomaganje i podržavanje zločina;
2. odgovornost nadređenog ili, popularnije, komandna odgovornost“ (Popović, 2008:33).

Tribunal ima ovlasti da procesuiru i sudi pojedincima u četiri kategorije krivičnih djela, opisanih u članovima od 2. do 5. Statuta MKSJ-a:

- 1) Teška kršenja Ženevskih konvencija iz 1949. godine,
- 2) Kršenje zakona i običaja ratovanja,
- 3) Zločini protiv čovječnosti, i
- 4) Genocid.

Svaka osoba koja je, prema članu 7. Statuta MKSJ-a, planirala, podsticala, naredila, počinila ili na drugi način pomagala i podržavala planiranje, pripremu ili izvršenje krivičnog djela iz članova 2., 3., 4. i 5. Statuta, pojedinačno je odgovorna za krivično djelo (Statut MKSJ). Ovdje je vrlo važno navesti da Haški tribunal ima nadležnost nad pojedincima, a ne organizacijama, političkim strankama, vojnim jedinicama, administrativnim entitetima ili drugim pravnim subjektima (ICTY), uz ponovno naglašavanje da Haški tribunal utvrđuje individualnu odgovornost, a ne odgovornost cijelog naroda. U sklopu individualne odgovornosti, Statut MKSJ-a navodi da su za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava, počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. godine, odgovorni svi optuženi, bez obzira na službeni položaj. Položaj optuženog bilo kao šefa države ili vlade, ili kao odgovornog vladinog službenika, ne oslobađa ga krivične odgovornosti niti ublažava kaznu (Statut MKSJ). Najbolji primjer provođenja Statuta MKSJ- i jedan od najvažnijih, po

mnogima historijskih sudskih procesa jeste suđenje Slobodanu Miloševiću. Glavni tužilac Carla Del Ponte je u svojim memoarima, za suđenje Miloševiću napisala: "Ovo je bio povijesni trenutak - prvo suđenje šefu države pred međunarodnim sudom" (Del Ponte, 2008:120). Na ovaj način je poslana jasna poruka da će svi oni koji su odgovorni za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava biti procesuirani. Nad ovim kršenjima, istu nadležnost imaju nacionalni sudovi i MKSJ, ali MKSJ ima primat i stoga može formalno tražiti od nacionalnih sudova da se povinuju njegovoj nadležnosti. Štaviše, član 29. Statuta MKSJ predstavlja obavezu država da sarađuju sa MKSJ-om u njegovim istragama i krivičnim gonjenjima (Pocar, 2008). U vrijeme osnivanja Haški tribunal je stvoren kao zamjena za nacionalna pravosudna tijela u bivšoj Jugoslaviji, jer nacionalni sudovi nisu bili u stanju da vode istrage i krivično gona za zvjerstva koja su se događala na tom prostoru, što je kao posljedicu imalo djelimično oduzimanje moći odlučivanja zemljama regiona (Steinberg, 2010). Zatvaranjem Haškog tribunala, moć odlučivanja je u većoj mjeri vraćena nacionalnim sudovima koji nastavljaju rad Haškog tribunala što je i bio jedan od ključnih ciljeva strategije naslijeđa MKSJ-a. Naslijeđe Haškog tribunala je nesumnjivo ogromno, jer je kroz 24 godine rada, 10800 dana suđenja, 90 osoba osuđeno za genocid, zločine protiv čovječnosti ili druge zločine, 4650 svjedoka je saslušano, 161 osoba privedena pred lice pravde, što je zaista ogromno postignuće. Haški tribunal je svojim radom proizveo novu eru odgovornosti i otvorio put za pružanje pravde na međunarodnom nivou, a ne samo u regionu bivše Jugoslavije. Nada MKSJ-a je da će njegovo naslijeđe doprinijeti trajnom miru u regionu i nastaviti inspirirati rad drugih sudova i tribunala te ujedno inspirirati razvoj međunarodnog krivičnog prava, dugo vremena nakon što se njegova vrata zatvore (ICTY, 2017), odnosno nakon što su se 2017. godine zvanično zatvorila. O važnosti Haškog tribunala i njegovog naslijeđa, govorila je u intervjuu za časopis Vijenac Sonja Biserko, predsjednica Helsinškog komiteta za ljudska prava u Srbiji, koja kaže da je „uloga Haškog tribunala nezaobilazna u sređivanju odnosa na prostoru bivše Jugoslavije. Ne bi bilo svih dokumenata, filmova, fotografija, svjedočenja, ne bi bilo svih dokaza bez tog suda. Naslijeđe Haškog tribunala tek će postati važno za regiju. Ali, nažalost, još se malo ljudi temeljito bavi uzrocima i posljedicama raspada Jugoslavije“ (Biserko, za Vijenac, 2015). Biserko je također dala intervju ta Oslobođenje, gdje navodi da je „Haški tribunal u datim međunarodnim okolnostima uspjeh. Svi aktuelni tribunali oslanjaju se na njegovo iskustvo i dostignuća. On ne samo da je imao veliki uticaj na razotkrivanje i utvrđivanje činjenica rata na teritoriji bivše Jugoslavije već je i uticao na unaprjeđenje međunarodnog krivičnog prava. Međutim, naslijeđe Tribunala u

regionu tek treba da postane osnov za sagledavanje stvarnih posljedica tih ratova“ (Biserko, za Oslobođenje, 2017).

6.1.SLUČAJ RATKO MLADIĆ

Ratko Mladić je rođen 12. marta 1942. godine u općini Kalinovik u Bosni i Hercegovini. Tokom svoje vojne karijere bio je vojni oficir u Jugoslovenskoj narodnoj armiji, a od 1992. do 1996. godine bio je komandant vojske Srpske Republike Bosne i Hercegovine. Tokom ovih godina, zajedno sa predsjednikom Srpske Republike Bosne i Hercegovine Radovanom Karadžićem, orkestrirao je brutalno etničko čišćenje bosanskih Muslimana i Hrvata sa teritorija koje su oni i drugi srpski ultranacionalisti smatrali integralnim za de facto "Veliku Srbiju" (Rosensaft, 2017). Nakon što je međunarodna zajednica 6. aprila 1992. priznala nezavisnost Bosne i Hercegovine, izbile su borbe u Sarajevu, prilikom čega je glavni grad BiH bio podvrgnut blokadi, teškoj artiljerijskoj vatri i akciji izolovanih snajperista, a sve pod rukovodstvom Mladića (Trial International). Kao dokaz da je Mladić naređivao i odobravao napade na Sarajevo, tužilac Adam Weber je prilikom sudskog procesa pustio snimak presretnutog razgovora iz maja 1992. godine, u kome Mladić naređuje artiljerijsku vatra na naselja Velešići i Pofalići (Milutinović, 2016) “jer tamo nema mnogo Srba” (Mladić, 1992), dodajući rečenicu “Da im pamet razvučemo njihovu, da ne mogu da spavaju“ (Mladić, 1992). Ova snimka je bila dokaz da je cilj granatiranja bilo “širenje terora” među civilnim stanovništvom glavnog grada BiH (Milutinović, 2016). Odnos VRS-a i Mladića prema civilima najbolje ilustruje izjava tužioca Webera, koji navodi da je Mladić iscrpljenim civilima u Sarajevu uskraćivao humanitarnu pomoć, struju, vodu i gas te ih “koristio kao sredstvo” za ostvarenje svojih ciljeva (Milutinović, 2016). Tužilac je to dokazao citatom iz Mladićevog naređenja: “Odmah prekinite dovod vode, struje i gasa za muslimanski dio Sarajeva” (Mladić, citiran u Milutinović, 2016), a kako bi dodatno naglasio odnos prema civilima tužilac Weber je kao dokaz priložio snimak na kome Mladić izjavljuje: “Uvijek kada dođem do Sarajeva, ja ubijem nekoga u prolazu” (Mladić, citiran u Milutinović, 2016). Mladićevo naređivanje napada na Sarajevo trajalo je od sredine maja 1992. godine do novembra 1995. godine. Napade je izvodio Sarajevsko-romanijski korpus VRS-a, također poznat kao SRK, uz namjerno granatiranje i snajpersko gađanje civilnog stanovništva Sarajeva često na lokacijama koje su imale malu ili nikakvu vojnu vrijednost. Kao rezultat toga, stotine civila je ubijeno, a hiljade povrijeđeno (Mladić, IT-09-92-T). Jedan od najgnusnijih napada na civile u Sarajevu desio se 5. februara 1994. godine, kada su pripadnici Sarajevsko-romanijskog korpusa granatirali pijacu Markale, što je rezultiralo ubijanjem 68

osoba i ranjavanjem preko 140. Gotovo sve žrtve su bili civili, uključujući žene, djecu i starce (Mladić, IT-09-92-T). Drugi napad na Markale se desio 28. augusta 1995. godine kada je sa položaja Vojske Republike Srpske iz pravca Trebevića ispaljena minobacačka granata kalibra 120 mm. Granata je eksplodirala kod ulaza u sarajevsku Gradsku tržnicu te je odnijela 43 života, a teško ranila 84 civila (Al Jazeera, 2016). „Ovo je bio posljednji veliki zločin u opkoljenom Sarajevu, nakon čega je uslijedila operacija NATO snaga pod nazivom "Deliberate force", a napad na Markale se smatra jednim od najstravičnijih zločina koje su srpske vojne, policijske i paravojne formacije počinile u opkoljenom Sarajevu“ (Al Jazeera, 2016). Okrutna dejstva VRS-a pod komandom Mladića su se dešavala na velikom dijelu Bosne i Hercegovine uzevši u obzir da je u jednom trenutku VRS kontrolisao 70% teritorije Bosne i Hercegovine. Težnja srpskih snaga je bila jasna, a to je ujedinjenje svih Srba bez obzira na sredstva i načine, što možemo vidjeti kod strateških ciljeva srpskog naroda usvojenih na 14. sjednici Skupštine Srpske Republike BiH, održanoj 16. maja 1992. godine. Prilikom ove skupštine usvaja se šest strateških ciljeva srpskog naroda, a najvažniji je strateški cilj broj 3, koji nalaže eliminisanje rijeke Drine kao granice koja razdvaja srpske države, tačnije Republiku Srbiju i Srpsku Republiku Bosnu i Hercegovinu (Klarin, 2016). Povodom ovih strateških ciljeva „General Ratko Mladić, komandant Glavnog štaba Vojske Republike Srpske (VRS), 19. novembra 1992. potpisuje Direktivu broj 4 kojom definiše način ostvarenja strateških ciljeva: “Neprijatelju nanositi što veće gubitke i prisiliti ga da sa muslimanskim stanovništvom napusti prostore Birača, Žepe i Goražda” u Istočnoj Bosni. Kao rezultat vojnih akcija na realizaciji Direktive broj 4, a u nastojanju da se ostvari strateški cilj broj 3, u zimu 1992/93. godine desetine hiljada stanovnika, etnički očišćenih muslimanskih naselja u dolini rijeke Drine, nalazi utočište u enklavama Srebrenica, Žepa i Goražde. Suočeno sa galopirajućom humanitarnom katastrofom u srebreničkoj enklavi u kojoj je utočište našlo oko 40.000 izbjeglica, Vijeće sigurnosti UN-a 16. aprila 1993. usvaja Rezoluciju 819 kojom Srebrenicu proglašava prvom “zaštićenom zonom” u Bosni i Hercegovini“ (Klarin, 2016). Međutim, snage UN-a nisu imale kapacitet da zaštite Srebrenicu niti ostale „zaštićene zone“, o čemu su izvještavali brojni svjetski mediji. „Holandski bataljon (Dutchbat) koji je bio raspoređen u zaštićenoj zoni Srebrenice u januaru 1995. brojao je oko 600 ljudi. U februaru i tokom proljeća, VRS nije dopuštala povratak holandskim vojnicima koji su otišli na dopust, što je rezultiralo padom njihovog broja za najmanje 150 ljudi te je ograničavala kretanje međunarodnim konvojima za dostavljanje pomoći i snabdijevanje Srebrenice i ostalih enklava. Procjena je bila da bi u drugoj polovini juna bez novog snabdijevanja oko polovina stanovništva Srebrenice ostala bez hrane“ (Presuda

Međunarodnog suda pravde: Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore, 2007). Na ovaj način srpske snage pod vodstvom Mladića su pripremale uvjete za ostvarenje prethodno navedenog, strateškog cilja broj 3. Srpske snage pod vodstvom Mladića su u potpunosti ignorisale rezoluciju 819 te su krenule prema Srebrenici, a video ulaska Mladića u Srebrenicu je prikazan i na njegovom suđenju u Haškom tribunalu. Prilikom dolaska u Srebrenicu Mladić je izjavio: „...poklanjamo ovaj grad srpskom narodu ... došlo je vrijeme da se Turcima osvetimo na ovom prostoru“ (Mladić, 1995). Ova rečenica je naznačila sudbinu velikog broja ljudi koji su potražili spas u „zaštićenoj zoni“. „U toku nekoliko dana, oko 25.000 bosanskih muslimana, većinom žena, djece i starih ljudi, koji su živjeli na ovom području, bili su primorani iseliti se i, u atmosferi terora, snage bosanskih Srba su ih ubacile u prenatrpane autobuse i prevezle ih preko linija sukoba na teritoriju koju su držali bosanski muslimani. Muškarci Srebrenice, vojnosposobni bosanski muslimani, doživjeli su drugu sudbinu. Na hiljade njih, koji su pokušali pobjeći s ovoga područja, bili su zarobljeni, zatvoreni u neljudskim uvjetima i potom pogubljeni. Više od 7.000 ljudi nikada više nije viđeno“ (Krstić, IT-98-33-T, 2001). Povodom ovih događaja generalni sekretar UN-a Kofi Annan je 1999. godine izjavio: „Kroz grešku, pogrešnu procjenu i nemogućnost da se prepozna obim zla sa kojim se suočavamo, nismo uspjeli da uradimo svoj dio kako bismo pomogli spasiti ljude iz Srebrenice od kampanje masovnih ubistava“ (Annan, citiran Smith, 2010), aludirajući na obavezu UN-a da zaštiti populaciju u „zaštićenoj zoni“.

Zločini u Srebrenici i Sarajevu su potakli Međunarodni krivični tribunal u Hagu da podigne optužnicu protiv Mladića. Prva optužnica je podignuta nakon zauzimanja Srebrenice u julu 1995. godine, koja ga teretila za genocid i druge zločine počinjene na teritoriji Bosne i Hercegovine. Druga optužnica, podignuta u maju 2010. godine, je zapravo dopuna prve optužnice. Ova optužnica je teretila Mladića u 15 tačaka za genocid, zločine protiv čovječnosti i kršenja zakona i praksi ratovanja u periodu od 1992. do 1995. godine u Bosni i Hercegovini (Mačkić, 2011). Mladić se tereti za “individualnu krivičnu odgovornost” kao osobu koja je, “kao najstariji oficir”, bila podređena samo Predsjedništvu / Predsjedniku Republike Srpske. On je bio odgovoran za planiranje i usmjeravanje svih operacija VRS-a, i praćenje aktivnosti svih podređenih oficira i jedinica kako bi se osiguralo da su njegove naredbe sprovedene (Mladić, IT-09-92-T). Mladićeva optužnica u cjelosti, tereti ga za počinjenje genocida, kao i za progon, istrebljenje, ubistvo, deportaciju, druga nečovječna djela, kako pojedinačno tako i kao dio zločinačke zavjere s Karadžićem i drugima. Prema optužnici, korištenjem riječi „počinio“... tužilac ne smatra da je optuženi fizički počinio bilo

koji od zločina za koje se tereti lično. "Počinio" se odnosi na kontekst odgovornosti optuženog prema članu 7 Statuta MKSJ-a, odnosno na njegovo učešće u udruženom zločinačkom poduhvatu (Rosensaft, 2017). Član 7 Statuta MKSJ-a se odnosi na činjenicu da krivična djela koja su počinjena od strane osobe koja je podređena optuženom, ne oslobađa optuženog od krivične odgovornosti ako je optuženi „znao ili je bilo razloga da zna da se podređeni sprema počiniti takva djela ili da ih je već počinio, a on nije poduzeo nužne i razumne mjere da spriječi takva djela ili kazni počinioce” (Statut MKSJ).

Nakon što je podignuta optužnica, Mladić se odlučio na bijeg i skrivanje. Postojalo je mnogo špekulacija o Mladiću i mjestu njegovog prebivališta, međutim ispostavilo se da je Mladić živio u Srbiji. Srpska policija je uhapsila Mladića 26. maja 2011. godine u selu Lazarevo, na otprilike 90 kilometara od Beograda, dok su ga pet dana kasnije isporučili Hagu. Suđenje Mladiću počelo je 16. maja 2012. godine. Po završetku sudskog procesa Ratko Mladić je proglašen krivim za:

„Tačku 2. - genocid u Srebrenici,

Tačku 3. - progon i zločin protiv čovječnosti,

Tačku 4. - istrebljenje, zločin protiv čovječnosti,

Tačku 5. - ubistvo, zločin protiv čovječnosti,

Tačku 6. - ubistvo, kršenje zakon i običaja ratovanja,

Tačku 7. - deportacija, zločin protiv čovječnosti,

Tačku 8. - nehumano i prisilno premještanje,

Tačku 9. - terorisanje i kršenje zakona i običaja ratovanja,

Tačku 10. - protivpravni napadi na civile, i

Tačku 11. - uzimanje talaca, kršenje zakona i običaja ratovanja“ (Mladić, IT-09-92-T).

Sudsko vijeće Haškog tribunala utvrdilo je da nije bilo genocidne namjere u općinama Ključ, Kotor Varoš, Sanski Most, Prijedor, Vlasenica i Foča tokom rata u BiH te je zaključeno da je ciljana grupa, koja je ubijena tokom rata, bila "relativno mali dio Bošnjaka u cjelini", zbog čega nije zaključeno da je cilj bio njihovo uništenje u cjelini (N1 BiH, 2017). „Vijeće je zaključilo da je nad Bošnjacima u Srebrenici počinjen genocid jer je optuženi namjeravao da

eliminiše Muslimane u Srebrenici ubijanjem muškaraca i dječaka i prisilnim uklanjanjem žena, male djece i nekih starijih muškaraca izvršenjem zločina progona, ubijanja, istrebljenja i nehumanog čina prisilnog premještanja. Prema tome, Vijeće je utvrdilo da je optuženi namjeravao izvršiti cilj udruženog zločinačkog poduhvata u Srebrenici izvršenjem zločina genocida i bio je član UZP-a u Srebrenici“ (Mladić, Judgement Summary, 2017). Kada je u pitanju Sarajevo, Vijeće je zaključilo da je postojala namjera Sarajevsko-romanijskog korpusa da širi teror među stanovništvom Sarajeva što je bila primarna svrha snajperskog djelovanja i granatiranja. Vijeće je utvrdilo da su pripadnici Sarajevsko-romanijskog korpusa počinili ubistva, nezakonite napade na civile i teror kao kršenje zakona i običaja ratovanja i ubistvo kao zločin protiv čovječnosti (Mladić, Judgement Summary, 2017). „Vijeće je također zaključilo da je od 1991. do kraja novembra 1995. postojao udruženi zločinački poduhvat s ciljem da se trajno uklone Bošnjaci i Hrvati sa teritorije BiH i to putem progona, istrebljivanja, ubistva, nehumanih djela prisilnog premještanja i deportacije“ (N1 BIH, 2017). „Prilikom utvrđivanja odgovarajuće kazne koju je potrebno izreći, Vijeće je uzelo u obzir težinu zločina za koje je g. Mladić proglašen krivim. Zločini koji su počinjeni spadaju među najozbiljnije poznate čovječanstvu i uključuju genocid i istrebljenje kao zločin protiv čovječnosti“ (Mladić, IT-09-92-T). Po završetku procesa Vijeće je osudilo Mladića na doživotnu kaznu zatvora za zločine koje je počinio u periodu od 1992-1995. godine.

6.2. SLUČAJ RADOVAN KARADŽIĆ

Radovan Karadžić je rođen u selu Petnica kod Šavnika u Crnoj Gori 19. juna 1945. godine. Tokom života bio je ljekar, pjesnik i političar. Bio je vođa Srpske demokratske stranke u Bosni i Hercegovini, osnovane 1990. godine, koja je već na prvim višestranačkim izborima u Bosni u Hercegovini ostvarila pobjednički rezultat, uz SDA i HDZ. Tadašnja politička situacija je dovela do toga da političke snage srpskog naroda unutar Bosne i Hercegovine, stanu na stranu Srbije i Crne Gore, kroz zalaganje za ostanak unutar SFRJ i potpuno odbacivanje mogućnosti proglašenja nezavisnosti Republike Bosne i Hercegovine. U slučaju proglašenja nezavisnosti Karadžić je nagovještavao mogućnost rata, a to je osobito vidljivo u njegovom govoru u oktobru 1991. u bosanskom parlamentu, nakon što su Slovenija i Hrvatska već proglasile nezavisnost od Jugoslavije. On je rekao da će napuštanje Jugoslavije dovesti do nasilja u Bosni i Hercegovini, kroz riječi: “Put kojim vodite Bosnu i Hercegovinu je ista ona autostrada pakla koju su uzeli Slovenija i Hrvatska. Nemojte misliti da nećete odvesti Bosnu i Hercegovinu u pakao, a Muslimane možda u nestanak. Muslimani se ne mogu odbraniti ako ovdje bude rat..“ (Karadžić, 1991). Bio je to govor koji je nagovijestio

brutalnost dolazećeg sukoba i masakre koji će uslijediti (Džidić, 2019). Bosna i Hercegovina je postala nezavisna 1992. godine, nakon referenduma kojem su se protivili Srbi koji su htjeli ostati dio Jugoslavije, nakon čega je uslijedio rat. U periodu od 1992-1995. godine, Radovan Karadžić je bio predsjednik samoproglašene Srpske Republike Bosne i Hercegovine te je uz podršku Slobodana Miloševića i Ratka Mladića, započeo kampanju preuzimanja kontrole nad dijelovima Bosne i Hercegovine. Tokom ratnog perioda, njegove najzloglasnije izjave bile su o Sarajevu, koje su opkolile srpske snage. Jedna od izjava je glasila: "Srbi nikada neće napustiti Sarajevo, a grad će biti glavni grad buduće srpske države" (Karadžić, citiran u Džidić, 2019). Za vrijeme njegovog mandata kao predsjednika Srpske Republike Bosne i Hercegovine i vrhovnog komandanta VRS-a, izvršeno je granatiranje na glavni grad Bosne i Hercegovine, kao i konstantni snajperski napadi na civilno stanovništvo. "Sarajevski civili bili su meta snajperista dok su nabavljali vodu, šetali gradom i kada su koristili javni prevoz. Snajperisti su gađali djecu dok su se igrala ispred svojih kuća, šetala sa svojim roditeljima ili šetala kući iz škole" (Kwon, 2016). Karadžić je koristio kampanju snajperskog djelovanja i granatiranja kao sredstvo vršenja pritiska na vođe bosanskih Muslimana i međunarodnu zajednicu, u cilju ostvarenja svojih političkih ciljeva, istovremeno izazivajući teror među civilnim stanovništvom u Sarajevu (MKSJ, 2016). U cilju kontrole većeg dijela Bosne i Hercegovine, najprije je naredio da se u periodu između 1. jula 1991. i 31. decembra 1992. godine osigura kontrola nad područjima Bosne i Hercegovine koja su proglašena dijelom Srpske Republike. Ta područja uključuju, ali nisu ograničena na, općine: Banja Luka; Bijeljina; Bileća; Bosanska Krupa; Bosanski Novi; Bosanski Petrovac; Bosanski Šamac; Bratunac; Brčko; Čajniće; Čelinac; Doboj; Donji Vakuf; Foča; Gacko; Hadžići; Ilidža; Ilijaš; Jajce; Ključ; Kalinovik; Kotor Varoš; Nevesinje; Novi Grad; Novo Sarajevo; Pale; Prijedor; Prnjavor; Rogatica; Rudo; Sanski Most; Šekovići; Šipovo; Sokolac; Teslić; Trnovo; Višegrad; Vlasenica; Vogošća; Zavidovići; i Zvornik (MKSJ). Kako bi ostvario svoj cilj započeo je proces stvaranja nemogućih uslova života na pomenutim prostorima, uključujući taktiku progona i terora, kako bi se ohrabrilu nesrpsko stanovništvo da napusti ta područja, uz deportaciju onih koji nisu bili voljni da odu i likvidaciju drugih (MKSJ). Karadžić kao vršilac najviše političke vlasti u Srpskoj Republici BiH i kao vrhovni komandant VRS-a, nad kojom je imao kontrolu tokom cijelog sukoba, bio je direktno uključen u vojna pitanja ne samo u Sarajevu, nego na svim mjestima na kojima se nalazila VRS te je izdavao brojne naredbe na strateškom i operativnom nivou (MKSJ, 2016). Najstrašnji zločin koji se dogodio u Europi, poslije II Svjetskog rata, rezultat je odluka i naređenja izdatih od strane Radovana Karadžića. Dana 8. marta 1995. godine, Radovan Karadžić je potpisao Direktivu broj 7, nalažući svojim

trupama da je potrebno „izvršiti potpuno fizičko odvajanje Srebrenice od Žepe što je prije moguće, spriječavajući čak i komunikaciju između pojedinaca unutar dvije enklave. Planiranim i promišljenim borbenim operacijama stvoriti uslove totalne nesigurnosti, nepodnošljivosti i besperspektivnosti daljnjeg opstanka i života mještana u Srebrenici i Žepi“ (Direktiva br. 7, 1995:10). Kao posljedica ove odluke, 6. jula 1995. godine, komandant Drinskog korpusa naredio je svojim trupama da pokrenu „Operaciju Krivaja '95“, koja je bila kodno ime za potpuni napad na Srebrenicu. Prilikom operacije Mladićeve trupe nisu naišle na snažan otpor Armije BiH, Holandskog bataljona UN-a stacioniranog u enklavi i NATO ratnih aviona. Do 10. jula vojnici VRS-a su bili na periferiji Srebrenice i ništa nije moglo zaustaviti njihov napredak u nezaštićenu „sigurnosnu zonu“ (Klarin, 2016). Više od 8.000 bosanskih Muslimana u Srebrenici ubijeno je od strane srpskih snaga, pod vodstvom Mladića, a po naređenju Radovana Karadžića. Ovo je vidljivo iz svjedočenja Miroslava Deronjića, predsjednika SDS-a u općini Bratunac i Karadžićevog savjetnika za Srebrenicu, prilikom kojeg je Deronjić iznio detalje privatnog razgovora njega i Karadžića 9. jula 1995. godine, prilikom kojeg se Karadžić pozvao na „princip Zapadne Slavonije“⁴ te rekao Deronjiću da Muslimani iz Srebrenice treba da budu eliminisani, riječima: „Miroslave, to sve treba pobiti“, a zatim je dodao: „Sve što stignete“ (Milošević, IT-02-54, Transkript: 27.11.2003.). Nakon zauzimanja Srebrenice, Haški tribunal je 24. jula 1995. godine podigao optužnicu protiv Radovana Karadžića, koja ga je teretila za genocid, zločine protiv čovječnosti, uključujući progon na političkoj, rasnoj i vjerskoj osnovi i kampanju snajperskog djelovanja protiv civilnog stanovništva Sarajeva. U optužnici se nalazilo pet tačaka za teške povrede Ženevskih konvencija, uključujući nezakonito zatvaranje civila u zatvoreničkim objektima, ekstenzivno uništavanje imovine, prisvajanje i pljačku imovine i nezakonito uzimanje mirovnjaka Ujedinjenih nacija kao taoce i njihovo korištenje kao ljudski štit (Karadžić Indictment, 1995). Ova optužnica je dopunjena 14. novembra 1995. godine te ponovo 18. maja 2000. godine, kada je u optužnici smanjen broj krivičnih djela koja se stavljaju na teret optuženom, ostavljajući unutar optužnice samo najozbiljnije tačke. Optužnica iz 2000. godine je teretila Karadžića prema članovima 7 (1) i 7 (3), u koje ulaze: Jedna tačka genocida, jedna tačka saučesništva u genocidu, pet tačaka za zločine protiv čovječnosti, uključujući istrebljenje, ubistvo, progon na političkoj, rasnoj i vjerskoj osnovi, deportaciju i druga nečovječna djela, tri tačke za kršenje zakona i običaja ratovanja, uključujući ubistvo, primjena terora nad civilima,

⁴ Princip Zapadne Slavonije je prema riječima Deronjića, osvrst na napade Hrvata u Zapadnoj Slavoniji te na rašireno mišljenje da su Hrvati tokom napada ubili sve šta im se našlo na putu, uključujući civile, te da su napali kolonu koja je bježala.

uzimanje talaca te jedna tačka teških kršenja Ženevskih konvencija koja se odnosi na namjerno ubijanje (Karadžić Indictment, 2000). Podizanje optužnice je Karadžića navelo na bijeg te je uspješno izbjegavao hapšenje sve do 2008. godine kada je uhapšen u Beogradu pod imenom Dragan Dabić. Prema Julianu Borgeru, bivši predsjednik bosanskih Srba izbjegavao je hapšenje više od deset godina, jer na početku „nije bilo političke volje“ da se on uhapsi, a međunarodna zajednica je vjerovala da bi to moglo ugroziti krhki poslijeratni mir (Borger, citiran u VOA, 2019). „Nakon hapšenja, Karadžić je izveden pred istražnog sudiju Vijeća za ratne zločine Okružnog suda, Milana Dilparića, čime je započeo proces za njegovo prebacivanje u Hag. Na konferenciji za štampu 22. jula 2008. godine predsjednik Nacionalnog vijeća za saradnju sa Haškim Tribunalom Rasim Ljajić i tužilac za ratne zločine Vladimir Vukčević potvrdili su Karadžićev identitet“ (B92, 2016). „Nakon što je tadašnja ministrica pravde Snežana Malović potpisala odluku o izručenju, Karadžić je 30. jula 2008. godine izveden iz zgrade Okružnog suda u Beogradu i prebačen na aerodrom „Nikola Tesla“. Avionom Vlade Srbije je prvo prebačen u Rotterdam, gdje je stigao oko 6:30 ujutru, a potom je helikopterom prebačen u zatvor u Sheveningenu. Dan kasnije prvi put je izveden pred Sudsko vijeće Haškog tribunala, kojim je predsjedavao sudija Alfons Ori iz Holandije“ (B92, 2016), čime je započeo sudski proces protiv Karadžića. Dana 24. marta 2016. godine, Karadžić je prvostepenom presudom osuđen na 40 godina zatvora po sljedećim tačkama:

„Tačka 2: genocid;

Tačka 3: progon, kao zločin protiv čovječnosti;

Tačka 4: istrebljenje, kao zločin protiv čovječnosti;

Tačka 5: ubistvo, kao zločin protiv čovječnosti;

Tačka 6: ubistvo, kao kršenje zakona ili običaja ratovanja;

Tačka 7: deportacija, kao zločin protiv čovječnosti;

Tačka 8: nehumana djela – prisilno premještanje, kao zločin protiv čovječnosti;

Tačka 9: širenje terora, kao kršenje zakona ili običaja ratovanja;

Tačka 10: protivpravni napadi na civile, kao kršenje zakona ili običaja ratovanja; i

Tačka 11: uzimanje talaca, kao kršenje zakona ili običaja ratovanja“ (Karadžić, IT-95-5/18).

„Vijeće je zaključilo da je Karadžić značajno doprinio Sarajevskom UZP-u, i kao najviša politička vlast RS-a i kao vrhovni komandant VRS-a. Imajući kontrolu nad VRS-om tokom cijelog sukoba, bio je direktno uključen u vojna pitanja u Sarajevu i izdavao je brojne naredbe na strateškom i operativnom nivou“ (Karadžić, Judgement, 2016). Kada je u pitanju Srebrenica, „VRS je otprilike 30.000 žena, djece i starijih muškaraca bosanskih Muslimana prisilno uklonila iz enklave na teritoriju koju drže bosanski Muslimani, a sve pod naređenjem Karadžića. Vijeće je zaključilo da je Karadžić imao namjeru da trajno i nasilno ukloni bosansko-muslimansko stanovništvo iz Srebrenice“ (MKSJ, Press release, 2016). „Nakon zauzimanja teritorije, snage bosanskih Srba su zarobile muškarce i dječake, bosanske Muslimane, na više lokacija na tom području. Počevši od 13. jula 1995. i tokom narednih dana, zatvoreni muškarci su odvođeni na obližnje lokacije na kojima su pogubljeni“ (MKSJ, Press release, 2016). Vijeće je zaključilo da je Karadžić “kao predsjednik RS-a i vrhovni zapovjednik VRS-a, bio jedina osoba u RS-u s ovlastima da intervenira kako bi spriječio ubijanje muškaraca, bosanskih Muslimana” (Karadžić, Judgement, 2016). Umjesto toga, kako navodi sudija Kwon, „Karadžić je naredio da muškarci, bosanski Muslimani, zatvoreni u Bratuncu budu prebačeni na drugo mjesto kako bi bili ubijeni“ (Kwon, 2016). „Vijeće je zaključilo da je Karadžić sa Ratkom Mladićem i drugima podijelio namjeru da se ubije svaki sposoban muškarac bosanski Musliman iz Srebrenice, što predstavlja namjeru da se bosanski Muslimani u Srebrenici kao takvi unište. Vijeće je zaključilo da je Karadžić kriv za genocid u Srebrenici, na osnovu njegovog učešća i doprinosa u UZP-u (Karadžić, Judgement, 2016). Na prvostepenu presudu Karadžić je uložio žalbu i zahtijevao oslobađajuću presudu, dok su tužiocima tražili da bude osuđen na doživotnu kaznu zatvora. Postupak, koji je trajao od 22. jula 2016. godine do 20. marta 2019. godine, završio je presudom Žalbenog Vijeća MKSJ-a, kojom je Radovan Karadžić osuđen na doživotnu kaznu za zločine počinjene u Bosni i Hercegovini. Nakon izricanja presude, Glavni tužilac, Serge Brammertz je izjavio da su žrtve njegovih zločina konačno vidjele kako odgovara za ono što je učinio te da ova presuda nije presuda protiv srpskog naroda i da to najsnažnije odbacuje, uz dodatak da je Karadžićeva krivnja njegova, a ne njegove zajednice (Brammertz, za Guardian, 2019). Brammertz je također naveo da „odgovorni dužnosnici trebaju promicati prihvatanje činjenica utvrđenih u ovom suđenju kao temelj pomirenja. Poricanje zločina i veličanje ratnih zločinaca ne bi trebalo tolerirati. Mora postojati poštovanje i priznavanje svih žrtava, za ono što su pretrpile i za njihovu hrabrost u borbi za odgovornost. Nema sumnje da žrtve iz svih zajednica još uvijek čekaju pravdu koju zaslužuju“ (Brammertz, citiran u IRMCT, 2019). Ovo je vrlo važna poruka, koja naglašava individualnu odgovornost počinitelja, a ne cijelog naroda. Međutim

ovakve poruke prođu neopaženo u medijima i javnosti, čime se otežavaju napori ka izgradnji mira i pomirenja u Bosni i Hercegovini, a jedna takva poruka jeste poruka Amira Ahmića, bh. oficira za vezu sa Haškim tribunalom, u intervjuu za Avangardu, gdje kaže da je presuda Karadžiću „pobjeda žrtava, njihove upornosti, dokaz njihove neviđene snage“ (Ahmić, za Avangardu, 2019), dodajući da je ovo također pobjeda cjelokupnog bosanskohercegovačkog društva (Ahmić, 2019). Pored Brammertza, osvrt na presudu Karadžiću je dala i Latinka Perović, srpska historičarka, koja je u intervjuu za RadioSarajevo izjavila da je presuda Karadžiću „Očekivana presuda. Na neki način zatvara to pitanje o odgovornosti za ratove, za zločine, za genocid u Srebrenici. To nešto što je vrlo važno za ocjenu te prošlosti, ali je vrlo važno kao neka stajna tačka za nekakvu obnovu odnosa i za nekakvu normalizaciju“ (Perović, za RadioSarajevo, 2019).

6.3. SLUČAJ HRVATSKA ŠESTORKA

„Hrvatska zajednica Herceg-Bosna formirana 18.11.1991. godine, kao odvojena teritorijalna, kulturna, politička i privredna cjelina unutar Bosne i Hercegovine“ (Al Jazeera, 2017), na čijem čelu se nalazio Mate Boban. U augustu 1993. godine preimenovana je u Hrvatska Republika Herceg-Bosna sa Matom Bobanom kao njenim predsjednikom koji je obavljao tu dužnost do oko februara 1994. godine. Lideri Herceg-Bosne, uključujući Matu Bobana, su „8. aprila 1992. i 15. maja 1992. godine osnovali su Hrvatsko vijeće obrane (HVO) kao oružane snage i vladu Herceg-Bosne, pri tome opisujući HVO kao vrhovni izvršni, upravni i odbrambeni organ Herceg-Bosne“ (Indictment, Prlić, et al., 2004). Ključni ljudi Herceg-Bosne bili su Jadranko Prlić, Bruno Stojić, Valentin Ćorić, Slobodan Praljak, Milivoj Petković te Berislav Pušić. „Prlić, Stojić i Ćorić radili su u vladi Hrvatske Republike Herceg-Bosne, i to kao predsjednik Vlade, načelnik Odjela za obranu, odnosno šef Uprave Vojne policije, s tim da je Ćorić kasnije imenovan za ministra unutrašnjih poslova. Praljak i Petković su u razna vremena bili na položaju zapovjednika Glavnog stožera Hrvatskog vijeća obrane (ili HVO-a), dok je Pušić radio u Vojnoj policiji HVO-a, a kasnije je imenovan za šefa Službe za razmjenu HVO-a i Komisije za zatvoreničke objekte, tijela kojima su povjerene odgovornosti u oblastima zatvaranja i razmjene zarobljenika“ (Trial Judgement Summary for Prlić et al., 2017:1). Protiv navedenih je 2004. godine podignuta optužnica, kojom se terete za udruženi zločinački poduhvat sa ciljem „da politički i vojno podvrgnu, trajno uklone bosanske Muslimane i druge ne-Hrvate koji su živjeli na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine, odnosno na područjima za koje su tvrdili da su dio Hrvatske zajednice (a kasnije Republike)

Herceg-Bosne“ (Indictment, Prlić, et al., 2004), a sve u svrhu stvaranja etnički čistih prostora, namijenjenih isključivo hrvatskom stanovništvu.

„Jadranko Prlić je rođen 10. juna 1959. godine u Đakovu, u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj. Diplomirao je na Ekonomskom fakultetu u Mostaru, a magistrirao i doktorirao na Ekonomskom fakultetu u Sarajevu. Neko vrijeme je služio kao predsjednik Izvršnog vijeća općine Mostar. Godine 1989. postao je potpredsjednik Vlade SRBiH, a krajem 1990. godine postao je vršilac dužnosti predsjednika vlade“ (Indictment, Prlić, et al., 2004). Za vrijeme rata u Bosni i Hercegovini Jadranko Prlić je obavljao nekoliko funkcija. Najprije je 15. maja 1992. godine, od strane Mate Bobana, imenovan za šefa Odjela za finansije HVO-a, a 14. augusta 1992. godine za predsjednika vrhovnog izvršnog, upravnog i odbrambenog tijela Herceg-Bosne – HVO-a (Indictment, Prlić, et al., 2004). „Nakon što je Hrvatska zajednica Herceg-Bosna krajem augusta 1993. postala Hrvatska Republika Herceg-Bosna, titula ili položaj Jadranka Prlića se promijenila sa predsjednika na premijera (dok su njegove funkcije i ovlasti uglavnom ostale iste)“ (Indictment, Prlić, et al., 2004). „Većinu 1992-1993. godine Jadranko Prlić je, osim Mate Bobana, bio najmoćniji zvaničnik u političkim i vladinim strukturama Herceg-Bosne / HVO-a. Kao predsjednik, Prlić je imao de jure i / ili de facto moć, efektivnu kontrolu i / ili značajan uticaj na vladu i vojsku Herceg-Bosne / HVO-a. Rukovodio je i bio odgovoran za kontrolu HVO-a, uključujući vojna pitanja. Potpisao je odluke i uredbe koje su činile službenu politiku HVO-a te je imao ovlasti da imenuje i razrješava dužnosti osobe na značajnim položajima u civilnim, vojnim i pravosudnim organima Herceg-Bosne i HVO-a. On je također imao ovlasti da zatvori koncentracione logore Herceg-Bosne / HVO-a“ (Indictment, Prlić, et al., 2004).

„Bruno Stojić je rođen 8. aprila 1955. godine u selu Hamzići, u Bosni i Hercegovini. Godine 1990. imenovan je za zamjenika ministra unutrašnjih poslova centralne vlade Republike Bosne i Hercegovine u Sarajevu. Dana 18. septembra 1991. godine, postao je član krizne grupe u novoformiranoj stranci koja će postati bitna komponenta Hrvatskog vijeća obrane (HVO). Od 3. jula 1992. do novembra 1993. bio je šef odjela HVO-a za odbranu, a 16. decembra 1993. godine je imenovan za šefa Ureda Hrvatske Republike Herceg-Bosne za proizvodnju i prodaju oružja i vojne opreme“ (Trial International). „Kao šef odjela HVO-a za odbranu Bruno Stojić je bio najviši politički i upravni dužnosnik tog tijela, zadužen za oružane snage Herceg-Bosne / HVO-a. On je imao de jure i / ili de facto moć, efektivnu kontrolu i značajan uticaj na sve dijelove i grane operacija tih snaga. Dio njegove odgovornosti je bio da osigura da se sve snage Herceg-Bosne / HVO-a ponašaju u skladu sa

Ženevskim konvencijama i međunarodnim humanitarnim pravom i da se prema svim zatvorenicima, pritvorenicima i drugim osobama koje drže snage Herceg-Bosne / HVO postupa u skladu sa konvencijama i zakonima. Za vrijeme rata u Bosni i Hercegovini kao šef Odjela HVO-a za odbranu izdavao je organizacione, strateške i borbene naredbe. Imao je ovlaštenja i efektivnu kontrolu nad zatvorima i zatvorskim objektima HVO-a, u cijelosti ili djelimično, preko Vojne policije HVO-a i načelnika te policije Valentina Čorića“ (Indictment, Prlić, et al., 2004).

Valentin Čorić je „rođen 23. juna 1956. godine u selu Paoča, u općini Čitluk, u SRBiH. Diplomirao je inženjstvo i radio kao direktor održavanja rudnika boksita u Čitluku. Nakon ulaska u HDZ-BiH, postao je član općinskog štaba Čitluk, gdje se uključio u vojna pitanja i nabavku oružja i opreme. Kasnije je imenovan za komandanta vojnog centra za obuku u Krvavicama, u Republici Hrvatskoj, gdje je obučeno oko osam stotina vojnika iz Herceg-Bosne. U aprilu 1992. godine, Mate Boban ga je imenovao zamjenikom za sigurnost i komandantom vojne policije HVO-a. Njegova pozicija kasnije je nazvana "načelnik Uprave vojne policije". Na toj je poziciji radio do 20. novembra 1993. godine, kada je imenovan za ministra Unutrašnjih poslova Hrvatske Republike Herceg-Bosne. Na svojim raznim položajima i funkcijama je, barem od aprila 1992. do kraja 1993. godine, igrao centralnu ulogu u osnivanju, upravljanju i radu vojne policije HVO-a. Imao je de jure i / ili de facto komandu i kontrolu nad vojnou policijom HVO-a, koja je imala važnu ulogu u upravljanju zatvorima i zatvorskim objektima Herceg-Bosne / HVO-a, uključujući puštanje na slobodu i transfer zatvorenika i pritvorenika. Valentin Čorić je također imao ovlaštenja i odgovornost da disciplinira pripadnike vojne policije HVO-a. Dio njegove odgovornosti je bio da osigura da se sve snage Herceg-Bosne / HVO-a, uključujući vojnu policiju, ponašaju u skladu sa Ženevskim konvencijama i međunarodnim humanitarnim pravom i da se svi zatvorenici, pritvorenici i druga lica tretiraju u skladu sa takvim konvencijama i zakonima“ (Indictment, Prlić, et al., 2004).

Slobodan Praljak je „rođen 1. ili 2. januara 1945. u gradu Čapljini, u općini Čapljina, SRBiH. Nakon studija u Zagrebu radio je kao kazališni, filmski i televizijski producent i predavač filozofije, psihologije i elektrotehnike. Početkom ljeta 1991. godine stupio je u Vojsku Republike Hrvatske, a 3. aprila 1992. godine dobio je čin general-majora Hrvatske vojske. Oko 14. marta 1992. postao je pomoćnik ministra odbrane Republike Hrvatske i blisko je saradivao sa ministrom odbrane Gojkom Šuškom. Dana 10. septembra 1992. godine hrvatski predsjednik Franjo Tuđman imenovao je Praljka za jednog od četrnaest članova Vijeća

narodne odbrane Republike Hrvatske te je ostao na toj dužnosti najmanje do 15. juna 1993. godine. Od otprilike marta 1992. do jula 1993. godine, Slobodan Praljak je istovremeno služio kao visoki oficir hrvatske vojske, pomoćnik ministra odbrane i viši predstavnik hrvatskog ministarstva odbrane pri vladi i oružanim snagama Herceg-Bosne / HVO-a. On je služio kao kanal za naredbe, komunikacije i instrukcije od predsjednika Franje Tuđmana, Gojke Šuška i drugih visokih zvaničnika Republike Hrvatske vladi Herceg-Bosne / HVO-a i oružanim snagama te je izvještavao visoke dužnosnike Hrvatske o razvoju situacije u Bosni i Hercegovini“ (Indictment, Prlić, et al., 2004). Praljak je također imao „komandnu vlast nad civilnom policijom Herceg-Bosne / HVO-a, kada su djelovali pod oružanim snagama Herceg-Bosne / HVO-a ili u koordinaciji s njima u vrijeme oružanog sukoba. Bio je blisko uključen u sve aspekte vojnog planiranja i operacija Herceg-Bosne / HVO-a“ (Trial International).

Milivoj Petković je „rođen 11. oktobra 1949. godine u Šibeniku, Socijalistička Republika Hrvatska. Diplomirao je na Vojnoj akademiji Jugoslovenske narodne armije (JNA) i imao je čin potpukovnika kada je napustio JNA 25. jula 1991.godine ili približno tog datuma i pridružio se hrvatskoj vojsci. Dana 14. aprila 1992. godine ili približno tog datuma, bio je raspoređen u zapovjedništvo komandnog centra Hrvatske vojske u gradu Grude, u Bosni i Hercegovini, koji je bio vrhovno zapovjedništvo oružanih snaga HVO-a. Od aprila 1992. do 24. jula 1993. godine služio je kao komandant oružanih snaga HVO-a, odnosno kao „načelnik Glavnog štaba HVO-a“. Dana 26. aprila 1994. godine ili približno tog datuma, ponovo je imenovan za komandanta HVO-a te je ostao na toj dužnosti do 5. augusta 1994. godine“ (Trial International). Na svojim različitim položajima i funkcijama, Petković je imao de jure i / ili de facto komandu i kontrolu nad oružanim snagama Herceg-Bosne / HVO-a. U vrijeme na koje se odnosi optužnica, on je imao efektivnu kontrolu i značajan uticaj na oružane snage Herceg-Bosne / HVO-a (uključujući komandante operativnih zona). Bio je odgovoran za upravljanje, organizaciju, planiranje, pripremu, obuku, disciplinu, snabdijevanje, raspoređivanje i operacije oružanih snaga Herceg-Bosne / HVO-a te je izdavao organizacione, strateške i borbene naredbe“ (Indictment, Prlić, et al., 2004).

Berislav Pušić je rođen 8. juna 1952. godine u Krivodolu u općini Mostar. Godine 1992. postao je službenik u vojnoj policiji Hrvatskog vijeća obrane (HVO) u Mostaru, a 1993. godine je bio na poziciji zapovjednika. Dana 11. maja 1993. imenovan je za časnika za vezu HVO-a pri UNPROFOR-u. 5. jula 1993. godine postao je šef službe za razmjenu zarobljenika i drugih osoba, dok je 6. augusta 1993. godine imenovan za predsjednika komisije zadužene za sve zatvore i druge zatvoreničke objekte HVO-a (Trial International). „Pušić je bio visoki

zvaničnik u sistemu Herceg-Bosne / HVO-a u vezi sa zatvaranjem, upotrebom, puštanjem na slobodu, razmjenom, premještanjem i deportacijom bosanskih Muslimana. Na osnovu svojih de jure i / ili de facto ovlaštenja, imao je efektivnu kontrolu i značajan uticaj na različite komponente i osoblje u ovom sistemu. Njegova je odgovornost bila da klasifikuje i procesuiru zatvorene Muslimane u skladu sa Ženevskim konvencijama i međunarodnim humanitarnim pravom. Pušić je, u skladu sa svojim ovlaštenjima, izdavao naredbe i odluke te uputstva za postupanje sa zarobljenim bosanskim Muslimanima te je kontrolisao njihov produženi pritvor i / ili njihov transfer ili deportaciju u druge oblasti ili zemlje“ (Indictment, Prlić, et al., 2004). Na suđenju protiv Hrvatske šestorke, Amor Mašović, koji se nalazio na čelu BH instituta za nestale osobe, svjedočio je o razmjenama zatvorenika i razgovorima sa Pušićem, prilikom čega je naveo da je Pušić „javno zagovarao stajalište da svi muškarci, Muslimani, u dobi od 18 do 65 godina na teritoriji Herceg-Bosne trebaju biti zatvoreni u logorima i da su svi Hrvati koji žive izvan ovog područja potencijalni zatvorenici koji bi trebali biti prebačeni na teritoriju pod kontrolom HVO-a“ (Mašović, citiran u SenseTribunal, 2007). Prema Mašoviću, "opasna namjera iza svega toga bila je da se svi Hrvati koji žive u područjima pod kontrolom Armije BiH izvuku, stvarajući tako etnički čiste teritorije“ (Mašović, citiran u SenseTribunal, 2007).

Krivična djela za koja se tereti Hrvatska šestorka jeste da su od „18. novembra 1991. godine ili prije tog datuma, a do otprilike aprila 1994. godine, učestvovali u udruženom zločinačkom poduhvatu čiji je cilj bio da se unutar granica Banovine ponovo stvori etnički čista „Velika Hrvatska“. U ostvarivanju tog cilja nisu prezali za okrutnim postupanjem prema bosanskim Muslimanima, tako što je organizirano njihovo protjerivanje i prisilno premještanje te podvrgavanje zatvorenika na prinudni rad“ (Trial International). U ovom udruženom zločinačkom poduhvatu su, zajedno sa prethodno navedenom Hrvatskom šestorkom učestvovali: „Franjo Tuđman (preminuo, 10. decembra 1999.), predsjednik Republike Hrvatske; Gojko Šušak (preminuo, 3. maja 1998.), ministar odbrane Republike Hrvatske; Janko Bobetko (preminuo, 29. aprila 2003.), viši general u Vojsci Republike Hrvatske; Mate Boban (preminuo, 8. jula 1997.), predsjednik Hrvatske zajednice (i Republike) Herceg-Bosne“ (Indictment, Prlić, et al., 2004). Hrvatska šestorka je, prema riječima Hrvoje Klasića, hrvatskog historičara na Univerzitetu u Zagrebu, „bila pod izravnim uticajem i kontrolom dužnosnika u Zagrebu“ (Klasić, citiran u France24, 2017). Nije nikakva tajna da je Tuđman imao za cilj podjelu Bosne i Hercegovine, o čemu nam svjedoči transkript od 17. 09. 1992. godine, tačnije „Zapisnik sa razgovora državno političkog vodstva Republike Hrvatske sa

predstavnicima HDZ-a i sa hrvatskim predstavnicima iz BiH“. Prilikom razgovora sa Prlićem i drugima, Tuđman navodi da u „održanje Hrvatske državnosti spada i banovina Hrvatska. Mi smo vodeći ovaj rat u Hrvatskoj za obranu ove Republike Hrvatske, isto tako povelili rat i za Bosnu i Hercegovinu u onom smislu koliko je možemo i moramo pod svaku cijenu odbraniti, i da nije bilo našeg znači, angažiranja u Hercegovini, u Bosanskoj Posavini, svi biste vi već bili građani velike Srbije ili ove Jugoslavije“ (Tuđman, 1992). Kroz razgovor Tuđman dodatno naglašava planove zauzimanja teritorije Bosne i Hercegovine o kojima je razgovarao sa Miloševićem, u kome navodi da jedan dio Bosne i Hercegovine treba „pripasti Srbiji, jedan dio Hrvatskoj, a može ostati i muslimanska država u sredini“ (Tuđman, 1992). Iz ovih razgovora je jasno vidljivo koja je bila namjera Republike Hrvatske i njenog rukovodstva te njene umiješanosti u rat u Bosni i Hercegovini, a dokazuje i njenu povezanost sa Hrvatskom šestorkom koja je bila na čelu Hrvatske zajednice Herceg-Bosne, kasnije Hrvatske Republike Herceg-Bosne. Dodatna povezanost političkog vrha Hrvatske sa Hrvatskom šestorkom je vidljiva iz dokumenata u kojima se govori o finansiranju Herceg-Bosne od strane Republike Hrvatske. Jedan takav dokument datira od 15. novembra 1993. godine, kada je „hrvatski ministar odbrane Gojko Šušak pisao finansijskom odjelu svog ministarstva i naredio da se pošalje novac Hrvatskoj zajednici Herceg-Bosni“ (Milekić, 2017). Njegova naredba je glasila: "Zapovijedam dodjelu zajma Hrvatskom vijeću obrane (HVO) HZHB u iznosu od 11.713.616.450 HRD iz sredstava Ministarstva obrane Republike Hrvatske. Transfer novca treba izvršiti odmah na žiro račun Privredne banke Zagreb, koja će HVO-u izdati odobrenje za isti iznos“ (Šušak, citiran u Milekić, 2017). Taj dokument pokazuje da je Hrvatska djelimično finansirala ratne napore Herceg-Bosne i njenih oružanih snaga (HVO-a), u sukobu s Armijom Bosne i Hercegovine - službenim oružanim snagama zemlje u to vrijeme - između oktobra 1992. i marta 1994. godine (Milekić, 2017). „Od 21. septembra 1992. godine, kada je račun otvoren, do 30. oktobra 1993. godine, Hrvatska vlada je izvršila 15 velikih transakcija, od kojih je svaka iznosila oko 200.000 eura po današnjoj procjeni“ (Milekić, 2017). Politički vrh Republike Hrvatske je podržavao i pružao pomoć ključnim ljudima Hrvatske Republike Herceg-Bosne te su svjesno i ciljano donošene odluke i provođene akcije sa ciljem osnaživanja Hrvatske Republike Herceg-Bosne i zaokruženjem teritorije na kojima se nalazilo hrvatsko stanovništvo. Kao dokaz ovih tvrdnji imamo ratni dnevnik Mladića, u kojem se nalazi zapis sa sastanka sa Hrvatskom delegacijom i delegacijom Hrvatske šestorke, prilikom kojeg Praljak navodi da je „ključni cilj stvaranje Banovine iz 1939. godine“, a ako se to ne dogodi, „mi ćemo nastaviti rat“ (Praljak, 1992). Na istom sastanku, Praljak je rekao: "Rat će se završiti sporazumom između Hrvata i Srba" (Praljak, 1992), a Stojić dodao: "Nećemo

dozvoliti da muslimanima prođe bilo šta“ (Stojić, 1992). Iz ovih razloga, optužnica protiv Hrvatske šestorke navodi da je „Teritorijalna ambicija udruženog zločinačkog poduhvata bila je uspostavljanje hrvatske teritorije sa granicama Banovine Hrvatske, teritorijalne cjeline koja je postojala od 1939. do 1941. godine. To je bio dio zajedničkog zločinačkog poduhvata za projektiranje političke i etničke karte ovih područja“ (Indictment, Prlić, et al., 2004), sa ciljem stvaranja teritorija na kojem će biti dominantni Hrvati, i politički i demografski (Indictment, Prlić, et al., 2004). Kao jedan od dokaza ovih težnji navodi se izjava Slobodana Praljka, gdje on kaže: "U našem je interesu da muslimani dobiju svoj kanton tako da imaju gdje da se presele" (Praljak, 1992), što je bila potvrda težnji Hrvatske šestorke da se naprave etnički čista područja na kome će živjeti samo Hrvati.

U istoj optužnici se navodi da je Hrvatska šestorka od „maja 1992. godine kroz djelovanje HVO-a učestvovala u etničkom čišćenju grada i općine Prozor, prilikom čega je HVO nakon stavljanja grada Prozora i sela Paljike pod svoju kontrolu, počevši od 24. oktobra 1992., uništio više muslimanskih kuća i vozila u gradu, te spalili jednu kuću i ubili dvije osobe u Paljikama“ (Judgement Summary, Prlić, et al. 2013). Na teret im se stavlja etničko čišćenje općine Gornji Vakuf, gradova Sovići i Doljani i općine Mostar, napadima na bosanske Muslimane, pljačkanjem i krađom njihove imovine, masovnim hapšenjima, okrutnim postupanjem, seksualnim nasiljem, ubijanjem i drugim oblicima progona“ (Indictment, Prlić, et al., 2004). Također im se stavlja na teret djelovanje u periodu od septembra 1992. do aprila 1994. godine, kada je „HVO koristio logor Heliiodrom, južno od Mostara, kao zatvorenički centar za bosanske Muslimane, uhapšene u Mostaru. Zatvorska populacija je procijenjena na maksimalno 6.000 u jednom trenutku, pri čemu su zatvorenici držani u nehumanim uslovima“ (Indictment, Prlić, et al., 2004). „Od maja 1993. do februara 1994., vojnici HVO-a u Mostaru su sistematski protjerali Muslimane iz zapadnog Mostara, i to konkretno izvođenjem opsežnih operacija deložiranja sredinom maja, sredinom juna, početkom jula i u septembru 1993. godine (Judgement Summary, Prlić, et al. 2013). „Između aprila 1993. i marta 1994. godine, logori Vojno i Ljubuški, sjeverno od Mostara, također su korišteni za držanje bosanskih Muslimana u pritvoru. Zatvorenici su često bili podvrgnuti teškom maltretiranju i primorani su na prisilni rad, prije nego što će biti deportovani dalje“ (Indictment, Prlić, et al., 2004). Posljednji dio optužnice navodi da je „tokom 1993. godine, većina muškaraca, bosanskih Muslimana, u općinama Stolac i Čapljina, uhapšena i zatvorena u teškim uslovima, pri čemu je većina njih ubijena, dok su žene, djeca i starci bosanski Muslimani bili sistematski primorani da napuste svoje domove koji su kasnije uništeni. Od aprila do septembra 1993.

godine, HVO je koristio Okružni vojni zatvor u Dretelju da drži uhapšene i zarobljene Srbe i oko 2700 muškaraca bosanskih Muslimana. Zatvorenici su bili podvrgnuti premlaćivanju i okrutnom postupanju, a djela i postupci HVO-a rezultirali su teškom ozljedom i smrću mnogih zatvorenika. Okružni vojni zatvor u Gabeli korišten je na isti način, od 8. juna 1993. do aprila 1994. godine. Za vrijeme njegovog korištenja, HVO je zatvorio oko 1200 muškaraca Muslimana, uključujući i dječake mlađe od šesnaest godina i muškarce starije od šezdeset godina, bez obzira na njihov civilni ili vojni status. Zatvorenici su bili podvrgnuti premlaćivanju i okrutnom postupanju, prilikom čega su postupci HVO-a doveli do smrti ili ozbiljne povrede mnogih zatvorenika“ (Indictment, Prlić, et al., 2004). Optuženi su se na temelju individualne i komandne odgovornosti teretili za zločine protiv čovječnosti, teške povrede Ženevskih konvencija te kršenje zakona i običaja ratovanja.

Sudski proces je počeo 26. aprila 2006. godine, prilikom kojeg je „Vijeće uvrstilo u spis skoro 10 000 dokaznih predmeta i saslušalo 145 svjedoka optužbe, kao i 61 svjedoka odbrane“ (Judgement Summary, Prlić, et al. 2013). Dana 29. maja 2013. godine Pretresno vijeće je donijelo odluku da su optuženi odgovorni za zločine počinjene u općinama Prozor, Gornji Vakuf i Jablanici te u gradu Mostaru (Judgement, Prlić, et al., 2013).

Pretresno Vijeće je utvrdilo sljedeće:

Jadranko Prlić je „odobravao hapšenja i zatvaranja koje je HVO u Mostaru provodio od 9. maja 1993. godine, i svjesno zatvarao oči pred akcijama etničkog čišćenja koje su snage HVO-a izvodile tokom ljeta 1993. godine u Mostaru. Jadranko Prlić je, također, podržavao opsadu istočnog Mostara koju je sproveo HVO. Dok je muslimansko stanovništvo pod opsadom živjelo u strašnim uslovima, pod stalnom vatrom i granatiranjem HVO-a, Jadranko Prlić je lično doprinio blokiranju dostave humanitarne pomoći u taj sektor grada, i to mjesecima. Također, bio je informisan o korištenju zatvorenika iz logora Heliodrom i Vojna na frontu, kao i o fizičkom zlostavljanju tih zatvorenika za vrijeme rada na liniji fronta ili kad su ih koristili kao živi štit. Iz njegovog doprinosa proizlazi da je on posjedovao namjeru da ostvari udruženi zločinački cilj protjerivanja muslimanskog stanovništva i da se čine pomenuti zločini kako bi se taj cilj sproveo“ (Judgement Summary, Prlić, et al., 2013:9).

Bruno Stojić je „učestvovao u planiranju vojnih operacija HVO-a u Mostaru 9. maja 1993. godine i u danima poslije toga. Učestvovao je u organizaciji i izvođenju kampanja deložiranja Muslimana u zapadnom Mostaru u ljeto 1993. godine. Najzad, učestvovao je u planiranju vojnih operacija u Varešu u oktobru 1993. godine, a time i u brojnim zločinima počinjenim u

sklopu tih operacija. Bio je informisan o zločinima koje je HVO počinio tokom vojnih operacija u Gornjem Vakufu u januaru 1993. godine i Jablanici u aprilu 1993. godine, o deložiranju muslimanskog stanovništva u julu 1993. godine u Čapljini, o granatiranju i napadima na članove međunarodnih organizacija, kao i o lošim životnim uslovima muslimanskog stanovništva u istočnom Mostaru. Također, bio je informisan o činjenici da Muslimani zatočeni od strane HVO-a u zatvorima u Ljubuškom, Dretelju, Gabeli i na Heliodromu nisu držani u uslovima u skladu s međunarodnim pravom“ (Judgement Summary, Prlić, et al., 2013:9-10). Vijeće je zaključilo da „Bruno Stojić nije ulagao ozbiljnije napore da se stane u kraj činjenju zločina, iako je imao potrebne ovlasti i to mu je bila dužnost“ (Judgement Summary, Prlić, et al., 2013:10). Naposlijetku, Vijeće navodi da je „Bruno Stojić značajno doprinio udruženom zločinačkom poduhvatu, tako što je vršio kontrolu nad oružanim snagama i djelovao kao veza između njih i Vlade“ (Judgement Summary, Prlić, et al., 2013:11).

Slobodan Praljak je „planirao, omogućavao i dobijao informacije o vojnim operacijama HVO-a u Gornjem Vakufu oko 18. januara 1993. godine. Planirao je i rukovodio vojnim operacijama HVO-a u općini Prozor koje su počele 24. jula 1993. godine. Učestvovao je u rukovođenju i planiranju operacija HVO-a u općini Mostar od jula do početka novembra 1993. godine, uključujući i operaciju od 8. novembra 1993. godine koja je dovela do rušenja Starog mosta u Mostaru. Bio je informisan o tome da pripadnici oružanih snaga HVO-a premještaju i zatvaraju muslimansko stanovništvo Prozora u periodu od jula do augusta 1993. godine. Znao je da će u općini Mostar biti počinjeni zločini, konkretno, znao je za rušenje zgrada u istočnom Mostaru (uključujući džamije i Stari most), za ubistva, ranjavanje i napade na članove međunarodnih organizacija. Pored toga, Slobodan Praljak je djelovao i kao posrednik između Hrvatske i HVO-a, a sa ciljem ostvarivanja zločinačkog cilja navedenog poduhvata. Naime, zahvaljujući svojim funkcijama u hrvatskoj vladi i u HVO-u, bila mu je poznata politika najviših hrvatskih rukovodilaca prema Herceg-Bosni, za koju se i sam pokazao spremnim da je ostvaruje. U tom okviru, Slobodan Praljak je naređenja, poruke i uputstva hrvatskih rukovodilaca prenosio rukovodiocima Herceg-Bosne i učestvovao u pribavljanju vojne podrške iz Hrvatske za oružane snage HVO-a“ (Judgement Summary, Prlić, et al., 2013:11-12). Na osnovu prethodno navedenog, Vijeće je utvrdilo da je Slobodan Praljak „značajno doprinio udruženom zločinačkom poduhvatu. Osim toga, iz njegovog doprinosa proizlazi da je on posjedovao namjeru da ostvari udruženi zločinački cilj

protjerivanja muslimanskog stanovništva i da se čine pomenuti zločini kako bi se taj cilj sproveo“ (Judgement Summary, Prlić, et al., 2013:12).

Milivoj Petković je „planirao i omogućio vojne operacije u općini Gornji Vakuf u januaru 1993. godine. On je planirao je i rukovodio vojnim operacijama u općini Jablanica u aprilu 1993. godine, onemogućio međunarodnim posmatračima pristup selima Sovići i Doljani, i koordinirao preseljenje civila u Gornji Vakuf. Učestvovao je u planiranju granatiranja istočnog Mostara, blokirao pristup humanitarnim konvojima za muslimansko stanovništvo istočnog Mostara, planirao vojnu ofanzivu na stari dio grada Mostara, uključujući i onu od 8. novembra 1993. godine koja je dovela do rušenja Starog mosta u Mostaru. Znao je da su brojni Muslimani zatvoreni u zatvoreničkim centrima HVO-a te je naredio i odobrio slanje zatvorenika iz Heliodroma i iz logora Vitina-Otok na rad na liniju fronta“ (Judgement Summary, Prlić, et al., 2013:12-13). Na osnovu prethodno navedenog, Vijeće je zaključilo da je Milivoj Petković „značajno doprinio udruženom zločinačkom poduhvatu. Osim toga, iz njegovog doprinosa proizlazi da je on posjedovao namjeru da ostvari udruženi zločinački cilj protjerivanja muslimanskog stanovništva te je razumno mogao predvidjeti djela seksualnog zlostavljanja činjena tokom operacija deložiranja muslimanskog stanovništva iz zapadnog Mostara u periodu od juna 1993. do februara 1994. godine i tokom vojnih operacija u Varešu krajem oktobra 1993. godine, zatim djela krađe počinjena tokom operacija deložiranja u općini Gornji Vakuf u januaru 1993. godine, u općini Jablanica u aprilu 1993. godine, u općini Mostar od juna do februara 1994. godine, tokom vojnih operacija u Varešu krajem oktobra 1993. godine, kao i rušenje džamija u Sovićima i Doljanima tokom operacija u općini Jablanica u aprilu 1993. godine“ (Judgement Summary, Prlić, et al., 2013:13).

Valentin Ćorić je „do 10. novembra 1993. godine igrao ključnu ulogu u funkcionisanju mreže zatvoreničkih centara HVO-a. Doprinio je držanju hiljada Muslimana u zatočeništvu pod teškim uslovima, tokom kojeg su ti ljudi premlaćivani, zlostavljani i ponižavani. Redovno je nalagao ili dopuštao da se oni koriste za obavljanje radova na liniji fronta. U augustu 1993. godine Ćorić je naredio prisilni odlazak muslimanskih snaga iz općine Ljubuški na teritoriji BiH, naloživši njihovo oslobađanje pod uslovom da zajedno sa svojim porodicama napuste to područje i preko Hrvatske odu u inostranstvo“ (Judgement Summary, Prlić, et al., 2013:13-14). Na osnovu ovoga Vijeće je zaključilo da je Valentin Ćorić „u značajnoj mjeri doprinio udruženom zločinačkom poduhvatu. Iz njegovog doprinosa, između ostalog, slijedi da je on imao namjeru ostvariti udruženi zločinački cilj da se protjera muslimansko stanovništvo i da

se počine već ranije navedeni zločini kako bi se taj cilj sproveo“ (Judgement Summary, Prlić, et al., 2013:14).

Berislav Pušić je „znao za vrlo teške uslove u kojima su Muslimani bili zatvoreni u školi u Sovićima, u zatvorima u Dretelju, Gabeli i Ljubuškom, kao i na Heliodromu, a znao je i za zlostavljanja zatvorenika na Heliodromu i u zatvoreničkom objektu Vojno. Vijeće konstatuje da on nikada nije preduzeo potrebne mjere kako bi se ti uslovi popravili ili zlostavljanja prekinula. Kada je Mate Boban donio odluku o zatvaranju zatvoreničkih centara HVO-a, Berislav Pušić odigrao je važnu ulogu u organizaciji zatvaranja tih centara, pobrinuvši se da muslimani napuste teritoriju Herceg-Bosne. Znao je za razaranja u selima Sovići i Doljani u aprilu 1993. godine i za premještanje stanovništva iz tih sela na teritoriju pod kontrolom Armije BiH krajem maja 1993. godine“ (Judgement Summary, Prlić, et al., 2013:14). Prema tome Vijeće je zaključilo da je Berislav Pušić „u značajnoj mjeri doprinio udruženom zločinačkom poduhvatu te da je imao namjeru ostvariti udruženi zločinački cilj da se protjera muslimansko stanovništvo i da se počine već ranije navedeni zločini kako bi se taj cilj ostvario“ (Judgement Summary, Prlić, et al., 2013:15).

Hrvatska šestorka je osuđena na ukupno 111 godina zatvora, a pojedinačno Jadranko Prlić je osuđen na 25 godina zatvora, Bruno Stojić na 20 godina zatvora, Slobodan Praljak na 20 godina, Milivoj Petković na 20 godina, Valentin Ćorić na 16 godina te Berislav Pušić na 10 godina zatvora. 2017. godine Žalbeno vijeće je potvrdilo presudu iz 2013. godine te samim tim potvrdilo ukupno 111 godina zatvora za Hrvatsku šestorku.

6.4. SLUČAJ DELALIĆ, MUCIĆ, DELIĆ, LANDŽO

Prema popisu iz 1991. godine, U Konjicu je živjelo 43.878 ljudi, od toga 54.3% muslimana, 26.2% Hrvata, 15% Srba, 3% Jugoslovena i 1.3% ostalih. Grad Konjic, u kojem je živjela jedna trećina stanovništva općine, imao je sličnu etničku strukturu. Povećanjem napetosti i međusobne sumnjičavosti među etničkim grupama u Bosni i Hercegovini u martu i aprilu 1992. godine, došlo je do narušavanja odnosa između etničkih grupa unutar Konjica. Kao rezultat netrpeljivosti predstavnici Srba iz Skupštine i Izvršnog vijeća općine Konjic napustili su 17. aprila 1992. godine ove institucije, nakon što je Bosna i Hercegovina priznata kao nezavisna država. Nakon što je otpočeo oružani konflikt muslimanski i hrvatski zvaničnici su, kako bi osigurali svoju odbranu, formirali ratno predsjedništvo i privremeni Krizni štab (Mucić et al., Indictment). Sukob koji je uslijedio eskalirao je 4. maja 1992. godine, kada su pale prve granate u grad Konjic, očigledno ispaljene od strane Jugoslovenske narodne armije

(JNA) i drugih srpskih snaga sa padina obližnjih planina. Ovo granatiranje, koje je trajalo više od tri godine do završetka rata, prouzrokovalo je znatnu štetu, rezultiralo je gubitkom mnogih života i učinilo uslove za preživjelu populaciju nepodnošljivim (Delalić, Mucić, Delić, Landžo, IT-96-21, Indictment). Kao rezultat napada, odbrambene snage Konjica koje su se tada sastojale od jedinica teritorijalne odbrane (TO), lokalne hrvatske vojske (HVO) i Ministarstva unutrašnjih poslova (MUP) – pokrenule su planove za pokretanje vojne kampanje protiv srpskih snaga. Od kraja maja 1992. godine, oružane snage sastavljene od bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata napale su i preuzele kontrolu nad određenim selima u općini Konjic i okolini, u kojima su većinom bili naseljeni bosanski Srbi. Napadači su protjerali srpske stanovnike silom iz njihovih kuća i držali ih u pritvorskim centrima (Trial International). Tokom vojnih operacija, veliki broj srpskog stanovništva je zatvoreno te je donesena odluka da zatvorenici budu držani u bivšem objektu JNA koji se nalazi na periferiji sela Čelebići. Logor Čelebići je relativno veliki kompleks objekata koji zauzimaju površinu od oko 50.000 kvadratnih metara (Mucić et al., IT-96-21, Indictment), u kojima su većinu zatvorenika činili muškarci. „U periodu između aprila i decembra 1992. godine, zatvorenici su bili ubijani, mučeni, seksualno zlostavljani, prebijani i na druge načine izloženi okrutnom i nečovječnom postupanju. Većina zatvorenika držana je u Čelebićima od otprilike maja 1992. do otprilike oktobra 1992. godine, iako su neki zadržani i do decembra 1992. godine (Mucić et al., Indictment). U tom periodu, procjenjuje se da je otprilike 400 pripadnika srpske nacionalnosti bilo zarobljeno, dok je 16 osoba ubijeno. Tim povodom je u novembru 1994. godine započela istraga i zločinima počinjenim u logoru Čelebići te je 21. marta, nakon prikupljanja dovoljno dokaza, potvrđena optužnica protiv četiri osobe i to Zdravka Mucića, koji je bio komandant logora, zatim Hazima Delića, koji je bio njegov zamjenik i također komandant logora, Esada Landže, čuvara logora i Zejnila Delalića, „komandanta bosanske vojske koji je koordinirao snage bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata na području Konjica“ (Mucić et al., IT-96-21).

Zdravko Mucić je rođen 31. augusta 1955. godine. Tokom rata bio je komandant logora Čelebići od oko maja 1992. do novembra 1992. godine (Trial International). Pod njegovom komandom, osam zatvorenika je preminulo od posljedica premlaćivanja od strane stražara (Mucić et al., IT-96-21), što vrlo jasno ukazuje na uvijete u kojima su se zatvorenici nalazili i način na koji je prema njima postupano. Surovost stražara i onih koji su njima zapovjedali je vidljiva iz nekoliko slučajeva nasilja nad zatvorenicima. Jedan takav slučaj je rezultirao smrću na način da je zatvorenik ustrijeljen dok je pokušavao pobjeći od premlaćivanja, dok je drugi

smrtni slučaj bio posljedica premlaćivanja zatvorenika kundacima pušaka i drugim drvenim i metalnim predmetima te je trajalo nekoliko sati (Mucić et al., IT-96-21). Mucić, u svojstvu komandanta logora Čelibići, bio je odgovoran za njegovu ukupnu upravu. Također je imao hijerarhijsku nadmoć nad svim logorskim stražarima te je zbog toga, prema optužnici, znao, ili je imao razloga da zna, da oni koji su podređeni njemu zlostavljaju zatvorenike i nije preduzeo sve neophodne i razumne mjere kako bi osigurao da ta djela nisu počinjena ili da se kažnjavaju počinioци nakon izvršenja takvih radnji (Mucić et al., Indictment). Nakon podizanja optužnice, Mucić je uhapšen u Beču 18. marta 1996. godine te je isporučen Hagu 9. aprila 1996. godine.

Hazim Delić je rođen 13. maja 1964. godine te je tokom rata bio zamjenik komandanta logora Čelebići od oko maja 1992. do novembra 1992. godine. Nakon odlaska Zdravka Mucića, u novembru 1992. godine, Hazim Delić je postao komandant logora do njegovog zatvaranja u decembru 1992. godine (Trial International). U skladu sa svojom pozicijom, Delić je bio odgovoran za sveukupno upravljanje logorom te je imao hijerarhijsku nadmoć nad svim logorskim stražarima, kao i nad onima koji su bili ovlašteni da uđu u logor i zlostavljaju zatvorenike (Mucić et al., IT-96-21). Sva djela koja su počinjena unutar logora Čelebići, nisu mogla biti počinjena bez Delićevog znanja, zbog čega ga optužnica tereti da je „znao, ili je imao razloga da zna, da oni koji su podređeni njemu zlostavljaju zatvorenike te da nije preduzeo sve neophodne i razumne mjere kako bi osigurao da ta djela nisu počinjena ili da se kažnjavaju počinioци nakon izvršenja takvih radnji“ (Mucić et al., Indictment). Ko dokaz ovih tvrdnji imamo svjedočenje nekoliko svjedoka o Delićevom postupanju prema zatvorenicima. Tako je jednom prilikom Delić prišao zatvoreniku Šćepi Gotovcu optuživši ga da je 1942. godine ubio dvojicu muslimana te mu naglasio da se ne treba nadati da će ostati živ. Nakon što je Šćepo Gotovac negirao takvo djelo, Delić je počeo da ga udara, nakon čega je u dva navrata izveden izvan hangara i pretrpio fizičke ozljede koje su rezultirale smrću (Mucić et al., IT-96-21-T). Ovakvo ponašanje se nije desilo jednom, već više puta, a još jedno premlaćivanje je rezultiralo smrću Željka Miloševića, o čemu su svjedočili Milenko Kuljanin i Novica Dordić, zatvorenici logora Čelebići (Mucić et al., IT-96-21-T). Zbog ovih i sličnih postupaka Hazim Delić je optužen, ne samo da je dozvolio da se ta djela izvrše, nego i da je sam aktivno učestvovao u njima (Mucić et al., Indictment). Nakon podizanja optužnice, Hazim Delić je u Bosni i Hercegovini, 2. maja 1996. godine te je isporučen Hagu 13. juna 1996. godine.

Esad Landžo je rođen 7. marta 1973. godine. Tokom rata bio je stražar u logoru Čelebići od oko maja 1992. do decembra 1992. godine (Trial International). Sa pozicije stražara, Landžo je bio involviran u aktivnostima premlaćivanja zatvorenika, izlaganja zatvorenika nehumanim uvjetima, uskraćivanju medicinske pomoći zatvorenicima i drugim aktivnostima koje su u nekoliko slučajeva rezultirale smrću. Takav jedan primjer je već prethodno navedeno ubistvo zatvorenika Šćepe Gotovca, u kojem je Landžo učestvovao zajedno sa Hazimom Delićem. Slično ponašanje Landže je vidljivo iz postupanja prema Simi Jovanoviću koji je preminuo nakon pretrpljenih udaraca, poslije kojih mu je uskraćena medicinska pomoć. On je zatvorenici koji su zatražili medicinsku pomoć rekao da će ionako umrijeti, sa ili bez medicinske pomoći (Mucić et al., IT-96-21). Esad Landžo je direktno odgovoran za smrt još nekoliko zatvorenika, kao što su Boško Samouković, Slavko Sušić te zatvorenik koji se prezivao Miljanić kojeg je Landžo do smrti „pretukao bejzbol palicom“ (Mucić et al., Indictment). Pored ubistava Landžo je odgovoran i za silovanje jer je silovao dvije zatvorenice tokom ispitivanja u logoru. U svakoj prilici Delić je bio u uniformi, naoružan i zlobno prijeteći. Svrha ovih silovanja bila je zastrašivanje i prisiljavanje svojih žrtava na davanje informacija. Jedno od silovanja izvršeno je u prisustvu drugih stražara (Mucić et al., IT-96-21). Iz ovoga je vidljivo da je Esad Landžo iskoristio svoju poziciju čuvara logora kako bi provodio nasilje nad zatvorenici. Također je zloupotrijebio svoj položaj počinivši ubistvo i prakticirajući mučenje i okrutno postupanje prema zatvorenim osobama (Trial International). Nakon podizanja optužnice Esad Landžo je uhapšen u Bosni i Hercegovini 2. maja 1996. godine te je isporučen Hagu 13. juna 1996. godine. Ono što Esada Landžu izdvaja od drugih optuženika jeste njegovo priznanje da je počinio strašne zločine, pa i pitanje koje je sebi postavio dok je gledao svoju sliku iz djetinjstva, a to je: „Da li je moguće da neko sa tako nevinim očima može postati monstrum?“ (Landžo, citiran u Keković, 2018). U dokumentarnom filmu pod nazivom „Neoprostivo“, Landžo navodi da ni njegov otac ne može da mu oprostí djela koja je počinio, ponavljajući da ako ubiješ jednog nevinog čovjeka, kao da si ubio čitav jedan narod te dodaje da je pristao na dokumentarac „kao osoba koja želi da se izvini drugoj osobi zbog zlih stvari koje sam uradio“ (Landžo, citiran u The Unforgiven, 2017). Na suđenje pred Haškim tribunalom rekao je sljedeće: „Što se mene tiče, Haško suđenje je pomoglo u smislu da sam saznao ko sam, otkrio sam neke stvari o sebi koje ne bih mogao otkriti da sam ostao u Bosni. Ne bih prihvatio činjenice koje sam prihvatio nakon samog suđenja, uključujući i činjenicu da sam kriv“ (Landžo, citiran u Grebo, 2017).

Sudski proces protiv Mucića i ostalih je okončan izricanjem presude Žalbenog vijeća, 8. aprila 2003. godine, prilikom koje je Zdravko Mucić osuđen na 9 godina zatvora, Hazim Delić na 18 godina, Esad Landžo na 15 godina zatvora, a Zejnil Delalić, oslobođen krivice.

Sveukupan slučaj o logoru u Čelebićima ima posebnu težinu i uticaj na proces pomirenja u Bosni i Hercegovini, obzirom na priznanje, preuzimanje krivice i molbu za oprost Esada Landže, ali i obzirom na to da je 2014. godine Savez logoraša Bosne i Hercegovine zajedno sa Helsinškim komitetom za ljudska prava u Republici srpskoj, održao „pomen povodom 22. godišnjice od zatvaranja jednog od najvećih logora, koje su za vrijeme rata u općini Konjic osnovale muslimanske snage“ (Džidić, 2014). Ovaj događaj je od velike važnosti jer je to prvi put da je „takvu komemoraciju za žrtve logora u kome su bili zatvoreni Srbi organizovao Savez logoraša Bosne i Hercegovine u kome su pretežno Bošnjaci“ (Džidić, 2014) te je tim povodom predsjednik Saveza logoraša Jasmin Mešković rekao je ovo udruženje “zainteresovano za patnju svih žrtava torture i bivših zatvorenika, bez obzira na njihov etnicitet“ (Mešković, citiran u Džidić, 2014). Mešković je također dodao da „moramo da živimo zajedno i tolerišemo jedni druge. Šaljemo poruku da znamo našu prošlost, ali ne možemo da budemo njeni robovi. Pustite nas da živimo zajedno, pomirimo se, moramo prestati da pričamo o tome i konačno početi da radimo, a mi smo napokon napravili korak naprijed“ (Mešković, citiran u Džidić, 2014), na što je Aleksandra Letić iz Hesinškog komiteta za ljudska prava u RS-u rekla: „Ovo je ključno. Konačno je napravljen prvi korak u nekoj vrsti pomirenja“ (Letić, citirana u Džidić, 2014).

6.5. SLUČAJ BILJANA PLAVŠIĆ

Biljana Plavšić je rođena 7. jula 1930. godine u Tuzli. Većinu svoje mladosti je provela u Sarajevu, gdje je kasnije postala i profesor na Univerzitetu u Sarajevu, tačnije profesor i dekan na Prirodno-matematičkom fakultetu. Plavšić je ušla u politiku 1990. godine kada je pristupila Srpskoj demokratskoj stranci (SDS). Od kraja 1990. do izbijanja rata 1992. godine bila je član kolektivnog predsjedništva Bosne i Hercegovine, a nakon što je Bosna i Hercegovina u aprilu 1992. godine proglasila nezavisnost od Jugoslavije - potez kojem se protivio SDS - Plavšić se pridružila drugim članovima stranke u proglašenju Srpske Republike Bosne i Hercegovine (Ray, 2009), gdje je u periodu od 1992. do 1996. godine vršila dužnost potpredsjednika. Kao potpredsjednik Srpske Republike BiH, Biljana Plavšić, zajedno sa Karadžićem i Mladićem, je učestvovala u kampanji etničkog čišćenja bosanskih muslimana, ali i Hrvata u Bosni i Hercegovini, prilikom čega je svojim izjavama jasno stavljala do znanja svoj stav prema muslimanima. Jedna takva izjava glasi: „Muslimani su

genetski razmaženi materijal koji je prešao na islam. I ti geni su ojačani generacijom nakon generacije. Postali su gori i diktiraju i izražavaju muslimanski način razmišljanja i ponašanja“ (Plavšić, citirana u Subotić, 2012), čemu se Plavšić žestoko protivila, a to je vidljivo i iz njenog mišljenja prema mješovitim brakovima. Na tu temu Plavšić za „Oslobođenje“, u maju 1994. godine navodi da je „uznemirena sve većim brojem mješovitih brakova između Srba i Muslimana, koji omogućavaju razmjenu gena između etničkih grupa, a potom i degeneraciju srpske nacionalnosti“ (Plavšić, citirana u Subotić, 2012) te naziva Muslimane silovateljima, o čemu govori za novine „Borba“ u februaru 1993. godine, kada kaže: „Za islam je to normalno, jer njihova religija toleriše poligamiju“ (Plavšić, citirana u Subotić, 2012). Ove izjave Biljane Plavšić jasno ukazuju na netrpeljivost prema Muslimanima u Bosni i Hercegovini, što u konačnici kulminira aktivnostima usmjerenim ka njihovom uništenju, odnosno uklanjanju sa prostora na kojima žive pripadnici iz reda srpskog naroda. Ovo je vidljivo iz njene izjave za časopis „Svet“ iz septembra 1993. godine kada kaže: „Željela bih da očistimo istočnu Bosnu“ (Plavšić, citirana u Subotić, 2012) o čemu govori Direktiva broj 4 koju je Mladić potpisao, a koja se odnosi na prisiljavanje muslimanskog stanovništva da napusti prostore Birača, Žepe i Goražda u Istočnoj Bosni (Direktiva 4, 1992). Pri tome navodi da ona ne poziva na etničko čišćenje, smatrajući „etničko čišćenje“ izrazom koji je Međunarodna zajednica nametnula kao termin za prirodni fenomen, pri tome ga kvalifikujući kao ratni zločin, što ona odbacuje. U tom kontekstu Plavšić smatra da 70% teritorije Bosne i Hercegovine mora biti čist teritorij na kome neće biti Muslimana. Ovo je vidljivo iz njene izjave da nije dobro raspoložena prema Muslimanima i da ako želi da živi u miru, mora dati Muslimanima 30% teritorija na kome će oni organizovati svoje živote, ne uznemiravajući 70% teritorija na kome su pripadnici iz reda srpskog naroda, a sve ovo u cilju održavanja mira (Subotić, 2012). U nakani da ostvari svoje zadane ciljeve, Biljana Plavšić se koristila svim sredstvima te je prema svjedočenju Momčila Mandića, bivšeg ministra pravde Srpske Republike BiH, dovela srpske paravojne grupe u Bosnu i Hercegovinu da „pomognu srpskom narodu u njihovoj historijskoj borbi u Bosni i Hercegovini“ (Mandić, citiran u Džidić, 2010). Veza Biljane Plavšić i srpskih paravojnih formacija u Bosni i Hercegovini je vidljiva i na ozloglašenoj fotografiji snimljenoj u prvim danima sukoba u Bijeljini, na kojoj je prikazano kako Biljana Plavšić prelazi preko tijela mrtvog muslimanskog civila kako bi poljubila Željka Ražnatovića Arkana (Glauber, citiran u Subotić, 2012), vođu „Srpske dobrovoljačke garde“ paravojne formacije koja je monstruozno ubijala civile u Bosni i Hercegovini, uz podršku političkog vrha Srpske Republike BiH. Plavšić je na taj način pridonijela kampanji etničkog čišćenja, pozivajući paravojne snage iz Srbije da pomognu snagama bosanskih Srba u

provedbi etničkog razdvajanja silom te poticanjem sudjelovanja u takvim aktivnostima putem javnih izjava koje opravdavaju upotrebu sile protiv nesrba na teritoriji Bosne i Hercegovine (Plavšić, IT-00-39 i 40/1). U svojstvu potpredsjednice Srpske Republike BiH, djelujući pojedinačno i u dogovoru s drugima u udruženom zločinačkom poduhvatu, Biljana Plavšić je sudjelovala, planirala, poticala, osmislila i izvršila progone bosanskih Muslimana, bosanskih Hrvata i drugih nesrpskih populacija u sljedećih 37 općina u Bosni i Hercegovini: Banja Luka, Bijeljina, Bileća, Bosanska Krupa, Bosanski Novi, Bosanski Petrovac, Bratunac, Brčko, Čajniče, Čelinac, Doboј, Donji Vakuf, Foča, Gacko, Hadžići, Ilidža, Ilijaš, Ključ, Kalinovik, Kotor Varoš, Nevesinje, Novi Grad, Novo Sarajevo, Pale, Prijedor, Prnjavor, Rogatica, Rudo, Sanski Most, Šipovo, Sokolac, Teslić, Trnovo, Višegrad, Vlasenica, Vogošća i Zvornik. Također je prihvatila i podržavala kampanju etničkog razdvajanja koja je rezultirala smrću hiljada ljudi i protjerivanjem hiljada ljudi u okolnostima velike brutalnosti (Plavšić, IT-00-39 i 40/1). Zbog ovih dijela podignuta je optužnica protiv Biljane Plavšić u januaru 2001. godine, nakon čega se dobrovoljno predala Hagu. Ono što je specifično za slučaj Biljane Plavšić jeste njeno izjašnjenje da nije kriva da bi zatim 2002. godine priznala krivicu za zločine protiv čovječnosti. „Konkretno, ovo djelo optužuje Plavšić za kampanju etničkog čišćenja koja je rezultirala protjerivanjem stotina hiljada muslimana i Hrvata. Oko 850 muslimanskih i hrvatskih sela je potpuno uništeno, dok su u mnogim općinama gotovo svi ne-Srbi ubijeni ili prisiljeni da bježe. U 37 općina navedenih u optužnici, srpske snage ubile su otprilike 50.000 nesrba, uništile više od 100 džamija i katoličkih crkava i uspostavile više od 400 zatvoreničkih objekata (Plavšić, IT-00-39 i 40/1, Indictment). Nakon što se suočila sa ovim djelima, Biljana Plavšić je rekla sljedeće: „Sada sam se uvjerala i prihvatam da je više hiljada nevinih ljudi bilo žrtva organizovanog i sistematičnog djelovanja da se uklone muslimani i Hrvati s područja koje su Srbi smatrali svojim. U to vrijeme, ja sam olako ubijedila samu sebe da je ovo pitanje opstanka i samoodbrane. Ustvari, i više od toga – naše rukovodstvo, čiji sam bila neophodan dio, vodilo je poduhvat koji je za žrtve imao nebrojene nevine ljude. Objašnjenja samoodbrane i opstanka ne pružaju opravdanje. Na kraju, čak i naši sunarodnjaci su rekli da smo u ovom ratu izgubili svoju plemenitost“ (Plavšić, 2002). Pored priznanja da su njene aktivnosti dovele do smrti hiljada nevinih žrtava, Plavšić je također priznala da je znala za stradanja nevinih ljudi, ali je odbijala da to istraži i spriječi. „Iako sam više puta bila upoznata s navodima o surovim i neljudskim postupcima protiv nesrba – odbila sam da se s time suočim, ili čak da ih provjerim. Ustvari, ja sam se potpuno predala govorenju o nevinim srpskim žrtvama ovoga rata. Ovaj svakodnevni rad potvrdio je moje uvjerenje da se borimo za svoj opstanak, i da je u ovoj borbi međunarodna zajednica naš neprijatelj. I tako sam ja

jednostavno poricala te navode, čak ih i ne provjeravajući“ (Plavšić, 2002). Na kraju svog priznanja krivice, Plavšić prihvata potpunu odgovornost za zločine protiv čovječnosti. „Čuli ste jučer, a djelimično i danas, opširno o patnjama koje su ovim prouzrokovane. Ja prihvatam odgovornost za moj udio u tome. Ova odgovornost je moja – i samo moja. Ona se ne proteže na druge lidere i njihovo pravo da se brane. Ona se zasigurno ne proteže na srpski, narod, koji je već platio visoku cijenu za postupke našeg rukovodstva. Saznanje da sam odgovorna za takve ljudske patnje i za kaljanje ugleda mog naroda uvijek će ostati dio mene“ (Plavšić, 2002). Naposljetku je dodala „Ja jedino mogu da uradim ono što je u mojoj moći i da se nadam da će to biti od neke koristi – da spoznam istinu, da je kažem i da prihvatim odgovornost. Ovo će, ja se nadam, pomoći muslimanskim, hrvatskim i srpskim nevinim žrtvama da ne postanu obuzeti gorčinom koja često postaje mržnja i koja je – na kraju – samouništavajuća“ (Plavšić, 2002). Priznanje Biljane Plavšić je dočekano sa velikom pohvalom, kao iskorakom koji je Plavšić poduzela ka pomirenju i prihvatanju istine, što je i bio cilj Haškog tribunala. „U ime tužilaštva, predstavnicu za štampu Florence Hartmann je potez Biljane Plavšić ocjenila kao "važan korak u procesu pomirenja" i da je, zbog toga, tužilaštvo ohrabrialo i podržavalo takvu njenu odluku. Ukazujući kako se danas "jedan od glavnih igrača suočio sa istinom", Hartmann je istakla da je to prvi put da je jedan od vođa "priznao da je nešto loše učinjeno" i ujedno se obratio žrtvama izražavajući žaljenje zbog njihovih stradanja“ (Sense Tribunal, 2002). U Haškom tribunalu su smatrali da će "ova hrabra odluka gospođe Plavšić doprinijeti istini i pomirenju u regionu" (Sense Tribunal, 2002). Povodom priznanja krivice Mirsad Tokača, direktor Centra za istraživanje i dokumentaciju, sarajevske nevladine organizacije za ljudska prava, izjavio je da je njezino priznanje "iznimno odvažna, hrabra i važna gesta" (Tokača, citiran u MKSJ, 2002). Sveukupna priča oko priznanja Biljane Plavšić uveliko je mogla poslužiti kao temelj za pomirenje ne samo na području bivše SJFR, već i Bosne i Hercegovine. Međutim, Biljana Plavšić je po okončanju sudskog procesa negirala bilo kakvu odgovornost za počinjena djela, rekavši da joj je ono samo poslužilo kao sredstvo da joj se ublaži kazna te da ono nije bilo izraz njenih ubjeđenja (DW, 2009). U intervjuu za švedski magazin „Vi“, Plavšić je izjavila: "Ja sam sebe žrtvovala. Nisam učinila nista loše. Priznala sam krivicu za zločine protiv čovječnosti zato da bih mogla pregovarati o ostalim optužbama. Da nisam, suđenje je moglo potrajati tri, tri i po godine. S obzirom na moje godine, to nije bila prihvatljiva opcija" (Plavšić, citirana u Halimović, 2009). Povodom njenog ponovnog negiranja bilo kakve krivice Mirsad Tokača je izjavio: „Biljana Plavšić je javno povukla svoje priznanje i povukla je praktično i svoj potpis. Mislim da sud u ovom času mora da reaguje. Tribunal ima instrumente, on može da slučaj i obnovi, može da

ponovo vrati Plavšićku u pritvor i da preispita tu njenu izjavu“ (Tokača, citiran u Halimović, 2009). Međutim to se nije desilo jer Statut Tribunala ne predviđa mogućnost da se dva puta sudi istoj osobi za djela za koje je već osuđena. Po izlasku na slobodu, Biljana Plavšić je dočekan od strane predstavnika Vlasti u RS-u kao heroj i branilac srpskog naroda, čime je svaki pokušaj i bilo kakva nada da će njen primjer poslužiti kao osnova za pomirenje i suočavanje sa prošlošću, propao u vodu. Njenim priznanjem krivice, a kasnije priznanjem, možemo slobodno reći, lažnog svjedočenja, prevareni je Haški tribunal, ali najvažnije prevarene su sve žrtve zločina koji su počinjeni, što je izazvalo ogorčenje i napravilo kontra efekat od izjave Biljane Plavšić u njenom priznanju gdje navodi „Ovo će, ja se nadam, pomoći muslimanskim, hrvatskim i srpskim nevinim žrtvama da ne postanu obuzeti gorčinom koja često postaje mržnja i koja je – na kraju – samouništavajuća“ (Plavšić, 2002). Da li će žrtve i dalje biti obuzete gorčinom i da li će to dovesti do samouništenja, kako Plavšić navodi, ostaje nam da vidimo, ali na kraju apsolutno možemo zaključiti da je Biljana Plavšić uvijek postupala u svom interesu, a ne interesu srpskog naroda te da je spremna da na kraju dovede do uništenja ili samouništenja, nego da prihvati odgovornost i dovede do prosperiteta i mirne, sigurne, zajedničke budućnosti.

7. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Bosna i Hercegovina je nakon referenduma 1992. godine proglasila nezavisnost od SFRJ, što je proizvelo tenzije, ne samo između država bivše SFRJ, već i unutrašnje tenzije i neslaganja oko budućeg izgleda i ustrojstva Bosne i Hercegovine kao samostalne države i uopće njenog postojanja. Pobjedom nacionalnih stranaka na prvim višestranačkim izborima u međunarodno priznatoj Republici Bosni i Hercegovini, već prisutne tenzije su dobile jednu novu dimenziju, bez skrivanja mogućnosti otvorenog sukoba. U konačnici ova neslaganja su dovela do oružanog konflikta koji je trajao od 1992. do 1995. godine, tokom kojeg je prema istraživanju MKSJ-a ubijeno 104 732 osobe te je enorman broj osoba bilo žrtvom torture, terora, seksualnog nasilja, izrabljivanja, a mnogi danas još uvijek nisu pronašli svoje voljene te se još uvijek mnogi nisu vratili svojim kućama. Okončanje nasilnog konflikta u Bosni i Hercegovini naznačio je početak procesa obnove u svim aspektima društvenog života i rada, a osobito obnove međudruštvenih odnosa unutar bosanskohercegovačkog društva kao cjeline. Taj proces u sebi sadrži potrebu suočavanja sa nasilnom prošlošću i masovnim zločinima koji su počinjeni te sa stradanjima, razaranjima kako bi se posljedice rata što više ublažile i društvo što brže zacijelilo. Jedan od načina za ostvarenje tog cilja jeste procesuiranje i dovođenje pred lice pravde osobe koje su počinile, naredile, orkestrirale vršenje stravičnih zločina nad civilnim stanovništvom. Prvi korak u tom pravcu poduzela je Međunarodna zajednica, osnivanjem Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, koji je kao mehanizam retributivne pravde osmišljen da dovede do istine, pravde pa i pomirenja na prostoru Balkana, a samim tim i u Bosni i Hercegovini. Prilikom samog osnivanja Haškog tribunala Međunarodna zajednica se opredijelila za retributivnu pravde kao tip tranzicijske pravde uz djelimično zanemarivanje važnosti restorativne pravde koja upravo ima za zadaću da pomirenje, kao jedan od ciljeva Haškog tribunala, sprovede u stvarnost. Međutim potrebno je naglasiti da je tranzicijska pravda sa svim svojim tipovima i mehanizmima, u potpunosti u funkciji izgradnje mira i u konačnici pomirenja, koje je ključno za napredak i prosperitet u Bosni i Hercegovini. U sklopu procesa izgradnje mira veliki broj osoba je isporučeno Hagu, kako bi pravda bila zadovoljena, a žrtve bile zadovoljne. Međutim, saradnja sa Haškim tribunalom od samog početka nije bila sasvim dobrovoljna, već je veliki broj osoba isporučeno kao predmet razmjene, odnosno kao preduvjet za ulazak u EU. Rezultat koji je proizašao iz takvih postupaka jeste prividna saradnja i prividno prihvatanje presuda Haškog tribunala, kao činjenično utvrđene istine, što je kasnije postalo više nego evidentno kroz javni diskurs. Nesumnjivo je da je Haški tribunal svojim presudama doveo do istine i pravde, gledano sa aspekta međunarodne zajednice te je iznešen veliki broj činjenica, koje

potkrepljuju presude koje su donesene. Međutim, ono što je istina za jedne ne mora biti istina za druge ili treće, što u velikoj mjeri jeste situacija u Bosni i Hercegovini te uveliko utiče na proces pomirenja i izgradnje mira. Haški tribunal je utvrđivanjem istine kroz svoje presude potakao socijalne rasprave, ali ne u dovoljnoj mjeri da u konačnom ishodu otvori oči javnosti i potakne izgradnju mira, što je za posljedicu dovelo do diskursa zasnovanog na neprihvatanju presuda i činjenica. Realnost u Bosni i Hercegovini se ogleda kroz konstantno osporavanje presuda, skupova podrške zločincima od strane histeričnih masa, sa narativima heroizma i nevinosti u prethodnom ratu, prebacivanju krivnje na druge te nerazumljivog stajanja u odbranu individua koje su optužene i osuđene za stravične zločine počinjene nad civilnim stanovništvom tokom rata, iako sud naglašava individualnu a ne kolektivnu odgovornost. Vrlo je važno znati da osobe koje su odgovorne za stravične zločine imaju individualnu odgovornost za ta djela, čime se skida teret sa društva, odnosno naroda. Međutim, konstantna osporavanja presuda i činjenica od strane društva proizvode kolektivnu odgovornost društva kao cjeline u procesu pomirenja i izgradnje mira. Društvena struktura Bosne i Hercegovine je veoma kompleksna, u kojoj imamo pripadnike iz reda bošnjačkog, srpskog i hrvatskog naroda prilikom čega Bošnjaci negiraju krivicu Bošnjaka osuđenih pred Haškim tribunalom, Srbi negiraju krivicu Srba, a Hrvati krivicu Hrvata. Kultura negiranja je više nego prisutna kod pripadnika sva tri naroda u Bosni i Hercegovini što kao rasplet ima stagnaciju društvenog napretka u procesu izgradnje mira i pomirenja. Upravo u ovome se ogleda kolektivna odgovornost društva, što nas dovodi do zaključka da je potrebno međusobno uvažavanje žrtava na svim stranama, prihvatanje činjenica do kojih se dolazilo obimnim istraživanjima i napornim radom te u konačnici prihvatanje samih presuda od strane društva u cjelini, kako bi imali napredak na polju društvenog razvoja, s naglaskom na pomirenje i izgradnju mira. Međutim, u Bosni i Hercegovini ovaj zaključak je vrlo teško ostvariv zbog nedovoljno uloženog napora od strane društva da napravi iskorak ka pomirenju pri čemu veliku ulogu igra politika, koja ima više nego veliki uticaj na društvo i društvene procese. U Bosni i Hercegovini je javni diskurs, pod uticajem političara, u kojem političari manipulativno koriste sud i njegov rad. Većina informacija i činjenica o Haškom tribunalu iznešena je upravo preko izjava političara koji koriste informacije o suđenjima i presudama kako bi podupirali svoju političku agendu i propagandu, od koje se vrlo teško distancirati. Negiranje presuda i činjenica od strane političara koji, uz više nego veliki medijski prostor, dopiru do masa, neminovno utiče na konačni efekat rada Haškog tribunala. Jedan očit primjer je vidljiv kod političara iz reda srpskog naroda u BiH, kod kojih dolazi do stava u kojem su Mladić, Karadžić, Plavšić i drugi osuđenici „patriote, heroji, koji su branili Srbe u BiH i Hrvatskoj,

spriječavajući da se nad njima izvrši genocid te da je u konačnom sud svojim presudama provodio politiku, a ne pravdu“ (Simić, 2017). Prilikom presude “Hrvatskoj šestorci” političari u BiH iz reda srpskog naroda ponovo dolaze u fokus sa tvrdnjom da je sud anti-srpski jer presuda nije zadovoljila žrtve iz reda srpskog naroda, političari iz reda hrvatskog naroda smatraju presudu neutemeljenom, kontraverznom, dok političari iz reda Bošnjaka i stranke lijeve, građanske orijentacije u velikoj mjeri pozdravljaju tu presudu. Iako je naš fokus na socijalnom aspektu, odnosno cjelokupnom društvu, građanima Bosne i Hercegovine, jednostavno je nemoguće otrgnuti se uticaju političara i politike na oblikovanje mišljenja građana. Pa tako nakon izjava političara iz reda hrvatskog naroda, dolazi do okupljanja Hrvata u Mostaru i do skupa podrške Praljku i nazivanju njegovog čina, herojskim. Vrlo slične stavove, okupljanja i poruke imamo i kada su u pitanju osuđenici iz reda srpskog naroda pa i bošnjačkog. Političke elite vrlo vješto koriste presude Haškog tribunala u svrhu homogenizacije, s ciljem spriječavanja napretka društva. Upravo je ovdje primjetna posljedica „trgovine“ Haških optuženika, kao valute za ulazak pojedinih zemalja u EU, što je jedan od postupaka Haškog tribunala koji trenutno ima negativne posljedice po proces pomirenja i izgradnje mira u Bosni i Hercegovini. Pomirenje, koje je navedeno kao jedan od ciljeva u Osnivačkom aktu Haškog tribunala, vremenom, je gotovo pa u potpunosti zanemareno te je nekoliko puta i pokušano da se demantuje kao jedan od ciljeva. Posljednji primjer negiranja pomirenja kao jednog od ciljeva MKSJ-a, vidljiv je iz intervjua Predsjednika Međunarodnog rezidualnog mehanizma za krivične sudove, Carmela Agiusa za N1, prilikom čega je naveo da je: „Uloga Haškog tribunala bila da utvrdi činjenice, da pred lice pravde izvede one koji su najodgovorniji za zločine, da donese presude i da osudi one za koje se utvrdi krivnja. Naš mandat nije bio da idemo mimo toga... nije nam bio mandat da počnemo aktivnosti ili operacije čime ćemo osigurati pomirenje. Pomirenje je nešto što treba da raste u unutrašnjosti zemlje, to je domaći proizvod“ (Agius, intervju za N1, 2019). Iz ovoga jasno vidimo da je Haški sud došao do spoznaje da je ostvarenje pomirenja bilo neuspješno te su sada na sceni pokušaji da se umanjí obaveza Haškog tribunala u pogledu pomirenja. Odustajanjem od tog cilja, Haški tribunal nije posvetio dovoljno pažnje da presude i procese približi javnosti što je moguće bolje u svrhu izgradnje mira, odnosno pomirenja. Haški tribunal je kao mehanizam retributivne pravde, morao ostvariti puno bolju saradnju sa restorativnom pravdom, koja je zanemarena od strane Međunarodne zajednice, a kojoj je upravo u fokusu društvo. Zbog nedovoljnog naglaska na restorativnoj pravdi cjelokupno bosanskohercegovačko društvo je ostvarilo minimalan napredak ka reintegraciji i normalizaciji međusobnih odnosa, sa malo, odnosno nedovoljno pomoći MKSJ-a. MKSJ je obavio vrlo težak posao i demonstrirao je

sposobnost kažnjavanja zločinaca za njihova zlodjela, ali nije pokazao sposobnost da potpomogne potrebe društva u suočavanju sa svojom prošlošću, sa prošlim događajima. Takva nesposobnost je dovela do narušavanja i najmanjih pokušaja izgradnje mira i pomirenja, a vidljiva je iz nekoliko slučajeva. Jedan od takvih primjera jeste nesposobnost sankcionisanja osoba koje podržavaju osuđenike, kao i samog ponašanja osuđenika. Čak štaviše, osuđenicima je osiguran tretman kakav oni zasigurno ne zaslužuju, tretman koji je omogućio da se Karadžić iz zatvorske jedinice javi uživo na tribinu u Podgorici, na kojoj je govorio Haški osuđenik Momčilo Krajišnik. Reakcija Haškog tribunala po tom pitanju je trenutno nepostojeća, a znamo da ovo nije bio prvi takav slučaj ako se prisjetimo telefonskog javljanja Mladića za Hepi TV, čiji je gost, između ostalog bio Vojislav Šešelj, gdje Ratko Mladić pozdravlja Rusiju te upozorava na NATO. Pored ovog slučaja, Haški tribunal je također pokazao nesposobnost da sankcioniše osobe koje lažno svjedoče u svrhu smanjenja kazne, kao što je to bio slučaj sa Biljanom Plavšić, koja je javno objelodanila da je priznala krivicu samo kako bi dobila bolji dogovor sa Hagom te je po izlasku iz Haga nastavila sa svojom retorikom, negirajući krivicu te tvrdeći da bi ponovo učinila sve kao i za vrijeme rata. Kao što je ranije navedeno, Haški tribunal nema mogućnost da sankcioniše Plavšić niti da joj ponovo sudi za krivično djelo koje je ona „pošteno“ odležala. Ovakvi i slični slučajevi omogućavaju počiniocima ratnih zločina da iskrivljuju historiju, negiraju bilo kakva počinjena djela te kroz veliki medijski prostor osporavaju činjenice i presude Haškog tribunala, njegovo postojanje i njegov rad, što u konačnom proizvodi tenzije i narative koji vraćaju u period ratnih dešavanja. Izgradnja mira u takvom okruženju je gotovo pa nemoguća, što u konačnici dovodi do zaključka da Haški tribunal nije dosegao svoj puni potencijal i kapacitet za izgradnju stabilnog mira i postizanja pomirenja u Bosni i Hercegovini.

8. LITERATURA

1. Ahmić, Amir, Intervju za Avangardu, 26.03.2019., Razgovarala Dženana Karup Druško, Dostupno na: https://avangarda.ba/post/type-1/821/Presuda_Radovanu_Karadzicu_pobjeda_je_bosanskog_drustva , Pristupljeno: 17.06.2019.
2. Ahtisaari, Martti (2004): Justice and accountability: Local or international, Tokyo: United Nations University Press
3. Al Jazeera Balkans (2017): Nastanak i ciljevi Herceg-Bosne, 29.11.2017., Dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=bXXYwZfjohs> , Pristupljeno: 30.05.2019.
4. Al Jazeera Balkans (2017): Nastanak i ciljevi Herceg-Bosne, 29.11.2017., Dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=bXXYwZfjohs> , Pristupljeno: 30.05.2019.
5. Al Jazeera Balkans (2016): Sjećanje na žrtve masakra na Markalama, 27.08.2016., Dostupno na: <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/sjecanje-na-zrtve-masakra-na-markalama> , Pristupljeno: 29.05.2019.
6. Al Jazeera Balkans (2017): The Unforgiven: A War Criminal's Remorse, Dokumentarni film, Dostupno na: https://www.youtube.com/watch?v=EcsUn4x_BYs , Pristupljeno: 02.06.2019.
7. Arnould, Valerie i Sriram, L. Chandra (2014): Pathways of impact : how transitional justice affects democratic institution-building, TJD Policy Paper 1
8. Belloni, Roberto (2001) Civil Society and Peacebuilding in Bosnia and Herzegovina, Journal of Peace Research 38(2): 163–180
9. BIRN BiH (2019): Profil: Psihijatar i pjesnik, koji je odveo bosanske Srbe u rat, VOA, 16.03.2019., Dostupno na: <https://ba.voanews.com/a/profil-radovana-karad%C5%BEi%C4%87a-psihiatar-i-pjesnik-koji-je-odveo-bosanske-srbe-u-rat/4830371.html> , Pristupljeno: 28.05.2019.
10. Biro, Julie (2013): Following the ICTY Verdict, What Does the Future Hold for Those Working Towards Reconciliation in the Balkans?, Huffington post, 28, novembar, Dostupno na: https://www.huffingtonpost.com/julie-biro/icty-verdict-balkans_b_2203830.html
11. Biserko, Sonja, Intervju za Oslobođenje, 05.12.2017., Razgovarala Abadžija Maja, Dostupno na: <https://www.oslobodjenje.ba/dosjei/intervjui/sonja-biserko-siri-se-strah-od-razgovora-o-jugoslaviji> , Pristupljeno: 18.06.2019.

12. Biserko, Sonja, Intervju za Vijenac, 23.07.2015., Razgovarao Andrija Tunjić, Dostupno na: <http://www.matica.hr/vijenac/558%20-%20560/bez-istine-nema-pomirenja-24730/>, Pristupljeno: 18.06.2019.
13. Bloomfield, David; Barnes, Teresa; Huyse, Luc (2003): *Reconciliation after violent conflict*, International Institute for Democracy and Electoral Assistance, Sweden
14. Boghani, Priyanka (2019): The trial of Ratko Mladić. Timeline: Ratko Mladić and His Role in War Crimes During the Bosnian War, 19.03.2019., Dostupno na: <https://www.pbs.org/wgbh/frontline/article/timeline-ratko-mladic-and-his-role-in-war-crimes-during-the-bosnian-war/>, Pristupljeno: 24.04.2019.
15. Boraine, Alexander (2006): Transitional Justice. A Holistic Interpretation, Journal of International Affairs
16. Borger, Julian (2019): Radovan Karadžić war crimes sentence increased to life in prison, 20.03.2019., Dostupno na: <https://www.theguardian.com/law/2019/mar/20/radovan-karadzic-faces-final-verdict-in-bosnia-war-crimes-case>, Pristupljeno: 30.05.2019.
17. Boutros-Boutros-Ghali (1992): An Agenda for Peace, preventive diplomacy, peacemaking and peace-keeping, New York: UN
18. Božičević, Goran (2016): Gradnja dijaloga - Izabrani primjeri rada na pomirenju u Hrvatskoj, Program Ujedinjenih naroda za razvoj (UNDP), Zagreb
19. Brahm, Eric (2003): Peacebuilding and Reconciliation Stage, University of Colorado, Colorado
20. Brewer, D. John (2010): Peace Processes: A Sociological Approach, Polity Press, Cambridge
21. B92 (2016): Kako je uhapšen "doktor Dragan Dabić"?, 24.03.2016., Dostupno na: https://www.b92.net/info/vesti/tema.php?yyyy=2016&mm=03&nav_id=1111350, Pristupljeno: 29.05.2019.
22. Clark N. Janine (2012): The ICTY and the Challenges of Reconciliation in the Former Yugoslavia, E-International Relations. Dostupno na: <http://www.e-ir.info/2012/01/23/the-icty-and-the-challenges-of-reconciliation-in-the-former-yugoslavia/>
23. Cibelli Kristen i Guberek Tamy (2000): Justice Unknown, Justice Unsatisfied? Bosnian NGOs Speak about the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, Tufts University, Medford

24. Clark, N. Janine (2009): Judging the icty: has it achieved its objectives?, Southeast European and Black Sea Studies
25. Cleobury, Philomena (2011): The evolution of the mandates of international tribunals, including a move towards complementarity, Dostupno na: <http://unictr.irmct.org/sites/unictr.org/files/publications/compendium-documents/vi.%20The%20Evolution%20of%20the%20Mandates%20of%20the%20International%20Tribunals%2C%20Including%20a%20Move%20Towards%20Complementarity%20%5BCLEOBURY%5D.pdf> , Pristupljeno: 22.05.2019.
26. Crosby, Alan (2017): Trailblazing Yugoslav War Crimes Court Nears End Of The Road, Radio Free Europe, Radio Liberty, 22. novembra, Dostupno na: <https://www.rferl.org/a/yugoslavia-hague-tribunal-nears-end-of-road/28869127.html>
27. Ćurak, Nerzuk (2016): Rasprava o miru i nasilju, Buybook, Sarajevo
28. Daniela, Lai (2016): Transitional justice and its discontents: socioeconomic justice in Bosnia and Herzegovina and the limits of international intervention. Journal of Intervention and Statebuilding, 10 (3). pp. 361-381.
29. Delaye, Diana (2015): Politološki pojmovnik: Tranzicijska pravda, E-International Relations, Online, broj 21. Dostupno na: <https://www.e-ir.info/2015/02/25/peace-and-reconciliation-in-the-balkans-croatia-vs-serbia/>
30. Del Ponte, Carla (2008): Madame Prosecutor, Confrontations With Humanity's Worst Criminals and the Culture of Impunity: A Memoir By Carla Del Ponte with Chuck Sudetic, Other Press, New York
31. Deutsche Welle (2009): Biljana Plavšić na slobodi, 27.10.2009., Dostupno na: <https://www.dw.com/sr/biljana-plav%C5%A1i%C4%87-na-slobodi/a-4828947> , Pristupljeno: 10.06.2019.
32. Dimitrijević, Nenad (2011): Dužnost da se odgovori: masovni zločin, poricanje i kolektivna odgovornost, Fabrika knjiga
33. Dimitrijević, Nenad (2003): Srbija kao nedovršena država, s.l., Fabrika knjiga
34. Drumbl, A. Mark (2007): Atrocity, Punishment, and International Law. Cambridge: Cambridge University Press
35. Duthie, Roger (2005): Transitional Justice and Social Reintegration, Stockholm Initiative on Disarmament Demobilisation Reintegration, Stockholm
36. Džidić, Denis (2013): Radovan Karadžić: Psychiatrist-Poet Who Led Bosnian Serbs to War, BIRN, Sarajevo, Dostupno na: <https://balkaninsight.com/2019/03/14/radovan-karadzic-psychiatrist-poet-who-led-bosnian-serbs-to-war/> , Pristupljeno: 28.05.2019.

37. Džidić, Denis (2014): Bosniaks Mark Closure of Detention Camp for Serbs, BIRN, Sarajevo, Dostupno na: <https://balkaninsight.com/2014/10/24/closing-of-celebici-camp-marked/> , Pristupljeno: 05.06.2019.
38. Džidić, Denis (2013): Balkan Truth Campaign at a Crossroads, BIRN, Sarajevo, Dostupno na: <https://balkaninsight.com/2013/05/27/balkan-truth-campaign-at-a-crossroads/> , Pristupljeno: 20.05.2019.
39. Đugum, Aida (2010): REKOM ima podršku i u BiH, 20.09.2010., Radio Slobodna Evropa, Dostupno na: https://www.slobodnaevropa.org/a/rekom_bih/2163218.html , Pristupljeno: 21.05.2019.
40. Fischer, Martina (N.D.): Civil Society in Conflict Transformation: Strengths and Limitations, Berlin, Berghof Foundation
41. Fischer, Martina i Petrović-Ziemer, Ljubinka (2013): Dealing with the Past in the Western Balkans: Initiatives for Peacebuilding and Transitional Justice in Bosnia-Herzegovina, Serbia and Croatia, Berlin, Berghof Foundation
42. Fischer, Martina (2011): Transitional Justice and Reconciliation: Theory and Practice u “Advancing Conflict Transformation: The Berghof Handbook II” eds. B. Austin, M. Fischer, H. J. Giessmann, Barbara Budrich Publishers, Opladen/Framington Hills, pp. 406-430
43. Fočo, Adnan (2017): Uticaj presuda Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju na procese pomirenja u Bosni i Hercegovini, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo
44. Fond za humanitarno pravo (2007): Forum za tranzicionu pravdu, Beograd: Publikum
45. France24 (2017): UN court exposes uneasy legacy of Croatia's 'father' Tudjman, 17.12.2017., Dostupno na: <https://www.france24.com/en/20171217-un-court-exposes-uneasy-legacy-croatias-father-tudjman> , Pristupljeno: 01.06.2019.
46. Francis, J. David (2012): When War Ends: Building Peace in Divided Communities, Ashgate, Farnham
47. Galtung, Johan (1976): Peace, war and defense: essays in peace research; Vol. 2, Ejlers, Kopenhagen
48. García-Godos, Jemima (2008): Victim Reparations in Transitional Justice—What is at Stake and Why, Nordisk tidsskrift for Menneskerettigheter – vol. 26, nr 2, s. 111–130. issn 1503-6480, Universitetsforlaget
49. Geoffrey R. Watson (2003): The Changing Jurisprudence of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, 37 NEW ENG. L.REV. 871. Dostupno na:

<https://scholarship.law.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.com/&httpsredir=1&article=1213&context=scholar>

50. Giró, B. Albert (2015): Alternative Peacebuilding in Bosnia Evolution of an NGO and volunteer experiences: the case of Trenkalòs, University of Tampere, Tampere
51. Glavni štab vojske Republike Srpske (1992): Direktiva op. br. 4, 19.11.1992., Dostupno na: <http://srebrenica.sense-agency.com/assets/prolog/pr-02-direktiva4-bcs.pdf> , Pristupljeno: 04.06.2019.
52. Glavni štab vojske Republike Srpske (1995): Direktiva op. br. 7, 08.03.1995., Dostupno na: <https://srebrenica.sense-agency.com/assets/prologue/pr-05-direktiva7-en.pdf> , Pristupljeno: 30.05.2019.
53. Glasovi institucija, verskih zajednica, aktivista, akademije, kulture i žrtava (2014): Zbornik: Tranziciona pravda i pomirenje u postjugoslovenskim zemljama, Beograd: Koalicija za REKOM
54. Grebo, Lamija (2017): A Bosnian War Criminal's Quest for Forgiveness, BIRN, Sarajevo, Dostupno na: <https://balkaninsight.com/2017/08/10/a-bosnian-war-criminal-s-quest-for-forgiveness-08-08-2017/> , Pristupljeno: 05.06.2019.
55. Gruber, Aya (2010): A Distributive Theory of Criminal Law, 52 Wm. & Mary L. Rev. 1, Dostupno na: <http://scholarship.law.wm.edu/wmlr/vol52/iss1/2> , Pristupljeno: 20.05.2019.
56. GSDRP (2016): Transitional justice Topic Guide, Dostupno na: http://gsdrc.org/wp-content/uploads/2016/08/TransitionalJustice_GSDRC.pdf , Pristupljeno: 12.04.2019.
57. Gupta, Mohit (2018): The Story of ICTY: Legal Success Emerging from Tragedy, 16.01.2018., Dostupno na: <https://www.jurist.org/commentary/2018/01/mohit-gupta-icty/> , Pristupljeno: 23.05.2019.
58. Halimović, Dženana (2009): Plavšić povukla priznanje krivnje, 08.02.2009., Radio Slobodna Evropa, Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/1381132.html> , Pristupljeno: 09.06.2019.
59. Halimović, Dženana (2017): Zarije Seizović: 'Tri istine u BiH', 12.10.2017., Slobodna Evropa, Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/bosna-i-hercegovina-pravosudje-zarije-seizovic/28789541.html> , Pristupljeno: 16.05.2019.
60. Hazan, Pierre (2018): How the ICTY changed our world, 05.01.2018., Dostupno na: <http://pierrehasan.com/en/2018/01/how-the-icty-changed-our-world/> , Pristupljeno: 25.05.2019.

61. Hayden M. Robert (2011): What's Reconciliation Got to do With It? The International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY) as Antiwar Profiteer, *Journal of Intervention and Statebuilding* 3
62. Hejner, B. Prisila (2001): Neizrecive istine: Suočavanje sa državnim terorom i zvjerstvima, Samizdat
63. Henham, Ralph (2007): Atrocity, Punishment and International Law by Mark A Drumbl, *Melbourne Journal of International Law* 477, Melbourne
64. HRW (2004): Justice at Risk: War Crimes Trials in Croatia, Bosnia and Herzegovina, and Serbia and Montenegro, 13.10.2004., Dostupno na: <https://www.hrw.org/report/2004/10/13/justice-risk/war-crimes-trials-croatia-bosnia-and-herzegovina-and-serbia-and> , Pristupljeno: 30.04.2019.
65. Human Rights Watch (2018): Bosnia and Herzegovina, Events in 2018, Dostupno na: <https://www.hrw.org/world-report/2019/country-chapters/bosnia-and-herzegovina> , Pristupljeno: 05.05.2019.
66. Human Rights Watch (2004): Justice at Risk: War Crimes Trial in Croatia, Bosnia and Herzegovina and Serbia and Montenegro, vol. 16, br. 7. New York
67. Human Rights Watch (2006): Looking for Justice: The War Crimes Chamber in Bosnia and Herzegovina, Volume 18, No.1.
68. Humphrey, Michael (2003): From Victim to Victimhood: Truth Commissions and Trials as Rituals of Political Transition and Individual Healing, *Australian Journal of Anthropology*
69. Huseinović, Samir (2019): "Sudbina BiH određena prije referendum", *Deutsche Welle*, 01.03.2019., Dostupno na: <https://www.dw.com/hr/sudbina-bih-odre%C4%91ena-prije-referenduma/a-47739269> , Pristupljeno: 23.04.2019.
70. Ian Douglas et al, (2000): Disarmament, Demobilisation and Reintegration: A Practical Field and Classroom Guide, German Agency for Technical Cooperation, Norwegian Defence International Centre, Pearson Peacekeeping Centre, Swedish National Defence College
71. ICTY Outreach Programme (2012): Legacy of the ICTY in the former Yugoslavia: Conference proceedings: Sarajevo, Zagreb
72. IFIMES (2017): Non-acceptance of ICTY judgements and "humanisation" of crimes and criminals, Ljubljana, Dostupno na: <http://www.ifimes.org/en/9487> , Pristupljeno: 22.04.2019.

73. International Center for Transitional Justice (N.D.): Reparations, Dostupno na: <https://www.ictj.org/our-work/transitional-justice-issues/reparations> , Pristupljeno: 17.05.2019.
74. International Court of Justice (2007): Case Concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro), General List No. 91
75. International Crisis Group (2001): After Milošević: A Practical Agenda for Lasting Balkans Peace
76. International Residual Mechanism for Criminal Tribunals (2019): Karadžić, Radovan (MICT-13-55), Dostupno na: <http://www.irmct.org/en/cases/mict-13-55> , Pristupljeno: 30.05.2019.
77. Jakala, Michaelina (2017): Communicating law, building peace: the pedagogy of public outreach from war crimes courts, *Space and Polity*, 21:2, 206-224
78. Johansen, Kristine (2011): The Actual Impact of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia on the Reconciliation Process in Bosnia-Herzegovina, University of Oslo, Oslo
79. John Paul Lederach (2003): "Conflict Transformation" in *Beyond Intractability*, ed. Guy Burgess and Heidi Burgess, University of Colorado, Colorado
80. Jorda, Claude (2002) u "Against All Odds", *First ten years of ICTY (2003)*, Dostupno na: <https://www.sense-agency.com/documentaries.42.html> , Pristupljeno: 24.05.2019.
81. Jung-Grimm, Andrea (2017): „Srbija i Hrvatska se moraju suočiti s vlastitim zločinima“ 30.11.2017., Dostupno na: <https://www.dw.com/hr/srbija-i-hrvatska-se-moraju-suo%C4%8Diti-s-vlastitim-zlo%C4%8Dinima/a-41594612> , Pristupljeno: 15.04.2019.
82. Kaminski, Marek i Nalepa, Monika (2006): Normative and Strategic Aspects of Transitional Justice, *the Journal of Conflict Resolution*. Vol. 50, No. 3
83. Kandić, Nataša, Intervjuu za Peščanik. 13.06.2018., Dostupno na: <https://pescanik.net/natasa-kandic-intervju/> , Pristupljeno 18.06.2019.
84. Kandić, Nataša (2005): The ICTY Trials and Transitional Justice in Former Yugoslavia, *Cornell International Law Journal*, Volume 38. Article 6.
85. Karadžić, Radovan, IT-95-5/18, Međunarodni krivični Tribunal za bivšu Jugoslaviju (MKSJ), Dostupno na: <http://www.icty.org/case/karadzic/4> , Pristupljeno: 29.05.2019.

86. Kasapas, George (2008): An introduction to the concept of transitional justice: Western Balkans and EU conditionality, UNISCI Discussion Papers, N° 18, Hellenic Centre for European Studies
87. Keković, Ljiljana (2018): Neoprostivo čak i na filmu, 24.06.2018., Dostupno na: <https://www.ekspres.net/drustvo/neoprostivo-cak-i-na-filmu-2> , Pristupljeno: 04.06.2019.
88. Klarin, Mirko (2016): Srebrenica genocide in eight acts, ense Agency, Dostupno na: <https://srebrenica.sense-agency.com/en/> , Pristupljeno: 30.05.2019.
89. Klarin, Mirko. 2009. The Impact of the ICTY Trials on Public Opinion in the Former Yugoslavia. Journal of International Criminal Justice 7. Dostupno na: https://www.academia.edu/25798220/THE_IMPACT_OF ICTY TRIALS ON THE PUBLIC OPINION OF THE FORMER YUGOSLAVIA
90. Kramm, Hauke (2011): Bosnia's Failure in Creating a Truth Commission – How Institutions And Functions Encourage Post-Conflict Countries To Create a Truth Commission, Universiteit Twente, Twente
91. Kreso Muharem (2013): Iskustva odbrane Bosne i Hercegovine, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo
92. Kritz, J. Neil (1995): Transitional Justice: How Emerging Democracies Reckon with Former Regimes, Volume 2, US Institute of Peace Press, Washington
93. Krstić, Radislav, IT-98-33-T, Međunarodni krivični Tribunal za bivšu Jugoslaviju (MKSJ), Dostupno na: <http://www.icty.org/case/krstic/4> , Pristupljeno: 22.05.2019.
94. Kulenović, Tarik (1998): Pripreme za rat i početak rata u Bosni i Hercegovini 1992. godine, Polemos 1, str. 1-224
95. Kurze, Arnaud (2017): Time for Change: Aid, NGOs, and Transitional Justice in Bosnia-Herzegovina, Transitional Justice Review, Volume 1, Issue 5, Article 2, Dostupno na: <https://ir.lib.uwo.ca/tjreview/vol1/iss5/2/> , Pristupljeno: 26.05.2019.
96. Kwon, O-Gon (2016): Trial Judgement Summary for Radovan Karadžić, 24.03.2016., Dostupno na: http://www.icty.org/x/cases/karadzic/tjug/en/160324_judgement_summary.pdf , Pristupljeno: 29.05.2019.
97. LaVilla H. D. Oriana (2014): Reconciliation and The Rule of Law: The Changing Role of International War Crimes Tribunals, Scripps College, Paper 439.

98. Laher, I. Antonia i Normore, H. Anthony (2017): Restorative practice meets social justice: Unsilencing the voices of „at-promise“ student populations, Information age publishing, Charlotte, NC
99. Leebaw, Bronwyn (2003): Legitimation or Judgment? South Africa's Restorative Approach to Transitional Justice. Polity. Vol. 36, No. 1
100. Lederach, J. Paul (1997): Building Peace: Sustainable Reconciliation in Divided Societies, United States Institute of Peace Press, Washington, DC
101. Lennie, Sorraya (2017): Tribunal leaves Balkans with dubious truth and justice, TRTWorld, 23. novembar, Dostupno na: <https://www.trtworld.com/magazine/tribunal-leaves-balkans-with-dubious-truth-and-justice-12547>
102. Levande Historia (N.D.): The role of ICTY in the making of history, Dostupno na: https://www.levandehistoria.se/sites/default/files/wysiwyg_media/dlh_the_role_of_ict_y.pdf, Pristupljeno: 22.05.2019.
103. Mačkić, Erna (2011): The Indictment Against Ratko Mladić, BIRN, 26.05.2011., Dostupno na: <https://balkaninsight.com/2011/05/26/the-indictment-against-ratko-mladic/>, Pristupljeno: 22.05.2019.
104. Madeleine, Albright (2002) u “Against All Odds”, First ten years of ICTY (2003), Dostupno na: <https://www.sense-agency.com/documentaries.42.html>, Pristupljeno: 24.05.2019.
105. Maiese, Michelle (2004): "Retributive Justice" Beyond Intractability. Eds. Guy Burgess and Heidi Burgess. Conflict Information Consortium, University of Colorado, Boulder. Dostupno na: <http://www.beyondintractability.org/essay/retributive-justice>, Pristupljeno: 18.05.2019.
106. Maiese, Michelle (2013): "Distributive Justice" Beyond Intractability. Eds. Guy Burgess and Heidi Burgess. Conflict Information Consortium, University of Colorado, Boulder. Dostupno na: <http://www.beyondintractability.org/essay/distributive-justice>, Pristupljeno: 18.05.2019.
107. Matić, Zdravko i Stojić, Frano (2016): The War in Bosnia and Herzegovina, 1992-1995: An Assessment of the War's Historical Context and Typology, 20.09.2016., Dostupno na: <http://csc.asu.edu/2016/09/20/the-war-in-bosnia-and-herzegovina-1992-1995-an-assessment-of-the-wars-historical-context-and-typology/>, Pristupljeno: 26.04.2019.

108. Milekić, Sven (2017): Trial Shows Croatian Money Fuelled Bosnian Croats' War, Birn, Zagreb, Dostupno na: <https://balkaninsight.com/2017/11/24/trial-shows-croatian-money-fuelled-bosnian-croats-war-11-24-2017/> , Pristupljeno: 02.06.2019.
109. Millar, Gearoid (2011): Local Evaluations of Justice through Truth Telling in Sierra Leone: Postwar needs and transitional justice, Human Rights Review
110. Milošević, Slobodan, IT-02-54, Međunarodni krivični Tribunal za bivšu Jugoslaviju (MKSJ), Dostupno na: http://www.icty.org/case/slobodan_milosevic/4 , Pristupljeno: 29.05.2019.
111. Milutinović, Radoša (2016): Ratko Mladic 'Terrorised Sarajevo During Siege': Prosecutors, BIRN, Beograd
112. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice (N.D.): Tranzicijska pravda, Dostupno na: http://www.mhrr.gov.ba/ljudska_prava/tran_pravda/default.aspx?id=1801&langTag=b-s-BA , Pristupljeno: 12.05.2019.
113. MKSJ (2016): Tribunal convicts Radovan Karadžić for crimes in Bosnia and Herzegovina, Tribunal Press Release, Dostupno na: <http://www.icty.org/en/press/tribunal-convicts-radovan-karadzic-for-crimes-in-bosnia-and-herzegovina> , Pristupljeno: 30.05.2019.
114. Mladić, Ratko, IT-09-92-T, Međunarodni krivični Tribunal za bivšu Jugoslaviju (MKSJ), Dostupno na: <http://www.icty.org/case/mladic/4> , Pristupljeno: 22.05.2019.
115. Monroy, L. Santander (2016): Reconciliation: a critical approach to peacebuilding in Bosnia-Herzegovina, Issue 22, Peace, Conflict & Development
116. Mucić et al., IT-96-21, Međunarodni krivični Tribunal za bivšu Jugoslaviju (MKSJ), Dostupno na: <http://www.icty.org/case/mucic/4>
117. Muratović, Rasim (2011): Bosna u Bergenskim vremenima knjiga i – 1992. godina, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo
118. Muslimović, Admir (2017): Bosnian Croats Await Hague Tribunal's Final Verdict, 29.11.2017., Dostupno na: <https://balkaninsight.com/2017/11/29/bosnian-croats-await-hague-tribunal-s-final-verdict-11-28-2017/> , Pristupljeno: 04.05.2019.
119. Nancy, A. Combs (2007): Guilty Pleas in International criminal law: Constructing a restorative justice approach, California: Stanford University Press

120. Newman, Edward (2009): “‘Liberal’ peacebuilding debates” in *New Perspectives on Liberal Peacebuilding*, ed. Edward Newman, Roland Paris, and Oliver P. Richmond, United Nations University Press, Tokyo
121. N1 BiH (2017): Ratko Mladić osuđen na doživotnu kaznu zatvora, 22.11.2017., Dostupno na: <http://ba.n1info.com/Vijesti/a228128/Osudjen-Ratko-Mladic.html> , Pristupljeno: 22.05.2019.
122. Olsen, T. D., Payne, L. A. i Reiter, A. G. (2010): *Transitional Justice in Balance: Comparing Processes, Weighing Efficiency*. Washington, DC: United States Institute of Peace Press
123. O’Riordan, Megan (2013): *Discourses, Truth and the ICTY in the former Yugoslavia*, Ba thesis
124. Orentlicher, Diane (2018): *Some kind of justice : the ICTY's impact in Bosnia and Serbia*, NY : Oxford University Press, New York
125. Orentlicher, Diane (2010): *That someone guilty be punished : the impact of the ICTY in Bosnia*, NY : Open Society Justice Initiative : International Center for Transitional Justice, New York
126. Paffenholz, Thania (2009): *Civil Society and Peacebuilding*, Centre on Conflict, Development and Peacebuilding (CCDP), Švicarska
127. Paris, Roland (2010): *Saving liberal peacebuilding*, Cambridge University Press, Vol. 36, No. 2 (April 2010), pp. 337-365, Cambridge
128. Perović, Latinka, Intervju za Radiosarajevo.ba, 21. 03. 2019., Dostupno na: <https://www.radiosarajevo.ba/vijesti/bosna-i-hercegovina/latinka-perovic-odnos-prema-presudi-karadzicu-pokazat-ce-je-li-ziva-ideja-o-velikoj-srbiji/330701> , Pristupljeno: 18.06.2019.
129. Plavšić, Biljana, IT-00-39 & 40/1, Međunarodni krivični Tribunal za bivšu Jugoslaviju (MKSJ), Dostupno na: <http://www.icty.org/en/case/plavsic/4> , Pristupljeno: 29.05.2019.
130. Plavšić, Biljana (2002): *Statement of guilt*, Dostupno na: <http://www.icty.org/en/content/statement-guilt-biljana-plav%C5%A1i%C4%87> , Pristupljeno: 09.06.2019.
131. Pocar, Fausto (2008): *Statute of the International criminal tribunal for the former Yugoslavia*, United Nations Audiovisual Library of International Law
132. Popović, M. Dragan (2008): *Vodič kroz tranzicijsku pravdu u Bosni i Hercegovini*, UNDP, Sarajevo

133. Prlić et al., IT-04-74, Međunarodni krivični Tribunal za bivšu Jugoslaviju (MKSJ), Dostupno na: <http://www.icty.org/case/prlic/4> , Pristupljeno: 29.05.2019.
134. Ray, Michael (2009): Biljana Plavšić, Bosnian Serb politician, Dostupno na: <https://www.britannica.com/biography/Biljana-Plavsic> , Pristupljeno: 07.06.2019.
135. Rosensaft, Z. Menachem (2017): Ratko Mladić's Genocide Conviction, and Why it Matters, 22.11.2017., Dostupno na: <https://www.tabletmag.com/scroll/250088/ratko-mladics-genocide-conviction-and-why-it-matters> , Pristupljeno: 22.05.2019.
136. Schirch, Lisa (2005): Strategic Peacebuilding: State of the Field, Peace Prints, Dostupno na: <http://wiscomp.org/peaceprints/1-1/1.1.1.pdf> , Pristupljeno: 29.04.2019.
137. Sedra, Mark (2017): Security Sector Reform in Conflict-Affected Countries: The Evolution of a Model, Routledge , London and New York
138. SenseTribunal (2002): Biljana Plavšić priznaje krivicu i žali zbog žrtava, 02.10.2002., Dostupno na: [http://www.sense-agency.com/tribunal_\(mksj\)/biljana-plavsic-priznaje-krivicu-i-zali-zbog-zrtava.25.html?cat_id=1&news_id=59](http://www.sense-agency.com/tribunal_(mksj)/biljana-plavsic-priznaje-krivicu-i-zali-zbog-zrtava.25.html?cat_id=1&news_id=59) , Pristupljeno: 10.06.2019.
139. SenseTribunal (2007): Exchanges according to Berislav Pušić, 26.11.2007., Dostupno na: https://www.sense-agency.com/icty/exchanges-according-to-berislav-pusic.29.html?cat_id=1&news_id=10638 , Pristupljeno: 30.05.2019.
140. Seizović, Zarije i Šimić, Goran (2016): Godine velikih uzdaha, Dobra knjiga, Sarajevo
141. Seizović, Zarije i Šimić, Goran (2013): Nadležnost Međunarodnog krivičnog suda za zločin genocida kao faktor generalne prevencije, Dijalog, Dobra knjiga, Sarajevo
142. Simić, Olivera i Fischer, Martina (2016): Transitional Justice and Reconciliation: Lessons from the Balkans, 1st Edition, Routledge, Abingdon
143. Simon, Robins (2017): Failing Victims? The Limits of Transitional Justice in Addressing the Needs of Victims of Violations, Human Rights and International Legal Discourse
144. Simpson, Graeme; Hodžić, Edin i Bickford, Louis (2013): Pogled u prošlost kao put prema budućnosti: Promoviranje dijaloga u Bosni i Hercegovini kroz traženje istine – stanje i perspektive, UNDP, Sarajevo

145. Smith, R. Jeffrey (2010): Srebrenica massacre, Bosnian history (1995), Dostupno na: <https://www.britannica.com/event/Srebrenica-massacre> , Pristupljeno: 22.05.2019.
146. Sriram C. Lekha (2010): Resolving Conflicts and Pursuing Accountability: Beyond 'Justice Versus Peace'. In: Richmond O.P. (eds) Palgrave Advances in Peacebuilding. Palgrave Advances. Palgrave Macmillan, London
147. Subotić, Jelena (2009): Hijacked justice: Dealing with the past in the Balkans, New York: Cornell University
148. Subotić, Jelena (2012): The Cruelty of False Remorse: Biljana Plavsic at The Hague, Southeastern Europe 36 (2012) 39–59
149. Tahrir Institute for Middle East Policy (2019): Reparations as a Transitional Justice Mechanism, 04.03.2019., Dostupno na: <https://timep.org/transitional-justice-project/reparations-as-a-transitional-justice-mechanism/> , Pristupljeno: 19.05.2019.
150. Teitel, Ruti (2000): Transitional Justice, Oxford University Press, New York
151. Teitel, Ruti (2003): Transitional Justice Genealogy, Harvard Human Rights Journal, No. 16
152. Teitel, G. Ruti (2002): Transitional Justice in a New Era, Fordham International Law Journal, Volume 26, Issue 4, Article 2
153. Tolbert, David (2018): The Role of Transitional Justice in Countries Emerging from Conflict, 18.05.2018., Dostupno na: <https://impakter.com/role-transitional-justice-countries-emerging-conflict/> , Pristupljeno: 06.05.2019.
154. Touquet, Heleen i Vermeersch, Peter (2016): Changing Frames of Reconciliation: The Politics of Peace-Building in the Former Yugoslavia Vol. 30, No. 1
155. Trial International (2016): Berislav Pušić, 04.05.2016., Dostupno na: <https://trialinternational.org/latest-post/berislav-pusic/> , Pristupljeno: 30.05.2019.
156. Trial International (2013): Bruno Stojić, 30.05.2013., Dostupno na: <https://trialinternational.org/latest-post/bruno-stojic/> , Pristupljeno: 30.05.2019.
157. Trial International (2012): Esad Landžo, 09.01.2012., Dostupno na: <https://trialinternational.org/latest-post/esad-landzo/> , Pristupljeno: 02.06.2019.
158. Trial International (2016): Hazim Delić, 03.05.2016., Dostupno na: <https://trialinternational.org/latest-post/hazim-delic/> , Pristupljeno: 02.06.2019.
159. Trial International (2016): Jadranko Prlić, 04.05.2016., Dostupno na: <https://trialinternational.org/latest-post/jadranko-prlic/> , Pristupljeno: 30.05.2019.

160. Trial International (2016): Milivoj Petković, 04.05.2016., Dostupno na: <https://trialinternational.org/latest-post/milivoj-petkovic/> , Pristupljeno: 30.05.2019.
161. Trial International (2017): Ratko Mladić, 03.05.2016., Dostupno na: <https://trialinternational.org/latest-post/ratko-mladic/> , Pristupljeno: 27.05.2019.
162. Trial International (2016): Slobodan Praljak, 06.05.2016., Dostupno na: <https://trialinternational.org/latest-post/slobodan-praljak/> , Pristupljeno: 30.05.2019.
163. Trial International (2016): Valentin Ćorić, 03.05.2016., Dostupno na: <https://trialinternational.org/latest-post/valentin-coric/> , Pristupljeno: 30.05.2019.
164. Tromp, Nevenka, Intervju za Al Jazeera. 03.06.2019., Dostupno na: <http://balkans.aljazeera.net/video/tromp-nesuocavanje-s-kolektivnom-traumom-dovodi-do-ponovne-agresije> , Pristupljeno 15.06.2019.
165. Tromp, Nevenka, Intervju za N1. 28.06.2018., Dostupno na: <http://ba.n1info.com/Vijesti/a269283/Nevenka-Tromp-za-N1-Istine-koje-je-donio-Haski-tribunal.html> , Pristupljeno 15.06.2019.
166. Ujedinjene nacije / MKSJ (2011): Judgement Summary for Gotovina et al., Hague
167. United Nations Development Program (2009). Transitional Justice Guidebook for Bosnia and Herzegovina
168. UN General Assembly, An Agenda for Peace : resolution / adopted by the General Assembly, 8 Oktobar 1993, A/RES/47/120B, Dostupno na: <https://www.refworld.org/docid/4a54bbdad.html> , Pristupljeno: 28. 04.2019.
169. UN General Assembly (2006): Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law : resolution / adopted by the General Assembly, 21 March 2006, A/RES/60/147, Dostupno na: <https://www.refworld.org/docid/4721cb942.html> , Pristupljeno: 18.05.2019.
170. UN Vijeće Sigurnosti, Statut Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, Dostupno na: http://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_bcs.pdf , Pristupljeno: 15.04.2019.
171. Židek, Nikolina (2015): Peace and Reconciliation in the Balkans: Croatia vs. Serbia, E-International Relations, Online, Dostupno na: <https://www.e-ir.info/2015/02/25/peace-and-reconciliation-in-the-balkans-croatia-vs-serbia/>

172. Wald, Patricia. 2001. The International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia Comes of Age: Some Observations on Day-To-Day Dilemmas of an International Court. Washington University Journal of Law & Policy 5. Dostupno na: https://openscholarship.wustl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1553&context=law_journal_law_policy
173. Walen, Alec (2014): "Retributive Justice", The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Dostupno na: <https://plato.stanford.edu/archives/win2016/entries/justice-retributive> , Pristupljeno: 20.05.2019.
174. Walker, U. Margaret (2006): Restorative Justice and Reparations, Journal of social philosophy, Vol. 37 No. 3, Blackwell Publishing, Inc.
175. Waller, Hannah (2015): Post-Conflict Peacebuilding in Bosnia-Herzegovina, University of New Hampshire, New Hampshire
176. Yordan, L. Carlos (2017): Society Building in Bosnia: A Critique of PostDayton Peacebuilding Efforts, Seton Hall Journal of Diplomacy and International Relations